સુધરેલી રીત મુજબ.

વર્નાક્યુલર ટેક્સ્ટ બુક્સ રીવિઝન કમિટીએ તૈયાર કરેલી

છઠ્ઠી ચોપડીના અર્થ

(જેમાં દરેક શબ્દનો અર્થ—વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અને રૂઢ બંને રીતે; કવિતાનો અર્થ; સમજુતી; વ્યુત્પત્તિ; પાઠના સવાલ; પાઠનો સાર વગેરે)

રચનાર તથા છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. ના

સેલએજંટ

શા. મગનલાલ મોતીરામ.

શાહપોર-સુરત.

સુધારેલી તથા વધારેલી આવૃત્તિ છઠ્ઠી.

અમદાવાદ પાનકોરના નાકે મનહર પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં
મોતીલાલ ગણપતરામે છાપ્યાં.
સને ૧૯૧૪. પ્રત ૨૦૦૦ સંવત ૧૯૭૦.

કિંમત સાત આના

છઠ્ઠી ચોપડીના અર્થ.

પાઠ ૧ લો.

કર્તવ્ય=કરવા યોગ્ય કામ, ફરજ, ધર્મ
પ્રત્યે=તરફ, સાથે.
પૂજ્ય=પૂજવા લાયક
પૂજ્ય ભાવ=પૂજવા લાયક ગણીને
ભાવ=આસ્થા, માયા, વૃત્તિ
મહાન=મોટા
પ્રાતઃકાળમાં=પ્રભાતમાં
નમન કરવું=નમવું, પગે લાગવું
પાળીપોષી=ખવડાવી પીવડાવી
અનેક=(અન્=નહિ+એક=એક)=એક નહિ એટલે ઘણાજ
દુઃખ=આપદા, પીડા, દુઃખ ત્રણ પ્રકારના છે આધિ=મનની પીડા વ્યાધિ શરીરની પીડા, ઉપાધિ=બહારથી આવેલી પીડા
રક્ષણ=જતન
સ્તન=થાન, ધાઇ
અગણિત=(અ=નહિ+ગણિત=ગણી શકાય એવું)=ઘણાજ
અણચિંતવ્યા=(અણ=નહિ+ચિંતવ્યા=ધાર્યા)=અણધાર્યા
સમર્થ=જોરાવર, બળવાન
સરજનહાર=પેદા કરનાર
અસંખ્ય=(અ=નહિ+સંખ્ય=સંખ્યા)=સંખ્યા વગરના એટલે ઘણાજ

પાળનાર=(પાલ=પાલણ+નાર=કરનાર)=પાલણ કરનાર
સ્મરણ=ધ્યાન, ભક્તિ
સૂર્યમંડળ=સૂર્ય અને તેની આસપાસ ફરનારા ગ્રહો
ગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરતા ગોળા. (એ નવ છે)
ઉપગ્રહ=(ઉપ+ગ્રહ=ગ્રહ)=મુખ્ય ગ્રહની આસપાસ ફરનારો નાનો ગ્રહ
આજ્ઞા=હુકમ
નિયમિત=(નિયમ+ઇત=વાળો)=નિયમવાળો, નિયમ પ્રમાણે
ભ્રમણ કરે છે=ફરે છે, ભટકે છે
પાર=છેડો, હદ
અગાધ=(અ=નહિ+ગાધ=છીછરૂં)=ઘણુંજ ઉંડું, અપાર, અથાગ, ગહન
શ્રદ્ધા=આસ્થા, ભરોસો
મંદિર=દેવસ્થળ, દેવસ્થાન, દહેરૂં
મસીદ=મુસલમાનોને નીમાજ પઢવાનું મકાન
અગિઆરી=(સંસ્કૃત અગ્ન્યાગાર) (અગ્નિ=દેવતા+આગાર=સ્થળ) પારસીઓના આતસ બહેરામ પુજવાની જગા

દેવળ=ખ્રિસ્તીઓનું પ્રાર્થના કરવાનું મકાન
પ્રાર્થ... ...નતિ, વખાણ
... ... છોકરાં, વસ્તાર
... કળીલો, ખટસો
માણસ મરી જાય
કોલેરા, શિતળા,

... ... ઉપરથી (દુષ=ન. ઠાર + કા ...=વખત)=અનાજ પાણી મોઘા મળે એવો વખત
સદ્વિચાર=(સદ્=સારા+વિચાર)=સારા વિચાર
ઉદા...=મોટા મનવાળો, સખી
આ...ય=મ...દ, આધાર, આશરો
દિલાસો=ધીરજ
... ... દેશનું મુખ્ય શહેર. (... ...ો દુનીઆમા સૌથી ... ...ે છે.)
... ...ીઆ મજુરી વગેરેને ... ...ાએ કામ કરી શકવા
...ાટે ... કટીઓ, ઉભી આડી ...ાપી જે ઘાટ બનાવેલો તે
... ...ધાર્યો, એકાએક

વણા–...
આધાર=આશરો

મોટાં મનથી=ઉદાર દિલથી
ખાતર=માટે, વાસ્તે
ઉમદા=સરસ, સારી
આપણને નહિ હોય તો આપણા પાડોશીને હજો=મતલબ કે આપણી પાસે નહિ હોય પણ આપણા પાડોશી પાસે હોય તો કોઇક દિવસ આપણને ખપ લાગે
કહેવત=કહેતી, અનુભવ સિદ્ધ વાક્ય
હિતકર=(હિત=ભલું+કર=કરનાર) ભલું કરનાર
આરોગ્ય=સુખાકારી તનદુરસ્તી
આહાર=ખાવાનું ભોજન, ભક્ષણ
વિહાર=ફરવા હરવાની મોજ
ખાવાને માટે જીવવાનુ નથી=અતિશય ખાવુ નહિ તેમજ ભારે પદાર્થો ખાવા નહિ
મર્મ=છુપો ભેદ, ગુપ્ત વાત
પવિત્ર=નિર્મળ, શુદ્ધ, પાપ વગરનુ
જય=જીત, ફતેહ
નમુના=નકલ, ચિતાર
નજર આગળ રાખી=મનમા ખડ કરી
વર્તન=ચાલ

ભ્રષ્ટ કરવુ=અપવિત્ર કરવું, બગાડવું.
વખતને નકામા જવા દેવો નહિ=
સારા કામમાં વખત ગાળવો
તરંગો=વિચારો ઉપર વિચાર
વિચારવા=મનન કરવા

સત્પુરૂષ=(સત=સારો+પુરૂષ=માણસ)=સારા માણસ.
સમાગમ=(સમ=સાથે+આગમ=આવવું)=મેળાપ મુલાકાત

સાર—માણુસ માત્રની મુખ્ય ફરજ ત્રણ પ્રકારની છે. ૧) પરમેશ્વર પ્રત્યે. ૨) પાડોશી પ્રત્યે. ૩) પોતાના પ્રત્યે

પાઠ ૨ જો.

દિલ્હી=જમના નદીપર શહેર છે. (એ હિંદુ અને મુસલમાની રાજધાનીનુ શહેર હતું, એમા ૧૮૭૭, ૧૯૦૨ ને ૧૯૧૧ મા દરબાર ભરાયો હતો.
વેપારની ધમાલવાળા=મહોળો વેપાર કરનારા
પુરાણુ=જુનું, અગાઉનું
મથક=ઠેકાણું, સ્થાન
ખંડેર=ખુલ્લી ભોંય
દંત કથા=મોઢેથી ચાલતી ખરી ખોટી વાત
ઢીલી=પોચી
શાહજહાનાબાદ=(શાહજહાં+આબાદ=વસાવેલું)=શાહજહાએ વસાવેલુ તે.
ઇમારત=ઉંચી બાધણીનું માટુ ઘર.
ઘુમટ=અર્ધ ગોળ શિખરવાળું ઢાંકણુ, ગુંબજ

અરબી લેખો=અરબી ભાષામા પથ્થરમાં કોતરેલા લખાણુ
કુરાન=મુસલમાનો ધર્મ પુસ્તક
મહોલાત=મહેલોનો જથો
દિવાને આમ=રૈયત અથવા સાધારણુ વર્ગના લોક માટે કચેરી ભરવાનું મકાન
દિવાને ખાસ=અમીર ઉમરાવોને માટે કચેરી ભરવાનું મકાન
બંદગી=પ્રાર્થના, સ્તુતિ
બેગમો=પાદશાહની સ્ત્રીઓ
બીબીઓ=અમીરની સ્ત્રીઓ
હમામ ખાનું=(હમામ=નહાવાનું+ખાનુ=ઠેકાણું)=નહાવાનું ઠેકાણું
હોજ=છોથી બાંધેલો કુંડ
હેરત=અચંબો, નવાઈ, અચરજ
જળહળી રહેલી=પ્રકાશેલી, ઝળકાટ મારી રહેલી
મયુરાસન=(મયુર=મોર+આસન=બેઠક)=મોરના આકારની બેઠક

એમાં હીરા, માણેક વગેરે જડા-
વ્યાં હતાં એની કીમત ટાવર
નિયર નામના યુરોપી ઝવેરીએ
સાડા ૭ કરોડની કરી હતી.)
હેવાલ=બ્યાન, વૃત્તાંત
ખ્યાલ=ધારણા, અટકળ
પારવગરની=ઘણીજ
શરાફ=હુંડી, વ્યાજુ વગેરે કરનાર
પેઢી=શરાફની દુકાન
દિલ્હીગર=દિલ્હીના વતની
જમા થએલા=ભેગા થએલા
સલ્તનત=રાજ્ય, સત્તા, હકુમત. પાદશાહી
એશઆરામ=મોજશોખ
સંખ્યાબંધ=ઘણાજ.
નિરૂદ્યમી=(નિર્=નહિ+ઉદ્યમ=ધંધો+ઇ=વાળો)=ધંધા વગરની
નવાણ=પાણીની જગ્યાઓ, કુવા, વાવ, તળાવ વગેરે
જગ જાહેર=દુનીઆમાં પ્રખ્યાત
કુતુબમિનાર=કુતુબુદ્દીને બંધાવેલો મિનારો
લાટ=ઉંચો સ્તંભ
અશોક=ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર (એણે બૌદ્ધ ધર્મને ઘણો આશરો આપ્યો હતો)
હજીરો=કબર, રોજો, મિનારો
હૃદય ભેદક=વાચતાં અફસોસ થાય એવો
વેધશાળા=આકાશી પદાર્થોની ગતિ વગેરે જોવાની જગા
રોડાઈને=ખોડી થઈને
મજલા=માળ
અટક=આમા, પણ, નિયમ, પ્રતિજ્ઞા
વૃંદાવન=ગોકુળની પાસેનું વન અથવા ગામ, જ્યાં શ્રી કૃષ્ણે લીલા કરી હતી તે
જયસ્તંભ=જીતનો થાભલો, કીર્તિ-
ઢાળેલો=નાખેલો, ઢાટેલા (સ્તંભ
મર્હુમ=સ્વર્ગવાસી, અગાઉ થએલા
કૈસરે હિંદ=હિંદનો સિંહ એ નામનો ઇલકાબ છે.
પદ=પદવી, ઓદ્ધા
ધારણ કર્યું=સ્વીકાર્યું
દરબાર=રાજ કચેરી
જંગી=ઘણોજ મોટો
રાજ્યાભિષેક=(રાજ્ય=રાજા+અભિષેક=નવા રાજાપર દુધ પાણીની જે ધારા કરવી તે)=રાજાએ તખ્તનશીન થવું તે

સવાલ—દિલ્હીમાં જોવા લાયક મકાનો કયા કયા છે અને તે કોણે બંધાવેલાં ? દિલ્હી નામ શા આધારે પડયું ? દિલ્હીનો કયો

ભાગ જોતાં અચએ લાગે છે? મયુરાસન વિષે શુ જાણો છો? દિલ્હીમાં દરબાર કયા કયા સનમાં ભરાયો હતો? જુમામસીદ, કુતુબમિનાર, જયસ્તભ વિષે શુ જાણોછો?

પાઠ ૩ જો.

પરાક્રમ=લોકમા જશ મળે એવુ કામ કરવાનુ સામર્થ્ય તે
દળ=લશ્કર, સેના
મહારથી=મોટા જોરાવર લડવૈયો
ઘુસી ગયો છે=દાખલ થયો છે
વાદળ=જુથ, ટોળું
ચીરી=વિખેરી, કાપી નાખી
પ્રતાપી=પરાક્રમી
દાખવવામા=બતાવવામા
પાછી પાનીકરવી=કાયરપણુ બતાવવુ
હક=અખત્યાર, દાવો
સહાયક=(સહાય=મદદ+અક=કરનાર)=મદદ કરનાર
નીમકહલાલી=જેનુ અન્ન ખાવું તેનું સારૂ બોલવુ, કૃતજ્ઞતા
લાલી=તેજી, શૌર્ય
પૂર્વજ=(પૂર્વ=પહેલા+જ=જન્મેલા) =બાપદાદા
છાપ=મેળવેલી કીર્તિ
યાવચ્ચદ્ર દિવા કરો=કાયમ, હયાત, સૂર્યચંદ્ર રહે ત્યા સુધી
પ્રમાણ=કામના
સાથરે=પ ારીએ
રોળ=કેર
તુબડા=ઢોચકા (માથા)
અડકટે ચઢતા=અટવાઇને આવતાં
તરવાર તાણી તુટયા છે=તરવાર લેઇ વૂગે છે
બાણુની હેલી કીધી છે=તીરનો વરસાદ વરસ્યો છે
ભાજીમુળા=મૂળાભાજી જેવા; કમતાકાત
ઉડી પડયા છે=ધસીને દોડયા છે
વિસામો લેવાની=ઢીલ કરવાની
ઝાઝેરૂ=ઘણુ
પગવાળવાનો=નચિંતે બેસવાનો
કારમી=ભયંકર બિહામણી
કીકિઆરી=ચીસ
હલ્લો=હુમલો
કાળજા ફાટીજાય=મનમાં ધાસ્કોપડે
રણ=લડાઇ, યુદ્ધ
કાયાનો ધર્મ=શરીરનું ભાન
વાયુવેગે=પવન જેટલી ઝડપે
સ ચરી=જઇ
હર=શિવ
શર=બાણુ, તીર
વાવરો=વાપરો

ટંકાર=અવાજ
સંહાર=નાશ
કારમો=ભયંકર, ઉગ્ર
સાવધ=સાવચેત
જોર કરો=તાબે કરો
જોધ=જોદ્ધા, લડવૈયા
મર્દો=પુરૂષો, બહાદુરો, શૂરવીરો
સિસોદીઆ, તુંવાર, ઝાલા, સલુંબરા એ રજપુત કુળની શાખાઓ છે.
પાવ=પગ
પાવ પાછો ન ધરો=કંટાળી ન જાઓ
ચેતક=પ્રતાપના ઘોડાનું નામ
ઠેકવી=કુદકો મરાવી, કુદાવી
શિર=માથું, મસ્તક
ઘાવ=ફટકો
પિતૃ=પિતા
પડ=પિંડ
મહી=પૃથ્વી
વિષે=માં
ફેર ન મળે=નક્કી, ખચિત
લા'વ=લહાવો, ઓરીઓ
દુર્લભ=(દુર્+લભ=લાભ)=મળવું કઠણ
દાવ=વખત, જોગ

તલપાવી=કુદકો મરાવી
ફળ=પરિણામ
હોદ્દો=છત્રીવાળી અંબાડી
ભુંઠો=જુઠો
નિરંકુશ=(નિર્=નહિ+અંકુશ=દાબ) –દાબ વગરનો, સ્વતંત્ર
વકરાએલા=ખીજવાયલા
દારૂણુ=મોટું, જબરૂ, ભયંકર
ઈંદ્રાસન=(ઈંદ્ર+આસન)=ઈંદ્રનું આસન
મહિમાવાન=મોટાઈવાળું
વિધાતા=બ્રહ્મા
મિથ્યા થવાનો=મટવાનો
ઉલટેલાં=સામા થએલાં
અળગું=આઘું, દુર
પાણી=બળ, જોર
પ્રાણુઘાતક=(પ્રાણુ=જીવ+ઘાત=હત્યા+અક=કરનાર) મરણુ નીપજે તેવો
વિમાનમાં પગ મૂકતો થોભાવો= મરતો અટકાવો
સાહિત્ય=હથિઆર
અંધારાં ઉલેચવાનાં થશે=મહેનત ફોગટ જશે.
મરદામી=મરદાઇ, બહાદુરી
વિલંબ=વાર, ઢીલ
પૂર્ણ પરાક્રમ=પુરેપુરી બહાદુરી

અન્વય—સિસોદીઆ, ધનુષનો ટંકાર કરી શર વાવરો; તુંવાર, તરવારે કરી શત્રુનો સંહાર કરો. (૧) ઝાલા, કારમો ક્રોધ કરી ભાલા વાવરો, સલુંબરા સાવધ રહીને મહા જોધ જોર કરો (૨) મર્દો પાછો પાવ ન ધરો અને નામ અમર કરો; પ્રતાપ ચેટક ઠેકવી, સલીમ શિર ઘાવ દે છે. (૩) પુરૂષો પગ પાછો પડે, તો પિત્રુ પંડ લે નહિ; જુદ્ધમા જય કીધા થકી નવ ખડમા કીર્તિ રહે છે. (૪) મહી વિષે મરવાનું છે, એમાં ફેર ન મળે; ક્ષત્રી મર્દો જુદ્ધમાં તન તજે, પણ ઘેર મરે નહિ. (૫) ઓ ! શૂરા સિસોદીઆ આ દુર્લભ દાવ આવ્યો છે. પ્રતાપને જશ આપો ને કીર્તિનો લા'વ લો;

સમજુતી—હે ! સિસોદીઆ રજપુતો કામઠાનો અવાજ કરી બાણ વાપરો. હે ! તુવાર રજપુતો તરવારથી દુશ્મનોનો નાશ કરો. (૧) હે ઝાલા રજપુતો ભયંકર ક્રોધ કરીને ભાલા વાપરો, સલુંબરા સાવચેત રહી મોટા લડવૈયા તાબે કરો. (૨) બહાદુરો પાછી પાની ન કરો. (પીઠ ન બતાવો) અને તમારૂં નામ અમર કરો. પ્રતાપસિંહ પોતાના ઘોડાને કુદાવી સલીમના માથાપર ફટકો મારે છે. (૩) હે ! શૂરવીરો પીઠ બતાવીએ તો પિતા પિંડ લે નહિ. (પિતા નાખુશ થાય.) લડાઇમાં જીત મેળવ્યાથી આખી પૃથ્વીમાં આબરૂ (કાયમ) રહે છે. (૪) પૃથ્વીમાં જન્મ ધરીને (નક્કી) મરવાનું છે. એમાં લગાર પણ ફરક નથી, ક્ષત્રી મરદો લડાઇમાં મરે છે પણ ઘેર મરતા નથી. (૫) ઓ ! શૂરવીર સિસોદીઆ રજપુતો આવો ફરી ન મળે એવો આ વખત આવ્યો છે પ્રતાપસિંહને આબરૂ આપો અને તમે આબરૂ મેળવો. (૬)

પાઠનો સાર—હંમેશ, ધણીનું ભલું ઇચ્છવું.

પાઠ ૫ મો.

સંસ્કૃત=સસ્કાર પામેલી, શુદ્ધ અને સુદર થએલી
સમુહ=જથ્થા, વર્ગ
સાક્ષર=વિદ્વાન
સંકાર પામેલી=શુદ્ધ ને સુદર થએલી
પુરોહિત=કુળ ગોર
(ભાષા) પુસ્તુ=અફઘાનિસ્તાનમા વપરાતી

વંશપરંપરા=પેટી દર પેઢી
વિદ્વતા=(વિદ્ ધાતુ=જાણવુ ,= પંડિતાઈ
પ્રાકૃત=પ્રાંતિ જન્ય અસંસ્કૃત, ચાલુ
પવિત્ર પુસ્તક=ધર્મના ગ્રંથો
ભાષાનમુના=નમુનો, સમસ્કુતી
સંયોગ=એક
નિરાળી=જુદી નોખી
સમાવેશ=ગોઠવણ
ફરક=તફાવત, ફેર

સવાલ—હિંદુસ્તાનની ભાષાના મુખ્ય કેટલા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા ? વધારે અગત્યની ભાષા કઇ છે અને શામાટે ? હિંદુસ્તાનમા બોલાતી મુખ્ય ભાષાઓનો નકશો ચિતરો

પાઠ ૬ ઠો

પૂછઇ=પૂછે છે
પાતસાહ=પાદશાહ (અલાઉદ્દીન)
ઇસી=એવી
ગુજરાતી=ગુજરાત
કહીઇ=કઇ   કિરી=કેવી
કિસ્યુ=કેવા છે
માગલહુર=માગરોળ કાઠિયાવાડમા એક શહેર છે
અણહલપૂર=અણહીલપુર
ઝાલાવાડિ=ઝાલાવાડ
સુરઠ=સોરઠ સૌરાષ્ટ્ર
છિકિસી=કેવી છે   છાયા=ભાસ
અપભ્રંશ=મૂળ શબ્દનુ થએલુ અશુદ્ધ રૂપાતર, વકાર પામેલી

નિકટ=વાડો, નજીકના, પાસેના
રોડુ=ભાગેલી ઇટનો કકડો
પોચકું=જરા જેટલુ
ઠોબરૂ=હાલ્લુ, વાસણ
ધાગો=દોરો, દોરડો
વકટ લડ=એક, એને માટે ગિલ્લી દડાની રમતમા બોલાય છે (એ શબ્દો દ્રાવેડી ભાષાના છે)
ચલણી=વપરાતા
રૂઢિ=રિવાજ
ઉચ્ચારણ=બોલ
ઢબ=રીત, રિવાજ
સંક્ષેપ=ટુકા
માસિક=(માસ+ઇક)=દરમાસે નીકળતું ચોપાનીઉ

પાઠ ૭ મો.

સંપ=એકમત, ઐક્ય
વાકેફ=માહિતગાર
ઉદ્દેશ=હેતુ, મતલબ
સુધારાવટ=(સુધારા+વટ)=સુધારા પણું, સુધરાઇ
દીલ=મન, વીચાર
પ્રધાનવટુ=(પ્રધાન+વટુ)પ્રધાનપણું
રાજ્યપ્રકરણ=રાજ્યવહીવટ
ડગલે ડગલે=વારે ઘડીએ
કુસંપ=(કુ+સંપ) અણબનાવ
વણસાડે=બગાડે
ફજેતી=ગેર આબરૂ
વિઘ્ન=હરકત
ઘાલમેલ=ગરબડ, પ્રપંચ
પ્રફુલ્લિત=આનંદી
બરકત=લાભ, ફાયદો, કૃપા, પુષ્કળ હોવું તે
ચિઢીઆપણુ=ખીઝવાટ, બળિએલપણુ
સંપીલા=(સંપ+ઇલા) સંપવાળા
દ્રોહ=વેર બુદ્ધિ, અપકાર,
રાજ્યદ્રોહ=રાજ્ય પ્રત્યે વેર બુદ્ધિ રાખવી તે
તરત=જૂઠાણુ, બનાવટ, ઢોગ, બંડ
ધર્મ ઠગ=ધર્મનો ડોળ કરી ઠગનાર
ઉપદ્રવ=હરકત. પીડા; ઇજા
અહિત=(અ+હિત)=અકલ્યાણ, બુરૂં
દાઝ=લાગણી, બળતરા; દયા
ધરૂં=રાખું
લેશ=જરા
ધાર=માન, સમજ
દૈવ=નસીબ
આર=આરો, છેડો
કુવેહેમ=ખોટા વહેમ
મત્સર=અદેખાઇ, કીનો, દ્વેષ
આકરી=ખરાબ; માઠી
સુસંપ=(સુ+સંપ)=સારો સંપ
જંપ=શાંતિ
પડી=પડીકુ
વિચાર=વિચાર કર

અન્વય=હું દીલમા દાઝ ધરૂં છુ અને દેશીને વિનતી કરૂં છુ; વળી હું ખરેખરૂ કહું છું એમાં લેશ જુઠુ ન ધાર. બહુ કુસંપથી સહુ રાજ તૂટી ગયાજ; હુ શુ દૈવ વાત કહું છુ કે દુઃખનો આરજ નહિરે. કુવહેમ, મત્સરે કરી આવી આકરી દશા થઇજ; સુસંપની પડી વિના રોગ ભાર ન જશેરે. માટે કુસંપને નસાડવાને, સુસંપને જગાડવાને, અને જંપનેજ વધાવાને ઝટ લઇ તુ વિચાર રે.

સમજુતી—મને મનમાં દયા આવે છે, અને તેથી હું દેશીઓને અરજ કરૂં છું કે હું ખરેખરૂ કહું છું તેમાં જરાપણ જુઠું માનશો નહિ, બહુ અણુબનાવથી બધા રાજ્ય નાશ પામ્યાં છે. હું નસીબની શી વાત કહુ કે દુઃખનો છેડોજ નહિ. ખોટા વહેમ અને અદેખાઇએ કરી આપણી આવી બુરી હાલત થઇ છે. સારા સંપની પડી વગર દુખરૂપી રોગનો ભાર જશે નહિ. માટે કુસંપને હાંકી કાઢવાને, સારો સંપ ફેલાવાને અને શાંતિ વધારવાને તું જલદી વિચાર કર.

પાઠ ૮ મો.

બીરબલ=અકબર પાદશાહનો વજીર
એકાંત=નર્યો વાસ
હાસ્ય વિનોદ=આનંદની ને હસવાની વાત ચીત
ખુશ મિજાજમાં=આનંદમાં
ખુદાવંદ=મોટા સાહેબ (મોટા દર જાવાળાને અરજ કરતાં વપરાય છે.)
એક વચની=બોલ્યું પાળનાર
તકસીર=ગુનોહ, વાંક, અપરાધ
ચેતી=સમજી
જહાંપનાહ=(જહાં=દુનીઆ+પનાહ=રક્ષણ કરનાર)=દુનીઆનુ રક્ષણ કરનાર
તાજુબ=અચરજ
એકનો બે થયો નહિ=માન્યું નહિ
સુચના=અગમચેતી
કનડે છે=હેરાન કરે છે,
ખો=લત, કુટેવ.
ટળવળે=પીડાય
દમ સુકાઇ જશે=પાયમાલ થઇ જશે
ગત=સ્થિતિ,
રકઝક=વાદવિવાદ, તકરાર
અન્નદાતા=(અન્ન=અનાજ+દાતા=આપનાર)=જીવાડનાર
ખાવીંદ=હાકેમ, ધણી
આકરા=ભારે
હીકમત=કળા, તદબીર, યુક્તિ

સાર—અક્કલવાન માણસો સમયસૂચકતા વાપરી શકે છે. પાંચમી ચોપડી પાઠ ૨ જાના સમયસૂચકતાના દાખલા આપવા.

પાઠ ૧૦ મો.

પરવાળુ=એક જાતના દરીઆઇ પ્રાણીના લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થતો મેલ (એનો રંગ લાલ, ગુલાબી કંઈક પીળો મણીરૂપે હોય છે.)
જંગબાર=ઝાંઝીબાર, આફ્રીકામાં શહેર છે.
માડાગાસ્કર=આફ્રિકાખંડમાં બેટ

છે (દુનીઆમાં મોટા ટાપુઓ-
માંનો એકછે એ ફ્રાંસને તાબે છે)
ભૂમધ્ય=(ભૂ+મધ્ય) પૃથ્વીની વચ્ચે
આવેલો
પુરબહારમાં=ખીલતા, નીકળતા
પાસિફિક મહાસાગર=શાંત મહા-
સાગર, બધા મહાસાગરમાં
મોટા છે ⅓ ભાગ પૃથ્વી એમ
બહુપગી=(બહુ+પગ+ઇ)=ઘણા પ
વાળા
ખોખું=જીવ વગરનું ખોળીઉં
રસી=લોહી પાણીવાળો ચીકણો
પદાર્થ
અનંત=(અન=નહિ+અંત=છેડો)=
ઘણુાજ
અનંત કોટી=(અનંત+કોટી)ઘણુાજ
કરોડ, અતિશય, સંખ્યાબંધ
વિભાગ=(વિ+ભાગ)=ભાગના ભાગ
ઉષ્ણ=ગરમ
કટિબંધ=(કટિ=કેડ+બંધ=બંધન)=
પૃથ્વીપર જુદા જુદા પ્રદેશોમાં
ટાઢ તાપ કેવાં પડે છે તે જા-
ણવાને પૃથ્વીના મુખ્ય પાચ પ-
ટા પાડેલા છે તે દરેકને કટિ
બંધ કહે છે.
ઉષ્ણકટિબંધ=કર્ક અને મકરવૃત્ત
વચ્ચેનો ૪૭અંશનો ભાગ વિષુવ
વૃતથી ઉત્તર દક્ષિણ ૨૩॥ અ-
શનો ગરમ પ્રદેશ.
ભંગાણ=પોલાણ, બખોલ
વામ=બે હાથને પહોળા પસારી
રાખતાં બે હાથને છાની જેટલી
લંબાઇ
જવાળા મુખી=(જવાળા=અગ્નિ+
મુખ=મો+ઇ=વાળો)=જેના મોઢા-
માંથી ધુમાડા બળતા પથરા વગેરે
નીકળે છે એવો
વિસામો=વિશ્રાંતિ
નાળિએર=સંસ્કૃત નારિકેર ઉપરથી
નારિક=પાણીવાળું+ઇરૂ=ઉગવું×
ક)=પાણીવાળી જગાએ ઉગનાર
ઝાડનું ફળ, નાળીએરીનું ફળ.
પ્રતિ=જાત
આતરે આંતરે=છેટે છેટે
યુનાની હકીમો=ફારસી કે અરબી
વૈદકશાસ્ત્ર પ્રમાણે દવા કરનારવૈદ
વિધિપૂર્વક=અમુક રીતે, 'અમુક
રીત પ્રમાણે
ભસ્મ=રાખ, રક્ષા
માત્રા=ધાતુ વગેરેને મારીકરેલી દવા
કિરમજી=સસ્કૃત કૃમિજ ઉપરથી)
(કૃમિ=જીવડો+જ=પેદા થવું) એ
એક જાતના જીવડામાંથી પેદા
થાય છે તે, લાલરંગ; ઘેરો લાલરંગ

સવાલ—પરવાળાના બેટા કયાં કયાં છે? પાસિફિક મહાસાગર નામ પડવાનું કારણ શું? (એમા તોફાન થતું નથી માટે) પરવાળા કોણ બનાવે છે? પરવાળાની બનાવટ કહો

પાઠ ૧૧ મો.

આસ્થા=ભાવ, ભરોસો.
આશા=ઉમેદ
દાન=ધર્મ બુદ્ધિથી આપવું તે
અપંગ=અપ=વિજોગ બતાવનાર પ્રત્યય+અંગ=અવયવ)=જેને એક અથવા વધારે અગ નથી તે-(લુલું, લગડું, તુંડુ આંધળું,બહેરૂં વગેરે)
સારંગી=એક તારનું વાજુ
રોશની=પ્રકાશ, લાઇટ
સ્વર=અવાજ
દીન=દયામણુ
વદન=(વદ્=બોલવુ+અન)=મો
ખોખરી=સારા અવાજ વગરની
સાધન=સાહિત્ય
બેસૂર=(બે=નઠારો+સર=અવાજ) કાનને સારો ન લાગે એવો અવાજ
ડુસકા ખાવા લાગ્યો=રડતા આચકા ખાવા લાગ્યો
ચિત્તભ્રમ=(ચિત્ત+ભ્રમ+)ગાડા જેવો
નિશ્વાસ=નિસાસા
ક્ષય=ખઇ, શરીર દહાડે દહાડે ઘસાતુ જાય એવો રોગ.
આજારે=માદગીએ, રોગે
હાય=ફીકર, ચિંતા
સૂર=ગાયનમા મુખ્ય જે સાત સ્વર છે તે (સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની.)
કંઠ=સૂર, અવાજ
કુશાગતા=(કુશાગ્ર+તા)=હોશિયારી
લીન=એકતાર, મશગુલ
ઠઠ=ભીડ, જમાવ
દીંગ=તાજુબ
પુઠ ફેરવી=પાછા વળી
ગંભીરતા=કંઇક ભય અને ઘણુ આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવાપણું, ગંભીરપણું
પરવરદેગાર=પ્રાણી માત્રને પુરૂં પાડનાર, દુનીઆનો સાહેબ, પરમેશ્વર
આનંદ સાથે=આનંદ ભેર
અચ્છી=સારી

સાર-એક બીજાના ભાવને લીધે આશા બંધાય છે અને તેથી સારો લાભ મળે છે.

પાઠ ૧૨ મો.

અનારોગ્ય=(અન=નહિ+આરોગ્ય=તંદુરસ્ત)=તંદુરસ્તી નહિ, રોગ
આરોગ્ય=(અ=નહિ+રોગ+ય=સ્થિતિ)=રોગ વગરની સ્થિતિ, તંદુરસ્ત
વ્યવસ્થા=ગોઠવણ
તબીઅત=શરીર, પ્રકૃતિ
શરદી=ભેજ પાણીવાળી હવા.
અસર=લાગણી
તંદુરસ્તી=(તન=શરીર+દુરસ્ત=સાફ+ઇ=વાળુ)=આરોગ્યતા
પચે-મચે
સડસડાટ=સપાટાબંધ, ઝડપથી
ચોક=છોબંધ ખુલ્લી જગો
ચુઆ=વરસાદના છાટા છાપરામાંથી ટપકે છે તે,
તાડછાં=તાડના પાદડા
વગ=સવડ, જોગવાઇ
ભોંયતળીઉ=ઘરમા નીચેનો ભોંયપરનો ભાગ
વેધ=ઘર બાંધવાના શાસ્ત્ર પ્રમાણે ન બાંધવું તે ખામી, બાધ
નિકાલ=રસ્તો; માર્ગ
ફરાગત=ઝાડો પીશાબ, મળમૂત્ર
કમસમજ=(કમ=ઓછી+સમજ)=ઓછી અક્કલ
જમાવ થાય છે=ભેગી થાય છે
ત્રિદોષ=વાયુ, પિત્ત અને કફનો બગાડ, દાઝ, શૂળ, અને ખાંસીનો રોગ
ફેફસાં=હવા ભરવાની કોથળીઓ.
ગંદકી=ગંદવાડ
કેરોસીન=ગ્યાસલેટ
કાજળ=મેશ
ઢોરઢાખર=ઢોર વગેરે
મળમૂત્ર=ઝાડો પીશાબ
ઉલટી=ઓકારી
ચુંક=પેટમા દુખાવો થવો તે
કોગળીઉ=ઓકો ઓકીને માણસ મરે તે રોગ
જમાવ=ભેગું

સવાલ—ઘર બાંધતી વખતે કઇ કઇ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી ? ઘરની અંદરની વ્યવસ્થા કેવી રીતની રાખવી ?

પાઠ ૧૩ મો.

કાશી=ગંગાનદીપર પવિત્ર જાત્રાનું ધામ છે.
યાત્રા=જાત્રા
કાશી વિશ્વનાથ=મહાદેવનું નામ છે
તીર્થક્ષેત્ર=(તીર્થ=પવિત્ર+ક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું)=પવિત્ર જાત્રાનું ઠેકાણું

મંદીર=ઠેકાણું, ધામ
મુક્તિપુરી=(મુક્તિ=મોક્ષ+પુરી=ન-
ગરી)=મોક્ષની નગરી
મહિમા=મોટાઈ પ્રતાપ
અશક્ત=(અ+શક્ત=અશક્તિ)
=કમજોર
દેહ પડે=મરે
જન્મ મરણનો ફેરો ટળે=મોક્ષમળે
ખ્યાલ=વિચાર, ધારણા
સોઈ=જોગવાઈ સવડ
ભાથું=મુસાફરીમાં સાથે રાખેલો
ખાવાનો પદાર્થ
ચોર ચાખર=ચોર વગેરે
પારાપર=ઘણીજ
ધરતી=પૃથ્વી
બીન=વગર, વિના
[illegible]=ઓવા[illegible]
સ્નાન=નહાણું
દશાશ્વમેધ=(દશ+અશ્વ=ઘોડો+મેધ-
ભોગ, બળિદાન) દશવાર ઘોડાનું
બળિદાન આપેલી જગા
પ્રકાશ=તેજ, ચળકાટ
ગ્રહનિરીક્ષણ=(ગ્રહ+નિરીક્ષ=ધારીને
જોવુ+અણ એ નામ કરે છે)=
ગ્રહનું અવલોકન

વિચિત્ર=તરેહવાર
ઘંટાકર=(ઘંટ+આકાર)=ઘંટના
આકારનું,
ઘાટ=આકાળ, ડોળ
શિવમંદીર=(શિવ+મંદિર) મહાદેવ-
નું દહેરૂં
વિશ્વ વિખ્યાત=દુનિયામાં જાણીતું
શિવાલય=(શિવ+આલય=ઠેકાણું=
મહાદેવનું સ્થાન
શિવલિંગ=(શિવ+લિંગ=ઇંદ્રિય)=
મહાદેવનું લિંગ
બિલપત્ર=(બિલ-બિલી+પત્ર=પાંદડાં)
બિલીનાં પાંદડાં
દર્શન=ઝાંખી
જ્ઞાનકૂપ=(જ્ઞાન+કૂપ=કુવો)=અક્કલ-
નો કુવો (એમાં નહાવાથી અ-
ક્કલ વધે છે)
ભાવિક=(ભાવ+ઇક=વાળો)=આસ્થા
વાળા શ્રદ્ધાળુ
આચમન=જમણી હાથેલીમાં પાણી
લઇ ચુસી જવું તે, ચાગળું
પાણી પીવું તે
ગજવા કાતરૂ=ખીસા કાતરૂં; ચો-
રી કરનાર
સાવધ=સચેત, હોશીઆર, ચાલાક
ઝરૂખાદાર=(ઝરૂખા=માળનો આગળ

વધારેલો ભાગ+દાર=વાળા=ગો-
ખવાળા

ખિચોખિચ=સભ્ભર; સંપૂર્ણ, પાસે
પાસે

કિનખાબ=કસબ અને રેશમથી
ભરેલુ તરેહવાળું કપડું

કુમાસ=પોત

મજલીન=એક જાતનું ઝીણા કુ-
માસનું કપડું

પીતાબર=પીત=(પીળુ+અંબર=રેશ
મી વસ્ત્ર) પીળું રેશમી વસ્ત્ર, અ-
બોટીઉ.

મુનેદાર=શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ

મૂર્તિ=પત્થર કે લાકડામાં કોતરેલું
કે ધાતુનું ઘડેલુ દેવ દેવીનું જે
સ્વરૂપ તે

નાનાવિધ=જુદી જુદી જાતના

આંખ ધરાતી નથી=વારંવાર જો-
વાનું મન થાય છે

દબદબો=ભપકો, ઠાઠ

સાજ=શણગાર

શ્રેષ્ઠ=મોટામાં મોટું

ધુરંધર=ઘણા મોટા

આચાર્યો=મોટા ગુરૂઓ

પાઠશાળા=(પાઠ+શાળા)=કૉલેજ

અનાદિ=(અન+આદિ=આરંભ)=જે
ને આરંભ નથી તે, ઘણા જુના

પદ્ધતિ=રીત, રિવાજ

પાઠ ૧૪ મો.

ખંત=કાળજી, ચેટક

સાચવટ=(સાચ+વટ=પણું)=સા-
ચાપણું

દાખલો=દ્રષ્ટાંત, ધડો

કુમળુ નાનું

કાયમ=દ્દઢ

પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી=
જે આદત પડી હોય તે મટાડી
મટે નહિ

ખુબી=વખાણવા લાયક ચતુરાઇ

મહાવરો=અભ્યાસ

જાદે=વધારે, અતિશય

મહાલવા=મરજીમાં આવે તેમ કરવા

પરીક્ષા=(પરિ+ઇક્ષ... ...વુ+...=
ચોગરદમથી તપા...

આદરી=આરંભી ...

મુક્તાફળ=મોતી

દ્દઢ=મજબુત

અંકુર=ફણગો

હૃદયકમળ=જેમાંથી પ્રેમ પેદા થાય
છે તે. અંતઃકરણરૂપી કમળનુ ફૂ ન

અનુકરણ=(અનુ=પાછળ+કૃ=કરવું)
=દેખાદેખી, એકના જેવુ બીજું કરવું તે.
અનુરૂપ=સરખો; જેવો
તર્ક=વિચાર, કલ્પના
શોધક=(શોક+અક)=શોધ કરનાર
પ્રજાસત્તાક=(પ્રજા+સત્તા+અક)=
રૈયતની સત્તાવાળું
પ્રમુખ=(પ્ર+મુખ)=વડો, મુખી
ઉંડી અસર=સારી લાગણી
બાલ્યાવસ્થા=(બાલ્ય+અવસ્થા)=[નાનપણ
જનેતા=મા
ભક્તિભાવ=ખરો પ્રેમ
જીવન=જીંદગી
સાપડે છે=મળે છે, આવે છે,

પાયા વગરના=નકામા
સ્વર્ગ સમી=સ્વર્ગ જેવી
મૂળ=શરૂઆત
પ્રતાપ=બળ
અનુભવ=લહાવો

પાઠ ૧૫ મો.

વિવેક—ખરૂ ખોટું સમજવાની શક્તિ
જળપાત્ર=(જળ+પાત્ર)=પાણીનો લોટો
બગાસુ=પસ્તીથી એકાએક મો પહોળુ થાય છે તે
ઉન્મદ=અહંકાર, ગર્વ
સંભાવિત=આબરૂદાર, પ્રતિષ્ઠિત
પરિચય=ઓળખાણ, સહવાસ
બીભત્સ=ભુંડા શબ્દ, અપશબ્દ

સવાલ—વિવેક શીખવાનું મુખ્ય સ્થળ કયુ ? આપણા કરતા મોટા, બરોબરીઆ અને નાનાસાથે કેવી રીત વર્તવુ ? આપણે ઘેર કોઈ આવે તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવુ ? આપણો પોશાક કેવો રાખવો ? સારા માણસ દેખતા કઇ કઇ ક્રિયા કરવી નહિ ? અગ્રેજ લોકને મળવા જવામાં કયા કયા નિયમો યાદ રાખવા ?

પાઠ ૧૭ મો.

પાધરો દોર=સીધો
ઝગઝગારો=ચળકાટ
દેગ=મોટો દેગડો
અનાવૃષ્ટિ=(અન+આ+વૃષ્ટિ=વરસાદ)
=વરસાદ ન થવો તે

રૂડાં વાના=પ્રતાપ
અમુલખ=કીમતી
સોઇ=સવડ
છાવણી=લશ્કરી મથક
યોગે=લીધે
નાનાવિધ=જુદી જુદી તરેહના

સવાલ—આગગાડીથી શા શા લાભ થયા? આગગાડીના એંજીનની હકીકત સમજાવો. હિંદુસ્તાનમાં સાડાપાંચ, સાડાચાર, સાડા ત્રણ અને અઢી ફૂટના માપની કઇ કઇ રેલવે છે ને તે કયાંથી કયાં સુધી જાય છે? વરાળના બળ સિવાય બીજા કયા બળથી આગગાડી ચલાવી શકાય છે?

પાઠ ૧૮ મો.

શ્રીનગર=કાશ્મીર
વર્ષોવર્ષ=દર વરસ
દરિદ્રી=કંગાલ, ગરીબ
જવલ્લેજ=ભાગ્યેજ.
દરિદ્રતા–કંગાલિયત, ગરિબાઇ.
પ્રહર=પહાર, ત્રણ કલાક
ખરા કારણ=ખાસ સબબ, જરૂરી કામ
કુળવાન=(કુળ+વાન)=કુલીન
કુળવંતી=(કુળ+વંતી)=કુલીન
વિસામો=આરામ, વિશ્રાંતિ
કથની=કુથલી; ખોટી વાતો
ચલાયમાન=અસ્થિર; ચંચળ
સારે માર્ગે=ખરે રસ્તે
ખેદ=અફસોસ, દીલગીરી
પાકટ=પુખ્ત થએલુ
અંતકાળ=મરતાં સુધી, જીંદગી પર્યંત
આપત્તિ=દુઃખ, આફત
ઉડાઉ=કમાણી કરતાં વધારે ખર્ચ કરનાર, નકામુ બહુ ખર્ચ કરનાર
પ્રતિદિન=(પ્રતિ+દિન)=દરરોજ હમેશાં
સેવવા=પાળવા

પાઠ ૧૯ મો.

ઇંદ્રિય=જેવડે જ્ઞાન તથા ક્રિયા થાય છે તે, (એ દશ છે)
ઉપયોગીપણુ=જરૂરીઆત
ખામી=તંગી, અછત
હસ્તાક્ષર=(કર=હાથ=પરલ્લી=ઇશારા)=હાથની નિશાની
મુદ્રા–ચિન્હ, નિશાની.
શીઘ્ર=તરત કવિતા બનાવનાર
યાદદાસ્ત=સ્મરણ શક્તિ
લારા=છોડીનું નામ
બ્રિજમન=કુળનું નામ
પરોપકાર બુદ્ધિ=પારકાનું ભલું કરવાની વૃત્તિ
શિક્ષણ પદ્ધતિ=શિખવવાની રીત.
ગત=હાલત
લિપિ=ભાષા
યોજી=શોધી, ગોઠવી

બેહદ=(બે+હદ)=ઘણોજ

જીન=ઘોડાની પીઠપર બેસવા સારૂ ચામડાની બનાવેલી ગાદી

અંધશાળા=(અંધ+શાળા)=આંધળાની નિશાળ

ચિન્હો=નિશાનીઓ, મુદ્રાઓ

સાર—૧) ગમે તેવો **અપંગ** હોય તોપણ તે ઉદ્યોગ, હોસ અને દ્રઢતાથી ભણી ગણી હોશિયાર થઇ છે ૨) ઇશ્વરે આપણને સઘળા અવયવો સારા આપેલા છે તો ઇશ્વરનો પાડ માનવો અને તેથી બીજા માણસોને સુખી કરવાના પ્રયત્ન કરવા.

પાઠ ૨૦ મો.

સાહસ=જે કામ પાર પાડવામા જીવની હાનિ થવાનો સંભવ હોય તેવું મોટું કામ કરવાની જે હીંમત તે; વગર વિચાર્યું; સહસા

અન્વય—સાહસ કર્મ કર્યાથી હર્ષનો નાશ હોય કવિ સામળદાસ કહે છે કે એ દ્રષ્ટાંતથી દેખો.

સમસતી—વગર વિચાર્યું કામ કર્યાથી ખુશાલીનો નાશ થાય છે, માટે સામળદાસ કવિ કહે છે કે તમે એ દાખલાથી જુઓ.

રવાના કરવામા=મોકલવામા

બેપરવા=(બે+પરવા)=બેદરકાર

જામી=ઠરી.

સાહસિક=(સાહસ+ઇક)=સાહસ કરનાર

પીખવા=ટુંપી ખાવા

પરશુરામ=જમદગ્નિના પુત્ર, વિષ્ણુના દશ અવતારમાંના છઠ્ઠા ને ચોવીસ માંના ૧૯ મા અવતાર છે.

પ્રસિદ્ધ=પ્રખ્યાત, જાણીતો

નિજ=પોતાને

ઇંદ્રજીત=રાવણનો મંદોદરીથી થયેલો મોટો પુત્ર

શૂર=શૂરો

વીર=મહાત્મા, યોધ્ધો

વિક્રમ=પરમાર ...નો ઉજ્જનનો પર દુઃખભંજન મહારાજા.

સીકંદર=અલેકઝાંડર, ગ્રીસ દેશનો રાજા

અમર=(અ+મ[ર] [મ]રે નહિ એવું કાયમ, અ[illegible] ...તુ

જાગે=જગે, ઠેકાણે

યાહોમ કરી=ઝંપલાવી

આગે=આગળ, અગાડી

ઉઘાડાપગા=જોડા વગરના

અન્વય—સાહસે પરશુરામે અરજુનને પુરો કર્યો, તે પ્રસિધ્ધ પરશુરામ નિજ વચને રહ્યો સાહસે લક્ષ્મણે શૂર ઇંદ્રજીત હણ્યો; સાહસે વીર વિક્રમને સહુ જગત ભણે છે. સાહસે સીકંદર નામ સહુ જગે અમર છે, (જો તમે) યાહોમ કરીને પડો તો ફતેહ આગે છે.

સમજુતી—સાહસથી પરશુરામે અરજુનને માર્યો. તે પ્રસિધ્ધ પરશુરામ પોતાના વચનથી રહ્યો. સાહસથી લક્ષ્મણે શૂરા ઇંદ્રજીતને માર્યો. સાહસને લીધે મહાત્મા વિક્રમને આખી દુનીઆ યાદ કરે છે. સીકંદરના સાહસથી તેનું નામ બધી જગાએ અમર છે, જો તમે પણ સાહસથી ઝપલાવો તો જીત અગાડીજ છે.

સર્વોપરી=(સર્વ+ઉપરી)=વધારે મોટું
પુખ્ત=પાકો, પુરેપુરો
કાફલો=ટોળું
કસી=પરીક્ષા કરી, તપાસી.

સવાલ—સાહસ કેટલીક જાતના છે ? સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં અને નઠારા અર્થમાં વાપરી બતાવો. સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં વાપર્યો છે તે લાવણી બોલો.

પાઠ ૨૨ મો

સફરી=મોટા દરીઆની મુસાફરી કરનાર
વાધરી=ચામડાની દોરી
જળ પ્રવાસ=(જળ+પ્રવાસ)=પાણીની મુસાફરી
બતેલા=નાનું વહાણ
પસાર થયા=ગયા
ફતેમારી=(ફતે+મારી) બતેલાથી મોટું વહાણ
[પૂંઠને
સવા=(સ+વા)=સારો પવનઅનુકુળ
સુકાન=વહાણને ફેરવવાનો દાંડો
રહુ=ફેર, પેચ
સફર=દરીઆની મુસાફરી
સરજામ=સામાન
મનવાર=(મોન ઓ-વોર) લડાઇનું વહાણ
ગંજાવર=ઘણું મોટું
ઉતારૂ=વહાણ કે ગાડીમાં બેસી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જનાર મુસાફર, પેસેંજર.
કોચ=નેતર જડેલો પલંગ

બંદર કર્યા વગર=મુકામ કર્યા વગર
ટન=વીસ હંડ્રવેટ
કાટકા=કડાકા
યાંત્રિક બળ=(યાત્રિક=યંત્રની+બળ=શક્તિ)=સાદામા સાદા યંત્રની શક્તિ
વિદ્યુત=(વિ=વધારે+દ્યુત=પ્રકાશવું+ત=ભૂતકૃદંતનો પ્રત્યય=એલુ)=પ્રાણી માત્રમા જે ગુપ્ત બળ રહેલુ છે તે વીજળી.
હોકા યંત્ર=(હુક્કા=હુક્કો+દાબડી=યંત્ર)=વહાણમા દિશા જાણવાનો સંચો
લોહચુંબક=(લોહ=લોઢું+ચુંબક=ચુશી લેનાર)=લોઢાને પોતાની તરફ ખેંચનાર) એ એક એવી જાતનું લોઢુ છે કે તેની પાસે થોડે છેટે સોય વગેરે બીજું સાધારણ લોઢુ ધરીએ તો તેને તે ખેંચી લઇ પોતાની જોડે વળગાવી દે છે

પાઠ ૨૩ મો.

દ્રૌપદી=અગ્નિની કુંડમાથી નીકળેલી દ્રુપદ રાજાની પુત્રી.
સ્વયંવર=કન્યાએ પોતાની ઇચ્છા મુજબ વર શોધી કાઢી પરણવુ તે
દ્રુપદ પંચાળ દેશનો રાજા; પ્રષદનો પુત્ર
ભૂપતિ=ભૂ+પતિ,=પૃથ્વીપતિ, રાજા
ભૂદેવો=(ભૂ+દેવો) બ્રાહ્મણો
નિવેદન કર=જણાવ, કહી બતાવ
ધૃષ્ટદ્યુમ્ન=હોમ કુંડમાથી નીકળેલો દ્રુપદનો છોકરો.
ઉઠાવશે=ઉંચકશે
શર=બાણ
યોજશે=તાકશે; ફેંકશે
જળેજ=પાણીમાજ
ક્ષત=ઘા, છેદ
મચ્છ=માછલુ
ભગિની=બેન
વરમાળ=સ્વયંવરમા કન્યા જે માળા (હાર) પહેરાવી પોતાનો વર કરી થાપે છે તે. વરવહુની કોટમા પરણતી વેળા જે માળા ઘાલવામા આવે છે તે

અન્વય—વીરો સાભળો પણ જે ધનુષ્ય ઉઠાવશે અને ચક્રમાથી જંતુ શર જે યોજશે, ને જળેજ જોઇ મચ્છને ક્ષત **કરશે,** તેને (મારી) ભાગની આ વરમાળ પહેરાવશે.

સમજુતી—ભાઇઓ સાભળો, જે કામઠું ઉંચકશે અને ચક્રમાથી જાય એવી રીતે બાણ ફેંકશે, ને પાણીમાજ જોઇને મચ્છ વીંધશે, તેને મારી બેન આ વરમાળ પહેરાવશે.

હાથ ઘસીને=પસ્તાઇને, દીલગીર થઇને.

ડોળ=ભપકો

જયદ્રથ=સિંધુ રાજાનો પુત્ર. (એ દુર્યોધનની બેન દુઃશીલા સાથે પરણ્યો હતો)

બાંકા ટેડા=કાકડા

તાવ=તાલ, મૂછપર હાથ ફેરવવે તે

સાધ્યો=તાક્યો

ડુંટી=નાભિ, પેટના નીચલા ભાગમા જે શરીરનુ મધ્ય બિંદુ છે તે

પણુછ=ચાપ, ધનુષ્યની દોરી

ચોઘડીઉ=ચાર ઘડીનો વખત

શિશુપાળ=દમઘોષનો વસુદેવની બેનથી થએલો પુત્ર.

નયનવેધ=આંખ છેદવી તે

પ્રબળ=(પ્ર+બળ=જોરાવર

રાએ=રાજા

વેંધી=વીંધી, છેદી.

વરો=પરણો

ખેદ=બળાપો, અફસોસ

કીર્તિમંત=(કીર્તી+મંત)આબરૂવાળા

સોયે=જણાયે

વીર=બહાદુર

સાર્થ=સફળ

પણ=નિયમ, પ્રતિજ્ઞા, બાધા

દાખી=બતાવી

વીર્ય=પરાક્રમ, બહાદુરી,

પે'રો=પહેરો

ક્ષત્રીજાયો=ક્ષત્રિય પુત્ર

ભીડે=ધરે

વિપ્ર–બ્રાહ્મણ

લાજ=આબરૂ

સરશે=થશે

અન્વય—કોઇ રાએ ઉઠો ઉઠોની ! અને મચ્છ વેધી કન્યા એ વરો, મચ્છ વેધી કન્યા એ વરો, (કે જેથી) મારૂં પણુ મિથ્યા ન થાએ. (૧) કોઇ મચ્છ વેધી નવ શકે, આં જોયે સુને (મનમાં) ખેદ થાય (છે,) સો ક્ષત્રી કીર્તિમંત સો'યે, પણુ શુ ! અહીઆ (કોઇ) વીર ન હોયે ? (૨) વારૂ માયે સારા મુગટ મુક્યા છે (તો) હવે મારૂ પણુ સાર્થ (ક) કરો, (તમ) કોટે મોતીની માળ ઘાલી છે, (તો હવે) વીર્ય દાખી વરમાળ પહેરો (૩) કો ક્ષત્રીજાયો હામ ન ભીડ (તો) વિપ્રમાથી કોઈ કામ કરો; (કે જેથી) સભાકેરી ને મારી લાજ રહેશે. (અને) વળી કન્યાનું કાજ સરશે.

સમજુતી—કોઇ રાજા ઉઠો ઉઠો અને માછલાને છેદી કન્યાને

પરણો; માછલાને છેદી કન્યાને પરણો, કે જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા નકામી જાય નહિ. (૧) કોઈ માછલું છેદી શકતું નથી. આ જોઇ મને મનમાં (દીલગીરી) બળાપો થાય છે; (અફસોસ છે કે કોઇ માછલાને વીંધવાને સમર્થ નથી.) બધા ક્ષત્રીઓ આબરૂદાર (પ્રતિષ્ઠાવાળા) જણાય છે, પણ શું ! અહીંઆં કોઇ બહાદુર નથી ? (૨) વારૂ તમે માથે મુગટ મુકયા છે (તમે રાજા છો) તો ઠીક, પણ હવે મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ કરો; વળી તમે ગળામાં મોતીની માળ ઘાલી છે, તે ખોટી માનું છું; તો હવે તમારૂં પરાક્રમ બતાવીંને વરમાળ પહેરો. (૩) કોઇ ક્ષત્રીય પુત્ર હીમત કરે નહિ, તો બ્રાહ્મણમાથી તમે કોઇ મારૂં કામ કરો; કે જેથી સભાની ને મારી આબરૂ રહેશે, અને વળી કન્યાનું પણ કામ થશે. (૪)

કોડ=હોસ
દીન=લાચાર
વીનવે છે=વિનંતી કરે છે
કર્ણ=કુંતીને કુંવારી અવસ્થામાં સુર્યથી થએલો પુત્ર
નિર્ભય=(નિર+ભય)+નિડર
સિદ્ધ કરીશ=પાર પાડીશ
સંધાન=જોડાણ
સુતપુત્ર=દાસીપુત્ર
લજ્જિતપણું=શરમાળપણું
ક્રોધયુકત=ગુસ્સાવાળા
નક્ષત્રી=(ન+ક્ષત્રી)=ક્ષત્રી વગરની
સાક્ષાત=પ્રત્યક્ષ
કન્યારત્ન=કન્યા રૂપી રત્ન
તેજ=આબરૂ; કીર્તિ
વામન=વિષ્ણુનો પાચમો અવતાર; ઇંદ્રના નાનાભાઈ
પરશુરામ=જમદગ્નિના પુત્ર (એ ત્રેતાયુગના પ્રારંભમા જનમ્યા હતા)
અગસ્તિ=એ નામના ઋષિ વરૂણ ને ઉર્વશીના પુત્ર
ઉદર=પેટ
વાન=બાંધો; વર્ણ; રંગ.
ચાચલ્ય=ચંચળાઇ
છટાએ=ખુબીથી
કાપડી=કાપડ વેચનાર, કારણ કે પાંડવો કાપડ વેચનારનો ધંધો કરતા હતા ત્યાર પછીથી સાધુની સાથે જવા લાગ્યા.) સાધુ; સાધુના વેષમા અર્જુન.
મરોડ=ત્રાક, લઢણ
ગળ્યા=ભાગ્યા
લક્ષ=ધ્યાન
દક્ષ=નિપુણ, હોશિઆર
ટાઢું કર્યું=નિવૃત્ત કર્યું, કામથી નવરૂં કર્યું

અન્વય—જુઓ જુઓ વિપ્રે હામ ભીડી, છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) કાપડી ક્ષત્રીનું કામ કરે છે; છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે,) એ-અંગ મરોડ જુઓ. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) ગર્વી ભૂપતિના કોડ ગળ્યાં, છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) એના નેત્રનો લક્ષ જુઓ. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે) શર યોજવે કેવો દક્ષ છે. છટાએ ધનુષ ધર્યું છે.) ઓહો ! એણે મચ્છ વેધ્યો (અને) ધનુષ ટાઢું કર્યું વિપ્રે અદ્ભુત (કામ) કર્યું, (તેથી) એ સદ્ય વરમાળા પહેરશે.

સમજુતી—(એક બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે) જુઓ બ્રાહ્મણે કેવી હીંમત કરી છે. ને કેવી ખુબીથી કામઠું પકડયુ છે. કેવી ખુબીથી કામઠું પકડીને સાધુ ક્ષત્રીનું કામ કરે છે. એના શરીરની લઢણુ જુઓ ! એણે ખુબીથી કામઠું પકડયું છે. અહંકારી રાજાઓના હોસ ગળી ગયા છે. ખુબીથી કામઠું પકડયું છે એની આંખની નિશાન તાકવાની ખંતીલી ધારણા જુઓ, એણે ખુબીથી કામઠું પકડયુ છે. બાણ મારવે કેવો નિપુણ છે. એણે ખુબીથી કામઠું પકડયુ છે. અરે એણે માછલું વીધ્યુ ને ધનુષ ટાઢું પાડયું. એ બ્રાહ્મણે નવાઇ જેવું કામ કર્યું તેથી એને તરત દ્રૌપદી વરમાળ પહેરાવશે.

અન્વય—બાઇ કાંઇ વિસ્મે કરે (એવું) દીસે (છે.) (દ્રૌપદી) માળ પહેરાવે છે, (તેથી તેના) મનનું માન્યુ થાય (છે,) (તેથી) તે અંતરે હરખાય (છે.) (૧) બાઇ તે વર માળ પહેરાવીને મચ્છ વેધુની પાસ ઉભા, એની (દ્રૌપદીની) આશ ફળો; (અને) એ વર ક્ષત્રી હજો. (૨) બાઇ તમારૂં હેત ન વીસરે; અમને (તમારાથી) છુટા પડયાનું દુખ (છે પણ) તમને સુખ થાઓ એમા (અમે) સુખ માનીશુ (૩)

સમજુતી—બાઇ કાંઇ નવાઇ જેવું લાગે છે, પણ તમો એને માળા પહેરાવો છો; તેથી એ મનમા ખુશ થાય છે; કારણ કે એના મનનું ધાર્યું છે. દ્રૌપદી તે વરમાળા પહેરાવીને મચ્છ વેધુની

(અરજુનની) પાસે ઉભા, એની (દ્રૌપદીની) આશા સફળ થાઓ અને એ વર ક્ષત્રી હોજો (૨) બાઇ તમારૂ હેત ભુલાય તેમ નથી તેથી અમને તમારાથી વિયોગ થયાનુ દુખ થાય છે; પણ તમને સુખ થશે તેમા અમે સુખ માનીશુ (૩)

પાઠ ૨૪ મો.

મક્કા=અરબસ્તાન દેશમા શહેર છે (તેમા મહમદ પેગંબરનો જન્મ થયો હતો)
હજ=મક્કાની જાત્રા કરવી તે
હાજી=જાત્રા કરનાર; જાત્રાળુ
જેદ્દા=અરબસ્તાનમા રાતા સમુદ્રને કાઠે બદર છે
મજલ=ટપ્પો
જોગવાઇ=સવડ
પાક=પવિત્ર
ધારણ કરે છે=પહેરે છે.
પાટલી=ઘડી
લીખ=જૂના ઇડા
શરીફ=કીર્તિમત; આબાદ
નિમાજ=બદગી, પ્રાર્થના
ફરમાન=હુકમ
લબ્બેક=હું આવુ છુ
ચુમે=ચુબી કરે.
ચાલ=ચાલથી
પઠી=ભણી
અલેસ્સલામ=જેના નામ ઉપર રહેમત રહે તેવા
ક્રિયા=વિધિ
રાતવાસો=(રાત+વાસો)=રાતનુ રહેઠાણ
ખુદબા=ધર્મનો ઉપદેશ
ભોગ=બળીદાન
મહમદ પેગબર=ઇશ્વરના ત્યાનો સદેશો લાવનાર મહમદ (ઇસ્લામી પથનો સ્થાપનાર)
મદીના=અરબસ્તાન દેશમા શહેર છે (અહીંઆ મહંમદ મરણ પામ્યો હતો)
પેગબર=(પેગામ=સદેશો+બર=લાવનાર)=ઇશ્વરના ત્યાનો સંદેશો લાવનાર.
ઈસ્લામી ધર્મ=મુસલમાની ધર્મ,
શેતાન=પલિત; અપવિત્ર
ભાવિક=આસ્થાવાળા

પાઠ ૨૫ મો.

પ્રાચીન=જુનું
અર્વાચીન=હાલનું, ચાલતા સમયનુ
અતર્ત્વચા=અતર+ત્વચા=ચામડી, પડ) અંદરનુ પડ
બહેરીન=ઇરાની અખાતમા બેટ છે
સિંહલદ્વીપ=લકા (એની આકૃતિ જમરૂખના જેવી છે)
તેજદાર=(તેજ+દાર) પ્રકાશિત,

તેજવી.
કોમ=જાત
જમા થાય છે=એકઠા થાય છે
છવાઇ રહે છે=ખીલી નીકળે છે.
જણાય છે
ગાડદીઆ=ગાળા
સટકોઉ=ઝટ સરી જઇ છુટે એવી ગાઠ
મહાવરો=અભ્યાસ
ચીમટા=ચીપીઆ
ભ મ=રાખ
વડ=પ્રકાર, જાત
વીંધ=છિદ્ર, કાણું
ખડકેલો=ગોઠવેલો
અ કાય=રકી થાય, ધરાય
સરકા=શેરડી તાડી વગેરેનો ખાટો થએલા રસ

પાઠ ૨૬ મો.

નિંદા=કોઇનુ ભુડુ બોલવુ તે
ચાડી ચુગલી=વગર કારણે અથવા કારણસર કોઇની છુપી વાત બીજા ઘણા માણસ આગળ કહેવી તે
કુટેવ=(કુ+ટેવ)=ખરાબ આદત
ચર્ચા=વાદવિવાદ
તુચ્છકારી=(તુચ્છ+કાર+ઇ)=ધિક્કારી
કુથલી=નકામું ટહાયલુ, સાર વિની લાંબી વાત; નિંદા

મેળાવડો=મડળી
મડળીની હવામાજ ફેર પડનો=મંડળીમા કાઇક જુદીજ અસર થતી
છાપ=અસર
લવારા=નવરી બકવા
ઘર ભાગે છે=ઘરમા તુટ પડે છે.
ચાનક=ખત, ચેટક, કાળજી
ગીબત=નિદા નાસેસી કોઇની પાછળ તેનુ ભુડું બોલવું ત
હલાલ કરેલી=ખાવાને માટે મારી નાખેલી
તાજુબ-વિસ્મય
ખોડ=એબ, ખામી
માથે ચઢાવી=કબુલ કરી
બે કાળજી=(બે+કાળજી) બેપરવા
ચીઢ=ક ટાળો અણગમા, ખીજવાટ
ઝ ખવાણુ=ઝાખુ, વીલુ, શરમી દુ
નજરે નજરે=પ્રત્યક્ષ
ખાસીયત=ટેવ, આદત
જડમૂળથી=સમુળગી, તદન
જીભલડી=જીભડી, જીભ
લુલી=જીભ
વિકટ=અઘરૂ મુશ્કેલ

પાઠ ૨૭ મો.

પ્રાત,કાળ=પ્રભાત
ચિત=ચિતાર, આબેહુબ વર્ણના
મર્યાદા—છેવટની હદ, છેડે

અરૂણુ=સૂર્યનો સારથી
સારથી=રથ હાકનાર
ચંદ્રમા મુઆ પછી=ચંદ્રમા અસ્ત થયા પછી
કુમુદિ=કુમુદ ફુલનો વેલો; પોયણી
પ્રિયા=વહાલી
સેવતી=એક જાતનું ફુલનું ઝાડ
નાસિકા ઇંદ્રિય=શ્વાસ લેવાની ઇં-દ્રિય, નાક.
દિવાકર=(દિવા+કર)–દહાડાનો કર-નાર; રવિ, સૂર્ય.
ચોપદાર=છડીદાર
નેકી=સાચવટ
નાદવાળા=સૂરવાળા
ઘોર=મોટો અવાજ
શોર=અવાજ; સૂર
પ્રભાતીઉં=સવારના પહોરમાં ગાવાની કવિતા
અમથો રાગડો કાઢી જુઠું રડવું=ખોટો વિલાપ કરવો.
તેઓની આખ તેઓના મોને જ વાસ દેતી નહતી=તેઓના રડવા-ની અસર તેઓના ચહેરાપર જણાતી નહોતી
દોપિસ્તા=ઝાડા ચોપડી ધુટેલા જાડા પત્તા
ઇત્યાદિ–(ઇતિ=એ પ્રમાણે+આદિ–બીજી)-એ પ્રમાણે બીજા પણ; વગેરે
બંધ=બંધન
શંખણી=કંકાસિએણુ; નઠોર
આળસુ=જેને કામ કરવાનુ મન ન થાય તે.
એદી=ઘણોજ આળસુ, બીલકુલ કામ નહિ કરનાર
ઢોળીઓ=ખાટલો
અંગવસ્ત્ર= (અંગ+વસ્ત્ર)–શરીર ઢાંકવાનુ લુગડું
સહસ્ત્રાંનંગ=(સહસ્ત્ર–હજાર+લિંગ–) હજાર મહાદેવની દહેરીવાળુ
ધુંડ=ધુવડ
વનવાગળા=વાગોળ; વનવાગોળ
સફળ=સિદ્ધ; પૂર્ણ
નિષ્ફળ=(નિષ+ફળ)–નકામી; ફોકટ
ચિંતાતુર=ચિંતા+આતુર-ફીકરમંદ
લાદીને=પીઠપર ભાર ભરીને
ઘાટ=નદી કાઠે નાહવા ધોવા પાણી ભરવા માટે બાંધેલી ઢાળ પડતી જે જગો તે.
ધનુર્વિદ્યા=(ધનુર+વિદ્યા) કામઠું ખેંચી બાણ મારવાની વિદ્યા

પાઠ ૨૮ મો.

મશહુર=પ્રખ્યાત નામીચા
નિર્ધનતા=(નિર+ધન+તા)=ગરિબાઈ
રસ=ગ્હેજત, શોખ
બંધારણ=બાંધો
સ્કોલરસિપ=વિદ્યાર્થીને મદદ તરીકે

જેરકમ મળે છે તે.
નિર્વાહ=ગુજારો, પોષણ.
ઉદાહરણ=દષ્ટાંત, દાખલો.
બાહુબળ=જાત, મહેનત.
ઉંચે સ્થાને=ઉંચી પદવીએ.
મનોબળ=મનનું જોર, મગજશક્તિ.
મંત્રી=કારભારી.
સુધારક=(સુ+ધાર+અક)=સુધારો કરનાર.
તંત્રીપણું=વર્તમાન પત્ર વગેરેમાં લખાણ કરી તે ચલાવવાનું કામ
ગયુ દીઠું ન પડયુ=જવાથી કામને હરકત આવી નહિ. કામ અટકી ન રહ્યું.
ઈન્સ્પેકટર=તપાસનાર;
ડેપ્યુટી=તાબાનો
વહોરી=માથે લઇ, વેઠી.
બીડું ઝડપ્યું=આગેવાની કરી.
ટ્રેનિંગ=શિક્ષણ.
પ્રિન્સિપાલ=મુખ્ય ગુરૂ.
પ્રાથમિક=(પ્રથમ+ઇક)=શરૂઆતના
ભાષાંતરો=તરજુમા, એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામા નકલ કરવી તે
અભિપ્રાય=સલાહ, વિચાર.
વર્નાકયુલર=ચાલતી દેશી ભાષા ગુજરાતી
સોસાઈટી=મંડળી
પ્રસાર=ફેલાવો.
ઉન્નતિ=ચઢતી.
પ્રયાસ=મહેનત, યત્ન.
ઉદય=ચઢતી, ઉન્નતિ.
અર્પણ=બક્ષીસ, ભેટ.
છાપ=અસર.
નિખાલસ=નિષ્કપટી, શુદ્ધ મનના

પાઠ ૩૦ મો.

ઢંઢેરો=સઘળી રૈયતને માટે સરકાર તરફનું જાહેરનામુ.
નામદાર=(નામ+દાર)=પ્રખ્યાત
ઇસ્ટ ઇંડિયા કંપની=ઇંગ્લાંડથી હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવા આવેલી મંડળી.
સ્થાપન=મંડાણ, શરૂઆત.
મુળ હેતુ=અસલ વિચાર.
રાજ્યવ્યવસ્થા=(રાજ્ય+વ્યવસ્થા)=રાજ્ય બંધારણ.
ગરબડ=ગોટાળો.
પાર્લમેન્ટ=ઇંગ્લાંડની રાજકીય સભા
સનંદ=પરવાનો; પટો
મારફત=દ્વારા, વડે.
સમસ્ત=બધી.
દિલાસો=ધીરજ.
અભયવચન=(અ+ભય+વચન) બીકવગરના ખાતરી ભરેલા બોલ.
પ્રગટ કર્યો=જાહેર કર્યો
હસ્તક=તાબે, કબજે
વાઇસરૉય=(વાઇસ=બદલે+રૉય=

=રાજા)=રાજાને બદલે નિમાયલો અધિકારી. પ્રતિનિધિ
તહનામું=સલાહનો કરાર.
કરારનામુ=સરતપટો.
સદરહુ=ઉપર કહેલી, મજકુર
રાજ્યાધિકાર=(રાજ્ય+અધિકાર)= રાજ્ય સત્તા.
ધક્કો=નુકસાન.
દરજ્જો=ઓધ્ધો
મરતબો=માન, મોટાઇ.
પ્રત્યે=તરફ.
રાજ્યધર્મ=(રાજ્ય+ધર્મ)=રાજાની ફરજ.
તાકીદ=આજ્ઞા, હુકમ.
ઇતરાજી=નાખુશી, કમ મહેરબાની
સ્વસ્થતા=(સ્વસ્થ=શાંત+તા=પણું શાંતિ.
લોકોપયોગી=(લોક+ઉપયોગ+ઇ) લોકોના જરૂરના.
વૃદ્ધિ=વધારો.
સમગ્ર=આખી, બધી.
આબાદાની=ચઢતી.
સામર્થ્ય=જોર, બળ.
વફાદારી=(વફાદાર+ઇ) વિશ્વાસુપણું

પાઠ ૩૧ મો.

લંડન=ઇંગ્લાંડમાં ટેમ્સ નદીને કાંઠે બ્રિટિશ રાજધાનીનું શહેર છે. (એ દુનીઆમાં મોટામાં મોટું શહેર છે.)
રોનકદાર=(રોનક+દાર)=ભપકાદાર,
ઝળાઝળાં થઇ રહેલી=પ્રકાશેલી
ગ્યાસ=વાયુ
જંગી=મોટી
સુરંગ=જમીનમાં દારૂ ભરી ઉડાવવો તે
ટેમ્સટનલ=ટેમ્સ નદીની નીચે થઇ ગાડી ઘોડા, માણસ અને આગગાડીને જવાનો રસ્તો તે.
રઢિઆળું=સુંદર, ફુટડું, સુશોભિત
ધમાલ=ભીડ
નવાસવા=નવા આવેલા.
પટ્ટાભિષેક=ગાદીએ બેસાડવાની ક્રિયા
દફન કરવું=દાટવું.
પાલેસ=મહેલ
સંગ્રહસ્થાન=(સંગ્રહ=સ્થાન)=પ્રદર્શન.
મ્યુઝિઅમ=પ્રદર્શન, સંગ્રહસ્થાન.
પુસ્તકાલય=(પુસ્તક+આલય)=લાયબ્રેરી.
ઐતિહાસિક=ઇતિહાસ જણાવનારી

બખ્તર=લોઢાની જાળીનો અંગરખો; કવચ.
મુગટ=તાજ.
બ્રીજ=પૂલ.
ચમત્કાર=નવાઇ.
નેશનલ=પ્રજા સબંધી
સાહસિક=(સાહસ+ઇક)=જોખમ વેઠનાર
દેશાભિમાની=(દેશ+અભિમાન+ઇ) –દેશનું અભિમાન રાખનાર

પાઠ ૩૨ મો.

કૃતજ્ઞતા=(કૃત+જ્ઞ+તા)=નીમક હ-લાલપણું
લાગણી=ભાવ
વૃત્તિ=વલણ
ઉંચો ભાવ=ખરી આસ્થા
શ્રવણ=ખરી માત પિતાની આજ્ઞા પાળનાર બ્રાહ્મણ
કાવડ=બે છેડે સીંકા બાંધેલી કામડી
તીર્થ કરાવ્યા=જાત્રા કરાવી
વિસુવિઅસ=નેપલ્સની પાસે ઇટાલીમા જવાળા મુખી પર્વત છે.
લાવા જ્વાળામુખીના મોમાથી જે ઉનો રસ નીકળે છે તે.
અગ્નિરસ=(અગ્નિ+રસ)=અગ્નિનો રસ
ગરક થઇ ગયું=દટાઇ ગયું.
લીલો=ટાઢો, ઠંડો
અસાધારણ=(અ+સાધારણ)=સાધારણ નહિ તે. નવાઇનો
કૃત્ય=કામ
ભક્તિમાન=ભક્તિવાળા
ક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું, ધામ
ગુણીઅલ=ગુણ જાણનાર
શોકાતુર=(શોક+આતુર) દીલગીર.
આભારી(આભાર+ઇ)આભારવાળા
પંક્તી=દરજ્જો; પ્રકાર
કૃતઘ્ન=(કૃત=કામ+ઘ્ન=નાશ કરનાર) =ઉપકારના બદલામા અપકાર કરનાર, નિમકહરામ,ઉપકાર ભુલનાર
કૃતઘ્નતા=નિમક હરામી
કરમ=ભુંડા કૃત્ય
ઘોર=ભયંકર
ચટકા ભર્યાજ કરતુ=મનમાં ખેદ થયાજ કરતો
ધીટકાર=ધિક્કાર

પાઠ ૩૩ મો.

ભવ્ય=મોટી સુંદર
મત્સ્યદ્રશૃંગ=માત્સ્યેદ્રનું શિખર
મત્સ્યેદ્ર=એ નામનો એક તપસ્વી ગોરખનાથનો ગુરૂ
ગોરખ=મત્સ્યેદ્રનો શિષ્ય
મઢી=ઝુંપડી; પર્ણકુટીઓ

મરડીઓ
યોગશાસ્ત્ર=ચિત્તવૃત્તિના નિરોધનું શાસ્ત્ર
ઉપદ્રવ=હરકત, અડચણ
ખો=ગુફા, બખોલ, કોતર.
હાડકું પણ ન જડે=હાડકાના ચુરેચુરા થઇ જાય.
અંધારામાં=તંમર, ચકરી, ફેર
વેદાંત=એ નામનું એક શાસ્ત્ર
પારંગત=પાર પામેલા.
શિવાલય=(શિવ+આલય)=મહાદેવના દહેરાં
ચંડિકા=એ નામની દેવી, માતા
યથાશક્તિ=શક્તિ મુજબ
કુળદેવતા=ગોત્રજ
ઇષ્ટદેવતા=પોતે પસંદ કરેલા દેવ
જતિ=ગોરજી
સ્થાનિક=મઠવાળા, આશ્રમવાળા
પંથીઓ=પંથવાળા
વિરોધ=જુદાપણું, અણુબનાવ
શિલા=પત્થર
ઝાઝવા=ઝાંખ, અંધારા
એક બીજાના ખભા ઉપર માથાં કરી જોઇ રહેતાં હતાં=એક બીજાને ઢાળ પડતાં વળગી રહ્યાં હતાં
તળેટી=પહાડના મૂળ આગળની જગો.
ઠઠ=જથો
ચાતુર્માસ=ચોમાસામાં સાધુઓ એકજ જગ્યાએ રહે છે તે મહિના; ચાર મહિના
તાણાવાણા=વણવાની સાળપર ઉભા આડા દોરા રાખવામાં આવે છે તે
અનહદ=હદ વિનાનું, ઘણુંજ.
મહત્વ=(મહ+ત્વ)=મોટાપણું, મહિમા
વરસાદની વૃષ્ટિ=ત્રણોજ વરસાદ
પડખામાં=બાજુમા
ઓરજ=જુદીજ, ન્યારી
ફોક=ફોકટ, નકામુ

પાઠ ૩૫ મો.

ધાડાં=મોટા
ગીચ=પાસે પાસે
સિંકોના=એનામનું એક ઝાડ થાય છે તેમાંથી કવીનાઇન નીકળે છે
જવરનાશક=(જવર=તાવ+નાશ+અક)=તાવ દૂર કરનાર. તાવ કાઢનાર
દેવદાર=એક જાતનું ઝાડ. (એ ઝાડ હિમાલયમા ઘણુા થાય છે.)
સૌંદર્ય=શોભા, ખૂબસુરતી
લાગણી=અસર
કાષ્ટ=લાકડું
કાષ્ટઔષધી=ઔષડના કામમાં આવે એવું લાકડું વનસ્પતિની દવા
ટુંક નજર=તાત્કાલિક લાભ,

ઉન્મત્ત=(ઉત્+મત્ત=ગાંડુ=મગરૂર)
અહંકારી, ઉદ્ધત, અવિચારી,
વેકુળા=નાળા
સંહાર=નાશ; કતલ
ઢંકણ=ઢાકણુ
વિધવિધ=જુદા જુદા
ડેરાડુન=ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા શહેર છે
તકતા=જથા
ખંડ=ભાગ
અબનુસ=એક જાતનું ઝાડ
અરીઠા=અરીઠાનું ઝાડ
જુબિલી=પશ્ચિમ તરફના દેશોમાં
રાજા કે રાણી ગાદીપર બેઠા પછી
૨૫, ૫૦, કે ૬૦, વરસે જે મોટો
ઓચ્છવ કરવામાં આવે છે તે
ટાકણે=અવસરે
અવસર=રૂડું ટા
હિતકારક=(હિત+કારક,=ભલું કરનાર

પાઠ ૨૬ મો

ખોદે તે પડે=બીજાને નુકશાન
કરવાને જે ધારે તેને પોતાનેજ
નુકશાન થાય
કર તેવું ભોગવ; જે કામ કરે
તેવું ફળ મળે
બગદાદ=એશિઆના તુર્કસ્તાનમા
શહેર છે
ફીદા ફીદા=મોહિત, મોહ પામેલું
અમીર=જેને સરકાર તરફથી ખિ-
તાબ અથવા જાગીર મળેલી હોયતે
ઉમરાવ=સરદાર, શ્રીમંત
નામના=ખ્યાતિ, કીર્તિ
બેગ=અમીરી ઇલકાબ
આગા=શેઠ
કરાર=કબુલત; ઠરાવ
કાજી=કુરાન પ્રમાણે ન્યાય કરનાર
મુફતી=મુસલમાન ધારા શાસ્ત્રી
જુમ્મા=શુક્રવાર
ખલીફા=મહમદ પેગંબરના વારસ
દસ્તબસ્તા=અદબસર
કઠિયારો=લાકડા ફાડનાર, લાકડા
વેચનાર
કાનુન=ધારા
લબ્જ=શબ્દ, વેણ
ખુબી=વખાણવા લાયક ચતુરાઇ
દામ=પૈસા
હાડકાની ખરાબી થશે=માર ખાતા
હાડકા ભાગી જશે
દરિઆક=વિચાર
ખીસીઆણા=ઝાખા, વિલા
ધાણુ વળી ગયો=ઘણોજ ખપ્યો
ખાણુ પડી=ધાર ભાગી ગઇ

પેટ પકડીને હસ્યા=ખુબ હસ્યા

પાઠ ૩૭ મો.

શૌર્ય=ઉત્સાહ શક્તિ, બહાદુરી
વાટપાડુ=[illegible]નાર
ધોળે દહાડે=[illegible] કે દેખે એવા દિવસના [illegible]
ધાડ=લુટારાની ટોળી
વીર=બહાદુર, [illegible]ીર
પાલક=[illegible] રાખ[illegible], રક્ષક
ધાડપાડુ=ધાડ પાડી લુટનાર ટોળીનો માણસ
શરાપુરા=[illegible]
પાળીઆ=પત્થરમા કોરેલા લેખ
કેસરીઆ=યુદ્ધમા મરત સુધી પાછી પાની ન કરતા લડવુ ત
સતીત્વ=(સતી+ત્વ)=સતીપણુ પતિવ્રતાપણુ
ચિતા=ચેહ
રૂવા ઉભા થઇ જાય=કંપારી છૂટે પ્યાર અચઓ કે ભય વગેરે વૃત્તિને લીધે શારીરિક લાગણી થઇ આવે
રણસંગ્રામ=લડાઇનું મેદાન
વાવાઝોડુ=પવનનુ તોફાન વંટોળીઓ
બાળા=છોકરી
ધાડુ=જાડું ઘટ્ટ
જીવને તાળવે બાંધી=મરવાની દરકાર ન રાખી
સમર્પણ=(સમ્=અર્પણ)=જાતનો ભોગ આપવા ત
સૌભાગ્યવતી=[illegible] ભાગ્યવાળી જેનો ધણી જીવતો હોય ત
આનંદ=[illegible]નારે
ડગ્યો નહિ=મન ફેરવ્યુ નહિ, [illegible] ભાગ્યો નહિ.
દુઃખનો માર=ઘણુજ દુઃખ
ટેક=[illegible], પણ
લુણ=અનાજ, નિમક, મીઠુ
યુગ=જુગ, જમાનો

પાઠ ૩૮ મો.

ચક્રવર્તી=જેની આણ નાના મોટા ઘણા રાજાઓ ઉપર વર્તતી હોય તેવો, એક સમુદ્રથી બીજા સમુદ્ર સુધીના પ્રદેશનુ રાજ કરનારો કે જેને બીજા સર્વ રાજાઓ ખંડણી આપતા હોય તેવો
મહારાજાધિરાજ=(મહા+રાજ+અધિ+રાજ)=મોટા રાજાના રાજા
દિગ્વિજયી=ઘણા રાજ્યોપર જીત મેળવનાર
કલ્યાણપતિ=કલ્યાણીનો રાજા

આજ્ઞાંકિત=હુકમ પાળનાર, હુકમમાં રહેનાર; તાબેદાર.
સામંતશિરોમણી=સઘળા યોદ્ધાઓમા શ્રેષ્ઠ
શિરોમણિ=શ્રેષ્ટ; મોટો;
યુદ્ધકૌશલ્ય=લડાઇમા કુશળતાપણુ
સેવામા=હજુરમા; નોકરીમા
સ્વામી=ધણી; માલીક
પરાજય=હાર
છળભેદ=દગોફટકો; કાવતરૂ
ઘાટ ઘડશો=મારી નાખવા ઉપાય શોધશો
ફોડી=લાલચો આપી પોતાના પક્ષમા લઈ
ટીપ=યાદી
લક્ષ્મી ચાલ્લો કરવા આવે ત્યારે મો ધોવા જવુ નહિ, પણ તરત કપાળ ધરવુ=મળતો લાભ તુરત લઇ લેવો
સ્વહસ્તે=(સ્વ+હસ્તે)=પોતાને હાથે
મસ્તકે=માથે
શ્રીમાન=ભાગ્યશાળી; યશસ્વી, ધન સંપન
રાજેંદ્ર=રાજાઓના પણ રાજા
ગુર્જરેશ્વર=ગુજરાતના ધણી; ગુજરાતના રાજા
આધીન=તાબે

નીમકહલાલ=કૃતજ્ઞ, કરેલા ઉપકાર જાણનાર.
તનય=છોકરો; પુત્ર
સુભટ્ટોપરિ=(સુ+ભટ્ટ+ઉપરી)=મોટા યોદ્ધાઓમા શ્રેષ્ટ
સેનાધિપતિ=(સેના+અધિ+પતિ)=લશ્કરનો મોટો ઉપરી
ભ્રષ્ટ=બગડેલી, અપવિત્ર થએલી
નિષ્કપટી=(નિઃ+કપટ+ઇ)=કપટ વગરના; નિખાલસ
ચોકખા મનના=પવિત્ર મનના
સામાવાળીઆ=વિરૂદ્ધ પક્ષવાળા
રિપુ=શત્રુ, દુશ્મન
લાંચ=પગાર કરતા બીજું કંઇ છાની રીતે લેવુ
રૂશવત=લાંચ, (આ ફારસી શબ્દ છે)
ધર્મયુદ્ધ=યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે લડવુ તે
પ્રયાસ=મહેનત
પક્ષપાત=(પક્ષ+પાત)=તરફદારી; તરફેણ
દુર્દશા=(દુર્+દશા)=નઠારી હાલત
દેશકલ્યાણભાવ=(દેશ+કલ્યાણ+ભાવ)=દેશનુ ભલુ કરવાની ઇચ્છા
દુરાચાર=(દુર્+આચાર)=ખરાબચાલ
ઇચ્છાદિક=(ઇચ્છા+આદિક)=ઇચ્છા વગેરે

નખોદ=સત્યાનાશ
નખોદ વાળવાના=સર્વસ્વ જવાનું
સત્યમેવ જયતે=આખરે સત્યનો
જય છે
ધર્મજય=ધર્મથીજ જીત
પાપેક્ષય=પાપથી નાશ
તણખો તણાવાનો નથી=નાસચોથી
ડગવાનો નથી.
ભરમાવ્યાથી=છેતર્યાથી, ભભેરવાથી
લુણહરામ=કૃતઘ્ન, નીમક હરામ
પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ, મોગાઈ
ત્રિલોક=(ત્રિ+લોક)=ત્રણ લોક(સ્વર્ગ
મૃત્યુ પાતાળ)
રાજદ્રોહી=(રાજ+દ્રોહ+ઈ)=રાજ્ય
પ્રત્યે વેર બુદ્ધિ રાખનાર
ધીટકાર=ધિક્કાર, તિરસ્કાર
સુકીર્તિ=(સુ+કીર્તિ)=સારી આબરૂ
બટ્ટો=એબ; કલંક; ડાઘ.

પાઠ ૪૦ મો.

ઉઘાડા=નવસ્ત્રાં, નાગા
આશરો=મદદ, આધાર
હિંસક=(હિંસ+અક)=હિંસાકરનાર;
ફાડી ખાનાર
કોતર=નદી કાંઠે જે ઉંડા ખાડાઓ
હોય તે; પહાડમા લાંબો પહોળો
જે ઉંડો ખાડો હોય છે તે
બખોલ=ઝાડના થડનું પોલાણ
ગુફા=પહાડમાં જે પોલાણ હોય
છે તે
જીંદગી નીભાવતા=ગુજારો કરતાં
ઋષિપત્ની=મુનિની સ્ત્રી
વલ્કલ=છાલનાં લુગડાં
નજર પહોચાડીને=અક્કલ વાપરીને;
બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને
રેંટીઓ=સુતર કાઢવાનો સંચો
હાથ મહેનત=હાથની મજુરી
અનહદ= અન+હદ)=ઘણોજ
ચમત્કારીક=(ચમત્કાર+ઈક)=નવાઈ
જેવી, આશ્ચર્યકારક
મીલ=કાપડ વણવાનું કારખાનું
છેટા ભાગી ગયા=અંતર ઓછું થયું
એકત્ર=એકઠા, ભેગા
ધીટશે=માગશે
પાશેરામા પહેલી પુણી=પાશેર રૂમાં
થી પુણીઓ કરવાની હોય અને
તેમાથી એક પુણી બનાવવી તે
(મતલબ કે કામની શરૂઆતજ
થવી)

પાઠ ૪૧ મો.

શકુંતલા= કન્વ ઋષિની ધર્મ પુત્રી,
દુષ્યંતની સ્ત્રી, ભરતની મા
ગૌતમી=એ એક તપસ્વી સાધ્વી
હતી તે કન્વના આશ્રમમા રહેતી
હતી એણે શકુંતલાને ઉછેરવામાં
મદદ કરી હતી.

પ્રણામ પૂર્વક=(પ્રણામ+પૂર્વક=ન- મસ્કાર સાથે
પરિક્રમણ=(પરિ+ક્રમણ)=પ્રદક્ષિણા
પ્રિયવદા=એ એક ઋષિ કન્યા હતી
ઉત્કંઠા=ઇચ્છા, મરજી
નિયોગ=(વિ+યોગ)=જુદાપણું.
કલ્લા=બાચકા, જુડા

નર્તન=નાચવુ તે, નાચ, નૃત્ય,
વિજોગ=જુદાઈ; વિયોગ
સકલ=સઘળી; બધી
વનલતા=વનવેલ, વનની વેલો
ઉભરે=મનનો જુસ્સો બહાર પા- ડવો તે.

અન્વય—(તારા વિયોગથી) હરણો મુખમાંથી દર્ભના કલ્લા ભોંય નાખી દે (છે) અને (મોરને) વિજોગના ભાલા વાગ્યા. (તેથી) મોર નર્તન તજે છે. (૧) સકલ વનલતા પણ જાણે ખરેખરાં આસુ પાડે તેમ પત્ર વેરે છે, (અને) એવા પ્રકારથી ઉભરા કાઢે છે (૨)

સમજુતી—તારા વિયોગથી હરણો મોઢામાંથી દરભના બા- ચકા ભોયપર નાખી દે છે. મતલબ કે હરણોએ ખાવાનુ તજી દીધુ છે. મોરને વિયોગનુ દુખ થયુ તેથી તે નાચ કરતો નથી (૧) સઘળી વનવેલ પણ જાણે ખરેખરા આસુ પાડતી હોય તેમ પાદડા ભોયપર ખેરવી નાખે છે અને એવી રીતે મનનો જુસ્સો બહાર કાઢે છે. (૨)

વનજ્યોત્સ્ના=વેલનું નામ છે.
કાશ્યપ=મરીચી પ્રજાપતિના પુત્ર
મેળાપ=મુલાકાત, ભેટ
સંકલ્પ=વિચાર.
ભર્તાર=ધણી, વર,
અવર=અન્ય, બીજું.

સુકૃત=(સુ+કૃત)=સારા કામ
પ્રમાણ=જેવો જોઇએ તેવો; મન માનતો
નવ માલિકા=વેલનુ નામ છે.
વધુ=વહુ
વધુવર=વહુવર

અન્વય—તુજ કાજ મેં પ્રથમથીજ (મારા) મન વિષે (તારા)ભર્તારનો સંકલ્પ કરી મુકયો હતો; તે (ભરતાર) તો રૂપે, કુળે (અને) અવર સદ્‌ગુણમાં સમાન (છે; તે) પ્રમાણ ધણીને હવે (તુ) સુકૃતથી

પામી (૧) રૂડી નવ માલિકાને ઝટ આંબો મળ્યો (તેથી) એને ખરેખર વધુવર જોડ જામી (તેથી) હવે આ બન્ને વર વિષે સુખીઆ થયા, તેથી તેની તથા તુજ વિષેની આજ ચિંતા ગઇ. (૨)

સમજુતી—તારે માટે મેં પહેલાથી મારા મનમા (તારા) ધણીનો વિચાર કરી મુક્યો હતો તે (તારો) ધણી તો રૂપમા, કુળમા અને બીજા સદ્ગુણોમા (તારા) સરખો છે, તે ધણીને તારા સારા કામથી મેળવ્યો એમ જાણ. (૧)

તારી સખી નવ માલિકા (વેલ) વન જ્યોત્સ્નાને રૂડો આંબો (વર) મળ્યો એથી તેની પણ વરવહુની જોડ ખરેખર જામી; અર્થાત જેવો આ બો છે તેવી એ વેલ છે તે પ્રમાણે શકુંતલાને પણ આબા રૂપ દુષ્યંત મળ્યો તેથી તમે બને (શકુંતલાને વન જ્યોત્સ્ના) હવે વર તરફથી સુખીયા થયા તેથી તેની ને તારી બાબત આજે મારી ચિંતા દુર થઇ. (૨)

માર્ગેપડ=જા
સપુરત=સોપણ
બેજીવવાળી=દહાડાવાળી, ગર્ભવતી, હમેલવાળી.
અનસુયા=અત્રિ ઋષિની સ્ત્રી
ભારેવાળી=ગર્ભવંતી; દહાડાવાળી
નિર્વિઘ્ને=નિર્+વિઘ્ને)=વગર હરકતે
શુભવર્તમાન=સારા સમાચાર
પાલવ=છેડો
કુશ=દાભ
અમળ=(અ+મળ)=નિર્મળ સ્વચ્છ
ઇંગુદી=હીંગોરાનુ ઝાડ
સામો=ખેડયા વિના એની મેળે થયેલુ એક જાતનુ ખડ ધાન્ય,એ નામનાચોખા
મુઠીભર=મુઠીમા માય એટલે, ઘણોજ થોડા
તુલ્ય=બરાબર, સમાન

અન્વય—પડેલ ઘા રૂઝાવવા ઇંગુદી કેરૂ અમળ તેલ કુશ તણી અણીથી મુખે રેડયું, વળી મુઠીભર સામો દઇને ઉછેરીએ પુત્રી તુલ્ય હરણી મેલી જાય નહિ

સમજુતી—પડેલો ઘા રૂઝાવવાને માટે ઇંગુદી ફળનું ચોખ્ખું તેલ દાભની અણીથી મોઢામાં રેડયુ અને મુઠી જેટલો સામો ખવડાવીને

ઉછેરેલી એવી છોકરીના જેવી હરણી મારાથી મુકી જવાય નહિ (મતલબ કે) એ વ્હાલી છે.

આપત્ય'=માપલા દયાથી પુત્ર અ-ર્થે પણ બોલાય છે.)
શારંગરવ=કાશ્યપ મુનિનો શિષ્ય
ભગવત=પવિત્ર મહાપુરૂષ
સંપ્રદાય=રિવાજ. ચાલ; પરાપૂર્વથી ચાલતો વહીવટ
તેડ=કિનારો, કાંઠો, તટ
દુષ્યંત=પુરૂનો એક વંશજ; શકુંતલાનો ધણી.
સંદેશો=ખબર; કહેણુ
વૃત્તિ=ઇચ્છા.
અવર=બીજુ, અન્ય
માન=મોટાઇ
બંધુજનો=સગાં સંબંધીઓ
યુવતી=તારૂણી; જુવાન સ્ત્રી
સત્કાર=આદરમાન
વધુ=વધારે, વિશેષ
ઉદય=ચઢતી,વૃદ્ધિ, ઉન્નતિ

અન્વય—અમોને ઋષિને તપ એજ ખરૂં ધન છે (એમ) જે જાણે છે (અને વળી) તે સાથે તમ તણું કુળ ઉચ છે તે ખુશીથી વિચારી લો; વળી આપો આપ પરસ્પર તે સ્નેહી વૃત્તિ છૂટી હતી. (તે વખતે) કોઇએ બંધુ જનો કોઈ પ્રકારથી વચ્ચે નવ હતા. જે રીતે આપના વડે બીજી ઘણી રાણી બહુ મનમા છે, તે રીતે તેવા સામાન્ય સત્કારથી આ યુવતીને (તમે) પાળજો; તેથી વધુ ઉદય પ્રાપ્ત થવો તો ભાગ્ય આધીન છે, (પણ) વહુ તણા બંધુ જનોથી વિશેષ ના બોલાય

સમજુતી—અમે ઋષિને તપ એજ ખરૂ ધન છે એવું તમો જાણો છો. તેની સાથે તમારૂં કુળ પણ ઉંચુ છે એમ ખુશીથી વિચારી લો; વળી તમો બંનેમા એક બીજા ઉપર આપોઆપ પ્રીતિની ઇચ્છા થઇ હતી, તે વખતે કોઇ પણ સગા સબધીઓ કોઈ પણ રીતે વચ્ચે હતાં નહિ જે રીતે આપના વડે આપની બીજી બધી રાણીઓ બહુ માનવાળી છે તેવી રીતે તમે આ તરૂણીને સામાન્ય આદરમાનથી પાળજો. મતલબ કે જેવી તમે બીજી રાણીઓને ગણો છો તે-

ઓની બરાબર આને પણ ગણજો. એથી વધારે ચઢતી થવી (બીજી બધીથી વધારે માનીતી થવું) એતો ખરેખર ભાગ્ય આધીન છે. વહુના સગાં સંબંધીથી વધારે કહેવાય નહિ. મતલબ કે અમારી પુત્રીને પટરાણી બનાવજો એમ કહેવાય નહિ.

પાઠ ૪૨ મો.

ક્ષમા=કોઇએ અપકાર કર્યો હોય તે સાખી રહેવો તે, ખામોશ
ધૈર્ય=ધીરજ, સબુરી
વટ=ટેક; શાખ
વહેવાર=આપ લેનો સબંધ
માટે સબધ=વિષે,
છેડણી=અ કચાળુ, હરકત
ખામોશ=ક્ષમા
સંભવ=આશા
વકતા=છટાદાર બોલનાર, ભાષણ કર્તા
રાજદ્વારી=રાજકારભાર કરનાર
બદમાશ=લુચ્ચો
પીછો છોડયો નહિ=ખતે પડગો. પાછળ લાગુ રહયો
મશાલચી=(મશાલ+ચી)=મશાલ રાખનાર; મશાલ ધરનાર
આજ્ઞાધારી=હુકમ માનનાર
વશ્વ વિખ્યાત=જગ જાહેર
વઢકણી=લડકણી
પાનું પડયુ હતુ=સબંધ જોડાયો હતો
ગાળોની વૃષ્ટી=ઘણીજ ગાળો
સોક્રેટીસ=એક યુનાની પંડિતનું નામ છે
વિપત્તિ=દુઃખ; આફત
રૂદેમા=મનમાં
હેબકી=ડરી, ચોંકી
ખેલ=રચના, બનાવટ
માડવો=મંડપ
મેહ=વરસાદ
વધાઈ=ખુશ ખબર
મહાભોગ=(મહા+ભોગ=દુર્દશા) ઘણીજ ખરાબ દશા
દીલે=મનમા
ધારીજોવુ=વિચારવું
તદાપિ=(તદા+અપિ=પણ)=ત્યારે પણ, તે વખતે પણ
સજે=રાખે

અન્વય—પ્રભુને ગમે તે સમે સૌ સહેવું, (અને) રૂદેમાં સદા રાજી રાજી રહેવુ; કદી હેબકી હૈયે હામ ન હારો, ઘણા કષ્ટ કાળે ઘણું

ધૈર્ય ધારો. (૧) જુઓ, મેહનો માંડવો ઘડીમા થનારો (અને) ઘડીમાં જનારો જેવો હોય છે. એવો ઇશ્વરે વિશ્વનો ખેલ સરજ્યો (છે,) ઘણા કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૨) ભાઇ એક કાળે વિવાની વધાઇ મળે, (અને) એક કાળે મહાભોગ મળે, સદા સારો નઠારો કાળ ન ચાલે ઘણા કષ્ટ કાળે ઘણુ ધૈર્ય ધારો (૩) જ્યા કદાપી કશી જુક્તિ ચાલે નહિ (ત્યા) ટીલે ધારી જેવું કદાપી ન રોવુ; દેવને ભજે (અને) શાતિ સજે એજ સારો, ઘણા કષ્ટ કાળે ઘણુ ધૈર્ય ધારો (૪)

સમજુતી—પરમેશ્વરને જે વખતે જે ગમે તે આપણે સહન કરવું, અને મનમા હંમેશા ખુશી રહેવુ, કદી પણ હેબકો જઇને હીમત છોડવી નહિ, પણ ઘણા દુ ખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખવી (૧) જુઓ વરસાદના દહાડામા વાદળની ઘટા ઘડીકમા થાય છે અને ઘડીકમા વેરાઇ જાય છે, એવી રચના પરમેશ્વરે દુનીઆની બનાવી છે, માટે ઘણા દુ ખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૨) ભાઇ એક વખતે વિવાહની ખુશ ખબર મળે છે અને એક વખત મહા ભોગ મળે છે, હમેશા સારો કે નઠારો વખત ચાલ્યા કરતો નથી, માટે ઘણા દુ ખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખવી, (૩) જ્યા કોઇ પણ વખત કાઇ પણ યુકિત ચાલે નહિ ત્યારે ત્યા મનમા વિચાર કરવો પણ રડવું નહી; એવે વખતે પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરે અને ધીરજ રાખે તેજ સારો, માટે ઘણાં દુ ખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખવી. (૪)

સત્યવચની=સત્યવાદી
હરિશ્ચંદ્ર=અયોધ્યાના સૂર્યવંશી રાજા; ત્રિશંકુના પુત્ર
અચળ=દ્દઢ
ટેક=નિયમ; પ્રતિજ્ઞા
દુ:ખના ઝાડ ઉગ્ય=ઘણુંજ દુ:ખ પડયું
પાશ=ફાંદો; જાળ
અસહ્ય=(અ+સહ્ય)=ખમાય નહિ એવુ
અપૂર્વ=અસાધારણ; ઘણુંજ
રૂડો દહાડો=સુખનો વખત

પાઠ ૪૪ મો.

ઉડતો રોગ=ચેપીરોગ
ચોંટે છે=વળગે છે, થાય છે.
પરમાણું=ઝીણામાઝીણો અંશ, ઘણીજ નાની રજ
ગમ્લો=મારો; ઝપાટો હુમલો
છુટાછવાયા=દૂર દૂરના ભાગમાં
ઓરી=છેક નાના સૈયડ, ગોબરૂ
મોટી ઉધરસ=ખરાબ ઉધરસ
અવધિ=(અવધ+ઇ)=અવધવાળા
પ્રાણહર=(પ્રાણ+હર)=જીવલેનાર
કોલેરા=અધોક, કોગળીઉં
કોગળીઉં-ઓકી ઓકીને માણસ મરે તે રોગ
અધોક=હગવું ને ઓકવુ
ધોણ=ધોવણ, ધોતા નીકળેલુ પાણી
નિર્ગત=(નિર્+ગત)=શક્તિહીન; નબળો; કમજોર.
નવેસર=ફરીથી; બીજીવાર.
પ્રાણઘાતક=(પ્રણ+ઘાત+અક)=જીવ લેનાર
ગ્રેઇન=ઘઉંના દશ દાણા ભાર
બાજરીપૂર=બાજરી જેટલું
પાવલીભાર=પાવલીના વજન બરાબર
પેઢુ=પેટની નીચેનો ભાગ
પ્લાસ્ટર=લેપ
શેક=ગરમાવો
સન્નિપાત=સનેપાત; વાના ચાળા
પેટમાનું પાછું વળે=ઉલટી થાય, ઓકારી આવે.

પાઠ ૪૫ મો.

સત્યવાદી=(સત્ય+વાદ+ઇ)=સાચુ બોલનાર
રાજસભા=સેનેટ; રાજકારભાર કરનારી મડળી
મસલત=વિચાર
સભ્ય=સભાલાયક.
મત=અભિપ્રાય, વિચાર
કાનપર ધરી નહિ=પત કરી નહિ. ગણકારી નહિ.
કારી જખમ=નહિ વીસરાય એવું દુઃખ
જુસ્સો=લાગણી
ઘાત=ખૂન, કતલ
વ્યર્થ=ફોકટ, નકામુ
કોલ=વચન
ઇતિહાસ=(ઇતિ=આ પ્રમાણે+હ=ખરેખર+આસ=હતુ)=તવારીખ
દૃઢમન=પકો વિચાર

પઠ ૪૬ મો.

ચાતુરી=ડહાપણ
તાબુત=તાજીયા; મહોરમનો તહેવાર

ક્રમ=નિયમ
આગ્રહ=હઠ; જીદ
પ્રયુકિત=(પ્ર+યુક્તિ)=વિશેષ યુક્તિ
નિવેડો=તોડ;નિકાલ
વાસ્તવિક=યોગ્ય
સમજુતી=સમજ, વિચાર
સમાધાન=સમજુતી, નીવેડો
એકદીલી=સંપ; ઐક્ય
પેગંબર=(પેગામ=સંદેશો+બર=લાવનાર)=પરમેશ્વરના ત્યાંનો સંદેશો લાવનાર
પ્રવીણ=નિપુણ; કાબેલ; ચતુર
કુનેહ=યુક્તિ; ચતુરાઈ
હજરત=મુસલમાનને માન આપવામા બોલતો શબ્દ
મૂર્તિપૂજક=(મૂતિ+પૂજ+અક)મૂર્તિ પૂજનાર
જીર્ણોદ્ધાર=જીર્ણ+જુનુ+ઉદ્ધાર=સમરવુ તે)=જુનું સમરાવવું તે
મુખી=આગેવાન અગ્રેસર
ફજર=સવાર, પ્રભાત
બડીફજર=પ્રભાત પહેલા, મળસકું
અગ્રેસર=(અગ્ર=આગળ+સર=જનારાઓ)=મુખીઓ, આગેવાનો
અમીન=વિશ્વાસુ; ભરોસાદાર
સંકેત=વિચાર
ઉચી અક્કલ=સારી સમજ

પાઠ ૪૮ મો.

ચાણોદ=ભરૂચ જીલ્લામાં નર્મદા કાઠે જાત્રાનું ધામ છે.
કંઠ=સૂર; ઘાટી
પદ=કવિતાનું ચરણ
અચ્છો=સારો; મજાનો
નિરાધાર=(નિર+આધાર)=આધાર વગરના, નિરાશ્રય
દર્શન=ઝાંખી
લાવણી=કવીતાની એક જાત
કરનાળી=ઓર અને નમદાના સંગપર એક ગામ છે
કૃષ્ણચરીત્ર=કૃષ્ણલીલા
કલ્પના=ધારણા; અટકળ
પ્રવાસ=મુસાફરી
નિમિત્તે=કારણે, સબબે
વ્રજભાષા=વ્રજમા બોલતી ભાષા
ઉગ્ર=ક્રોધી; તામસી
બાધા=બ ધારણ
લીન=એકતાર, મશગુન
યશોદા=નંદની સ્ત્રી, કૃષ્ણને ઉછેરનાર મા
ઓશીંગણ=આભારી
તબુરો=એક જાતનું વાજું
કીર્તન=ગુણગાન
સંતાન=છોકરૂં
ક્ષણભંગુર=નાશવંત
શૃંગાર=પ્રેમ

સાહિત્ય=ભાષાના ગ્રંથો
ઉભરો=ઉમળકો લાગણી
ચંચળ=ચળાયમાન; ડગમગતી
પ્રકૃતિ=સ્થિતિ, હાલત
તરૂણો=જુવાન પુરૂષો
સૃષ્ટિસૌંદર્ય=કુદરતની શોભા
સંગીત=નાચવું ગાવું બજાવવું તે.
ચાણુકય=ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન

પાઠ ૪૯ મો.

પ્રપંચ=કપટ
વત્સ=નોકરને બોલાવવામાં વપરાતો શબ્દ
પુન=ફરીથી બીજીવાર
પ્રવેશ=દાખલ
પ્રતિ=તરફ
નિર્દોષે=(નિર+દોષે)=વગરવાંકે
અચાનક=ઓચિંતો; એકાએક, એકદમ
પરિક્રમણ=ચાલવું
ક્રૂર=ઘાતકી, નિર્દય

અન્વય—ચાણુકયને અચાનક તેડેથી નિર્દોષે પણ ભય પામે (તે) હું તો ગુનામા છુંજ તો તેહ ક્રૂર થકી મને ભય કયમ ન રહે?

સમજુતી—ચાણુકયના એકાએક તેડાથી વગર વાંકવાળો પણ બીએ તો હું તો ગુનેગારજ છું તો તે ઘાતકીથી મને બીક કેમ નહિ રહે? (મતલબકે બીક રહેજ)

અમાત્ય=પ્રધાન, વજીર
જાપતાબંધ=સાવચેતીથી
વિરાજીએ=બિરાજીએ, બેસીએ
અઘટિત=(અ+ઘટિત)=અયોગ્ય
અકારૂં=અણગમતું; નાપસંદ
મર્મ=ભેદ, છુપું કારણ
મર્મભર્યું=ભેદવાળું, દગા ભરેલું
આદર=માન
ધમધોકાર=ઘણોજ, પુષ્કળ
ગત=મરણ પામેલો, મરહુમ
પૂર્ણીમા=પુનેમ
તુલ્ય=બરાબર; સમાન
પ્રતિપ્રિય=ગમતું કરીબદલો વાળવો તે
નિવૃત્તિ=શાંતિ; નિરાંત
સહર્ષ=(સ+હર્ષ)=આનંદભેર
અધન્ય=(અ+ધન્ય)=અભાગીઓ; કમનશીબ
રાજવિરોધી=રાજાથી ઉલટો ચાલનાર
અદ્યાપિ=(અદ્ય+અપિ=હજુ) આજ સુધી; હજી લગી
માજી=પહેલાના; અગાઉના
દોષ=ગુનોહ; વાંક

વિરૂદ્ધ=ઉલટી
વાગ્દોષ=બોલવામાં ભૂલ
પ્રતિકાર=ઉપાય; ઇલાજ
વિનવ્યુ=કહ્યું

પાઠ પ૧ મો.

સ્વરૂપ=(સ્વ+રૂપ)=અસલરૂપ
પ્રવાહ=વહેણ
ગંજાવર=જબરા, મોટા
બધ બાધ્યો=દરીઆનું પાણી દેશ પર ફરી વળે નહિ માટે જાડી ભીત ચણી લીધી
બુરજ=દિવાલને ટેકો આપનાર જે ચણતર તે
ખળભળાટ=ખળભળ
મહાભારત=બહુ મોટું ને અઘરૂં
રોગિષ્ટ=(રોગ+ઈષ્ટ=સૌથી વધારે) =રોગ ઉત્પન્ન કરે એવા
સંરક્ષણ=(સં=સંપૂર્ણ+રક્ષણ=બચાવ. જાળવણી)=પુરેપુરી જાળવણી
ઉચેલી=ઉસેડી
સ્વિટ્ઝર્લાંડ=યુરોપમા દેશ છે. (એ યુરોપના સઘળા દેશો કરતા વધારે પહાડી પ્રદેશ છે.)
ચિલી=દક્ષિણ અમેરિકામાં દેશ છે
જર્મન સમુદ્ર=ઉત્તર સમુદ્ર, ઈગ્લાંડ જર્મની અને ડેન્માર્કની વચ્ચેનો સમુદ્ર
બર્ડે=એ નામનો યુરોપખંડમાં-ફ્રાન્સની પશ્ચિમે ઉપસાગર છે
કસ=સત્વ
કૃત્રિમ=બનાવટી; નવા કરેલાં
રૂપાતર=ફેરફાર

સુએજની સયોગીભૂમિ પહેલાં એશિઆ અને આફ્રિકાને જોડતી હતી. સને ૧૮૬૯ માં એ સયોગી ભૂમિ ખોદીને નહેર કરી છે જેથી રાતો અને ભૂમધ્ય સમુદ્ર જોડાઈ ગયો છે.
સયોગી ભૂમિ=(સંયોગ+ઇ+ભૂમિ) બે મોટા જમીનના ભાગને જોડનારો જમીનનો નાનો ભાગ તે
સામુદ્રધુની=બે મોટા પાણીના ભાગને સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ તે

પાઠ પર મો.

દ્વેપ=ખાર; કીનો
વેર=દુશ્મનાઈ
અવગુણ=(અવ=નીચો+ગુણ)=નઠારો ગુણ; દોષ; એબ
પેટમાં ડાઘ રાખીને=મનમાં વાત યાદ રાખીને
ગુડી નાખવું=ઉછરતા લીલા મોલને કાપી નાખવો.

કુંદવા=ઘાસની ગંજીઓ
ગંજી=ઘાસનો ઢગ
સરહદ=છેવટની હદ; સીમાડો
એક મોટી પ્રજા થઈ શકતાનથી=
સંપ રાખી શકતા નથી
મજબુત=સબળ
અવધિ વગરનો=પાર વગરનો, ઘણોજ
હદપાર=હદબાર
રહેણી=રીતભાત
વેનિસ=ઈટાલીમાં આડ્રિઆટિક સમુદ્ર કાઠે બંદર છે.
સુકુમાર=સકોમળ;નાજુક
દેશ નીકાલ=દેશપાર.કાળા પાણી
વિયોગ=જુદાપણું
વાટ ખરચી=રસ્તા ખરચ
કાળા પાણી=દેશ નીકાલ
પજવણી=દુખ; હેરાનગતી
ઉલટું=સામું
વીરોધી=દુશ્મન; શત્રુ
સ્નેહી+દોસ્ત
સતાવણી કરે છે=દુ.ખ દે છે,
રિદ્ધિ=દોલત
સિદ્ધિ=મોટાઇ
રિદ્ધિસિદ્ધિ=દોલત ને મોટાઈ

પાઠ ૫૩ મો.

દીવાદાડી સંસ્કૃત દીપદંડ ઉપરથી (દીપ=દીવો+દંડ=થાંભલો)=દીવો મુકવાનો થાંભલો
સહીસલામત=નીર્ભયપણે; વગર હરકતે
દીપમાળ=દીવો મુકવાને બાધેલો ચણુતરનો થાભલો
મિનારો=પત્થર કે લાકડાની ઉભા થાંભલા જેવી ઇમારત, હજીરો; ટોડો
ખરાઓ=પાણીથી ઢંકાયલો ખડક; પત્થરની જમીન
ખડક=પાણીમાં રહેલા ડુંગરા; મોટા ટેકરા.
બારૂં=નદી કે સમુદ્રનુ મુખ જ્યાં આગળ નદી સમુદ્રને મળે તે જગો; સમુદ્રમાથી ઉતરવાનું ઠેકાણું (હાલ બંદરને બારૂં કહે છે.)
હજીરો=મિનારો (તાપી નદી જયા આગળ દરીઆને મળે છે ત્યાં હજીરો નામે એક જગા છે ત્યાની હવા ઘણી સારી છે ત્યા આગળ પણ દીવાદાડી છે.)
બાર્કસ=સાહેબનું નામ છે. એ હજીરો તેણે બધાવ્યો હતો તે ઉપરથી બાર્કસ સાહેબનો હજીરો કહેવાય છે.
આરસા=મોટા ચળકતા તકતા

કરામત=યુક્તિ;ગોઠવણ
ઝરૂખો=બારીથી આગળ કાઢેલી બેઠક; ગોખ
સહાયતા=મદદ
તબક=માળ

પાઠ ૫૫ મો.

સુધારાની ટોચ ઉપર હતો=ઘણોજ સુધરેલો હતો.
તત્વજ્ઞાન=(તત્વ+જ્ઞાન)=કાર્ય કારણ શાસ્ત્ર, ફિલોસોફી
લોકોક્તિ=લોકોનુ બોલવુ,લોકવાયકા
સોનાનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે=પુષ્કળ પૈસાની આવક થઇ છે, પુષ્કળ કમાણી થઇ છે
ગોદી=બંધેલી ખાડી
ભૂરચના(ભૂ+રચના) જમીનની બનાવટ
આબોહવા=હવાપાણી
રાજ્યબંધારણ=રાજ્ય ગોઠવણ
સાહિત્ય=ગોઠવણ
ગ્રેટબ્રિટન=ઇંગ્લાંડ અને સ્કાટલાંડ મળીને થયેલો બેટ
જોગવાઇ=સવડ અનુકુળતા
સાહસિક=જોખમ વેઠનાર
બારકસો=વહાણો, જહાજો
જોસથી=જુસ્સાથી
ખનીજ=ખાણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા
ઉત્સાહ=ઉમંગ, હોસ
દૃઢ=મજબુત
શહેનશાહત=રાજ્ય
નામના=ખ્યાતિ; આબરૂ
પ્રીતિ=ભાવ
હિતચિંતન=(હિત=ભલું+ચિંતન=વિચાર)=ભલાના વિચાર
સ્વાર્થ ત્યાગ=(સ્વાર્થ+ત્યાગ)=પોતાનો લાભ છોડી દેવો તે
તરંગી=મનમાં બુટ્ટાવાળું, ખોટા વિચારવાળું
ફરજની લાગણી=કર્તવ્યની છાપ
નૌકાસેનાપતિ=(નૌકા+સેના+પતિ)=વહાણના લશ્કરનો ઉપરી
શ્રેષ્ઠતા=મોટાપણું; મોટાઇ
સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી
મોકળા મનથી=ખુલ્લા દીલથી, નીખાલસ મનથી
સંમતિ=સલાહ
સ્વાભિમાન=જાતિ અભિમાન; ટેક
સ્વાશ્રય=(સ્વ+આશ્રય) પોતાની જાત ઉપર ભરોસો રાખવો તે
સ્વાભાવિક=કુદરતી, ઇશ્વરી, ઇશ્વરકૃત
પ્રતાપ=તેજ, મોટાઇ
સમૃદ્ધિ=દોલત

ભાગ પેહેલો સમાપ્ત.

ભાગ ૨ જો.

પાઠ ૫૬ મો.

ક્ષણભંગુર=પલકમા નાશ થાય એવો, નાશવંત
નિયંતા=ચલાવનાર.
અંધાધુંધી=ગેરવ્ય દોબસ્ત, અંધેર
નિષ્કામ=સ્વાર્થ વિનાનો
પરિપકવ=પાકા
લાઇલાહ=એક પરમેશ્વર
ઇલ્લિલાહો=બીજો પરમેશ્વર નથી
મુહમ્મદુર્રસૂલલ્લિલાહ=મહમદ પરમેશ્વરનો પેગબર છે
લાઈલાહઇલ્લિલાહો મુહમ્મદુર્રસૂલ લિલ્લાહ=એક અલ્લા સિવાય બીજો અલ્લા નથી અને મહમદ અલ્લાનો પેગબર છે
ઇસ્લામ=આસ્થા
પ્રયાસ=મહેનત
અનુયાયી=(અનુ=સાથે અથવા પાછળ+યા=જવું)=સાથે અથવા પછવાડે ચાલનાર, સેવક વગેરે ચેલા, શિષ્ય
વગવાળા=વસીલાવાળા
સમાધાન=સલાહ
પ્રાસાદિક=કૃપા ભરેલી
વહી=જીબ્રાઇલ ફરેસ્તા ખુદાની તરફથી જે સદેશો લાવેલા તે.
નિષ્ફળ=(નિષ+ફળ)ફોકટ, નકામા
ઇનસાફ કરનાર=કાજી
આકૃતિ=ઘાટ શિકલ
આગ્રહ=મડયા રહેવુ
સામાજીક=સમાજને લગતી, જનમડળને લગતી
સુરાપાન=દારૂ પીવો તે.
ઉલટયું=ઉસ્કેરાયું
જુસ્સો=મનનો ઉભરો, લાગણી
ઝનુન=જુસ્સો
ખલીફા=મહમદની પછી મહમદની ગાદીએ બેસનાર
સિરીઆ=એશીઆઈ તુર્કસ્તાનના એશીઆ મૈનરની દક્ષિણમા પ્રાતછે
નાબુદ=સદતર નાશ
ઇસ્તિબુલ=યુરોપી રૂશીઆની રાજધાનીનુ શહેર; કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ (એ શહેર ઇ. સ. ૩૩૦ માં કોન્સ્ટાન્ટૈન પાદશાહે બારફરસની સામુદ્રધુનીપર વસાવ્યું હતું.)
કુરાન=મુસલમાની ધર્મ પુસ્તક; મહમદ પેગંબરની આજ્ઞા અને વચનોના સગ્રહનુ પુસ્તક
રહેણી કરણી=ચાલચલગત

પાઠ ૫૭ મો.

ગ્રહણ=કરવુ=સ્વીકારવુ; પાળવું
દસ્તુર=મોબેદના ગોર
અહુરમઝદ=પારસી ધર્મ પુસ્તકમાં

કહેલા પૃથ્વીના પેદા કરનાર અને પાલણ કરનારનું નામ.
કસ્તી=જનોઇ (પારસીની)
સદરો=ટુકી બાહેનુ મોટુ પહેરણુ
ધુપ=સુગંધી ધુમાડો.
અર્પણ=આપી દેવું તે, બળીદાન
લગ્નવિધિ=લગ્નક્રિયા
અગિઆરી=(સંસ્કૃત અગન્યાગાર) ઉપરથી) (અગન=દેવતા+આગાર=સ્થળ)=પારસીઓના આતશ બેહેરામ પૂજવાની જગા; પારસીઓનુ દેવળ, (એમાં પવિત્ર અગ્નિ (આતશ રાખે છે)
મોબેદ=પારસીઓનો ગોર; અધ્યારૂ

સવાલ—પારસીનો અસલ દેશ કયો ? ઈરાનમાં કયો છેલ્લો પારસી રાજા થઇ ગયો ? મુસલમાનોએ કયા સનમા ઇરાન જીત્યું.

પાઠ ૫૮ મો.

ગીઝની=અફગાનીસ્તાનનું મુખ્યશહેર
ટક્કર લેવાનો=સામા થવાનો.
વીર=યોદ્ધા.
ઉર્ફે=બીજે નામે.
પાણીપત=કુરૂક્ષેત્ર–(હાલ ત્યાં નાનું ગામ છે તે પાનપત નામથી ઓળખાય છે.
થાણેશ્વર=જમના નદીપર પંજાબમા શહેર છે
ભગાણુ=તૂટ, નાસાનાસ
મિટ્ટી દાણા દાણા=તદન પાયમાલી
મિટ્ટી દાણાદાણા કરી નાખી=તદન પાયમાલ કરી નાખ્યા, ઘણીજ નઠારી દુ ખદાયક સ્થિતિમા આણ્યા
ઘવાયો=ઘાયલ થયો.
લાહાર=રાવી નદીપર પંજાબનું મુખ્ય શહેર છે. (એમા લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર રહે છે)
મનમા ખટક્યા કરતી=મનમાથી ભૂલાતી નહિ, વારવાર યાદ આવતી
હરણ કરવુ=બળાત્કારે લઇ લેવું.
બેદીલ=નાખુશ
તુચ્છકારી=ધિક્કારી.
જંગ=યુદ્ધ, લડાઇ,
બખતર=લોઢાની જાળીવાળોઅંગરખો
હેવાલ=વૃત્તાંત; બ્યાન
આશ્રિત=આસરો મેળવી રહેનાર.
શબ્દવેધી=શબ્દ કયાંથી આવે છે તે પારખી નિશાન તાકીને છોડનાર

પાઠ ૫૯ મો.

જડ=મૂળ
યશસ્વી=કીર્તિમંત; નામાંકિત.
બેશક=(બે+શક)=નક્કી
તેજસ્વી=પ્રકાશિત.
હેરાનગતિ=દુ ખ

લખાણ=લેખ; દસ્તાવેજ
તગાવી=સરકારે ધીરેલા નાણા.
દસ્તાવેજ=લેખ; લખાણ
બંધ=રોકાણ, અટકાવ
મદ્રેસા=પાઠશાળા, વિદ્યાલય.
સરાઓ=વટેમાર્ગુઓને ઉતરવાની ધર્મશાળાઓ.
પડતર=પડી રહેલી.
ખેદાણ=ખેતી
બીનરોજગાર=(બીન=વિના+રોજગાર+ઇ) નિરૂદ્યમી.
દયાભાવ=રહેમ દીલી, દયાની લાગણી
કનડતો=હેરાન કરતો.
કામેલ=હોશિયાર, પ્રવિણ

પાઠ ૬૦ મો.

તૈમુર=સમરકંદનો મોગલ બાદશાહ
પક્ષ=વર્ગ
ખુનરેજી=કતલ
સમરકંદ=તુર્કસ્થાનમાં આવેલ તાર્તરીમાં શહેર છે. (એમા તૈમુરની કબર છે)
અસ્તવ્યસ્ત=છિન્નભિન્ન
અતિશયોકિત=હોય તેના કરતા અતિશય વધારીને જે કહેવુ તે.
દરમિઆન=અરસામા, વચમાના વખતમા
કુચકરવી=મુકામ ઉઠાવી આગળ જવુ
મીરત=આગ્રાને અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાતમા લશ્કરી છાવણીનું શહેર છે
હરદ્વાર=ગંગા નદીપર જાત્રાનુ ધામ છે
અરાજ્ય=(અ+રાજ્ય)=અંધેર, રાજા વગરનુ

પાઠ ૬૧ મો.

યુદ્ધનીતિ=લડાઇ કરવાની રીત.
રાજનીતિ=રાજ ચલાવવાની રીત
અકબર=બાબરના દીકરા હુમાયુનો પુત્ર (એનો જન્મ ઉમરકોટમા ઇ સ ૧૫૪૨ માં થયો હતો)
ઠેરઠેર=ઠામ ઠામ
પઠાણ=મુસલમાનની એક જાત
અલગ=આઘા
બેદીલી=નાખુશી
કાયમ=અચળ
કુલ=બધો
રાજ્યાધિકાર=રાજ્યસત્તા
લગામ=દોર, સત્તા
ત્વરા=ઝડપ, ઉતાવળ
આચકો=ધક્કો
આચકો ખાવો=પાછા હઠવું
સન્માન=સત્કાર
ધર્મ મંદીર=દહેરું, દેવસ્થાન
દીર્ઘ દ્રષ્ટી=લાંબી નજર
ઝનુની=ઉશ્કેરાયલો
જરજરોવેરો=માથાવેરો, માણસ દીઠ વેરો

કાયસ્થ=હિંદુની એક જાત
મહેસુલખાતુ=જમાબંધી ખાતું
આઇન અકબરી=અકબરના કાયદાનું પુસ્તક
અબુલફજલ=અકબરનો વડો પ્રધાન
વિધવાવિવાહ=પુનર્લગ્ન
ચાળે પડયુ=શાત પડયુ; અંધેર મટયું
અનુપમ=જે બીજા કોઇની સાથે સરખાવી ન શકાય તે સર્વોત્તમ
[illegible] અકબરનો મુખ્ય ન્યાયાધીશ
કાજી=કુરાન પ્રમાણે ઇન્સાફ કરનાર

પાઠ ૬૨ મો.

હલદી ઘાટ=અરવલી પર્વતનુ મેદાન
તુર્ક=મુસલમાનની એક જાત
ભેટો=મેળાપ; મુલાકાત
દેહરક્ષક=શરીરનું રક્ષણ કરનાર
વારસ=મરણ પછીનો હકદાર
ઉન્મત્ત=તોફાની; પ્રમાદી
કતલ=કાપાકાપી
જંગ=જબરી લડાઈ
જખમ=ઘા
એકત્ર=એકઠા
અણીની વખત=બારીક વખત
જમાવ=ભીડ, ટોળું
દાખવી=બતાવી
ગ્વાલીઅર=મધ્યહિંદ એજન્સિમાં સિંધીઆની રાજધાનીનું શહેર છે,
પદભ્રષ્ટ=(પદ+ભ્રષ્ટ)=ગાદી પરથી ઉઠાડી મુકેલા
રણભૂમિ=લડાઇની જગા
પાળનાર વિના=પોષણ કરનાર વગર (મદદ વિનાનું)
સર્વત્ર=બધે
તંગ=ઘોડાનો બંધ
પુઠળ ફરી=પાછળ ફરી
ચબુતરો=ચોતરો
સ્વામીભકિત=ધણીપર પ્રેમભાવ

પાઠ ૬૩ મો.

સરટામસરો=જહાંગીરના રાજ્યમાં ઇંગ્લાંડથી આવેલા વકીલ
છૂટથી=મરજી મુજબ
જહાંગીર=(જહા=દુનીઆ+ગીર=જીતનાર)=દુનીઆ જીતનાર
કોલકરાર=સરત પટા, ઠરાવ
હેવાલ=વૃતાંત; બ્યાન
આગતા સ્વાગતા=પરોણા ચાકરી
જડતી=તપાસ
માનમરતબો=આબરૂ અને મોટાઇ
પ્રતિનિધિ=બીજાને બદલે કામ કરવાને નીમાયલો માણુસ; એજંટ
ગણન=ગણતરી
બરાનપુર=તાપી નદીને કાંઠે મુસલમાનની વસ્તીનું શહેર છે. (અહીંના શેલાં ને સાલ્લા વખણાય છે)
ચિતોડ=મેવાડની જુની રાજધાનીનું

શહેર છે
અજમેર=રજપુતસ્તાનમા શહેર છે
બંદોબસ્ત પડી ભાંગવા માડયા=
ગેરબંદોબસ્ત થવા લાગ્યો
ઇજારો=કંટ્રાકટ
ઘરવટ=પોતીકાવટ; ભાઇચારો
ઠઠા મશ્કરી=ટોળટપ્પા
ક્રુરતા=ઘાતકીપણું; નિર્દયતા
સારા અંત:કરણવાળો=શુદ્ધ મનનો
શોખ=ઇચ્છા
દાદ=ફરિઆદ
તુલા=એક પાસે પુરૂપ અને બીજે
પાસે કીંમતી ધાતુ કે જવાહીર
મુકી તોલ કરવાની ક્રિયા
કનાતો=ગંબુતી કપડાની ભીત
ખટપટ=કપટ
પાદરી=ખ્રિસ્તી ધર્મનો બોધ કરનાર
નુરજહાં=(નુર=તેજ+જહા=દુનીઆ)
=દુનીઆનુ તેજ. એવું નામ પ-
ડવાનુ કારણ એ કે એ ઘણીજ
ખુબસુરત હતી.)=જહાંગીરની
બેગમ
ફરમાન=હુકમ

પાઠ ૬૪ મો.

જાહોજલાલી=દબદબો, મોટાઇ
મયુરાસન=(મયુર=મોર+આસન
=બેઠક)=મોરના આકારની બેઠક,
તખ્તે તાઉસ
એમાં હીરા, માણેક મોતી વગેરે
રત્નો જડાવ્યાં હતા તેની કીંમત
ટાવર નિયર નામના યુરોપી ઝવેરી
એ સાડા છ કરોડની કરી હતી
ઇતિહાસ=ઇતિ=(આ પ્રમાણે+હ=
ખરેખર+આસ=હતું)=આગળ થ-
ઇ ગએલા રાજાઓના ગુણદોષ
અને તેમની રાજનીતિનું વર્ણન તે
ભવ્ય=મોટું, સુંદર
મિનાકારી=મિનાની કારીગીરીવાળું
ભરગચ્છી=ભરત કામવાળું કપડું
રાજચિન્હ=રાજા તરીકેની નિશાની
દિવાની=લેણદેણ સંબંધી.
ફોજદારી=ચોરી, ખુન, મારામારી
વગેરે સબંધી
એલચી=વકીલ
હાજરી=પાસ
તખ્તેતાઉસ=મયુરાસન
ગજ=લોઢાનો સળીઓ
ચોફુલીઆ=ચારફુલ
ભાથા=તીર રાખવાની કોથળીઓ
ઝાલર=ઝુલતીકોર ઝુલ
તાજમહેલ=મહેલનુ નામ છે. (એ
મહેલ શાહજહાએ પોતાની બેગમ
મુમતાજ બેગમની યાદગીરી માટે
બંધાવ્યો હતો. એના જેવી
સુંદર ઇમારત દુનીઆમાં બીજી
નથી)
વેનિસ=ઇટાલીમાં આડ્રિઆટિક
સમુદ્રપર બંદર છે.

પાઠ ૬૫ મો.

શિવાજી=મરાઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર (એ શાહજી ભોસલેનો પુત્ર થાય એનો જન્મ પુના પાસેના જુન્નર ગામમાં ૧૬૨૭માં થયો હતો.)
ઓરંગજેબ=શાહજહાંનો ત્રીજો પુત્ર; આલમગીર
ઝનુન=ગુસ્સો; આવેશ
વિષમ=ઉલટા, નઠારા; કઠણ
કુમક=મદદ; આશરો
ધોકો=હાનિ, નુકસાન
પક્ષ=તરફેણ
પ્રસંગ=સબંધ, ઓળખાણ
વિજાપુર=દક્ષિણ મહારાષ્ટ પ્રાંતમાં શહેર છે
સામેલ=દાખલ
રસ=ઉમંગ; મઝા
ઉત્સાહ=ઉમગ; હોંસ
ઉંડો=ઘણોજ
છુટકારો=છુટકો
ઉત્કંઠા=ઇચ્છા; મરજી
અહમદનગર=મહારાષ્ટમા સીના નદીપર શહેર છે
છાપો મારી=હલ્લો કરી
કિલ્લેદારો=કિલ્લાની ચોકી કરનારાઓ
વિષ્ટિ=સલાહનું કહેણ
બાબુલ=દરવાજો
બાબુલમક્કા=મક્કાનો દરવાજો
ચુસ્ત=આગ્રહથી વળગી રહેનાર
સરકર્યા=તાબે કર્યા
ધર્માંધ=(ધર્મ+અંધ) પરધર્મની નિંદા કરનાર; પોતાનો ધર્મ ખરો માનનાર
નજરકેદ=આસનકેદ
ક્ટ્ટો=ખરો
અણુવિશ્વાસ=અપનીજ
મંત્રિ મંડળ=પ્રધાન મંડળ
નિષ્ટા=આસ્થા; શ્રદ્ધા
વિગ્રહ=લડાઇ, ઝગડો

પાઠ ૬૬ મો.

ભૂસ્તરવિદ્યા=પૃથ્વીનાં પડ ઓળખવાની વિદ્યા
વેત્તા=જાણનાર સમાવેશ=સમાસ
ઉદ્ભિજ્જ=ઝાડ છોડ ભાજીપાલો વગેરે જમીનમા જે પદાથ ઉગે છે તે
કવચ=ઢાંકણુ
પોપડો=ઉપરનું પડ
અનુમાન=અટકળ, ધારણા
અંશ=ભાગ પૃષ્ઠ=ઉપરનું પડ

પાઠ ૬૭ મો.

સુએજ=રાતા સમુદ્ર ને ભૂમધ્ય સમુદ્ર વચ્ચે નહેર છે જો પહેલા સયોગી ભૂમિ હતી સને ૧૮૬૯ મા એ નહેર ખુલ્લી મુકાઇ
ટાયર } એશિઆઇ તુર્કસ્તાનમાં
સીડન } શહેર હતાં એમાં પ્રથમ કાચ બન્યો હતો

પાલેસ્ટૈન=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનનો નૈઋત્ય ભાગ. એ ખ્રીસ્તી લોકોનુ પવિત્ર સ્થાન છે.
પોઠો=પીઠપર માલ ભર્યો હોય એવા વણજારા બળદોનાં ટોળા
ખુશકી=જમીન માર્ગે
રૂમી=રોમના રહેવાશી
મહત્વ=મોટાઇ, મોટાપણું
અલેક્ઝાંડ્રિઆ=એ મિસરમાં બંદરછે
સ્મર્ના=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનના એશિઆ મૈનરનું મુખ્ય શહેર છે.
બસરા=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનમા યુફ્રેતિસ નદીને કાઠે બદર છે.
ટ્રીબઝાંડ=કાળા સમુદ્રને કાઠે મોટું બદર છે (એમા સુતરાઉ કાપડ પર રાતો રંગ સારો ચઢાવે છે)
જીનોઆ=ઇટાલીમા એજ નામના અખાત ઉપર બંદર છે.
ધાટ=પર્વતોમાથી જવાઆવવાનારસ્તો
સફળ થયા=પાર પડયા; ફાવ્યા
સોઇ=સવડ

પાઠ ૬૮ મો.

પ્રસંગ=લાગ, વખત
કૈરો=મિસરની રાજધાનીનુ શહેર નીલ નદીને કાઠે છે
પ્રવેશ કર્યો=દાખલ થયો
ખેદીવ=મિસરનો રાજા

સવાલ—મુબાઇથી એડન જળ માર્ગે કેટલા મૈલ દૂર છે ? એ શહેર અગ્રેજ સરકારના તાબામા કયા સનમાં આવ્યું ? એડનથી સુએજ બદર કેટલા મૈલ દૂર છે ? સુએજની નહેર કોણે બાધવા માડી અને તે કયારે પુરી થઇ ? એ નહેર બાધતા કેટલો ખર્ચ થયો ? એ નહેરની લબાઇ પહોળાઈ કેટલી છે ?

પાઠ ૬૯ મો.

પોર્ટ=બદર
જોગવાઇ=વખત; તક
બ્રિંડિસી=ઇટાલીમાં બંદર છે
માર્સેલ્સ=ફ્રાન્સમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર કાઠે બદર છે.
વમળ=પાણીમા થતાં કુંડાળા, ભમરા
સાર્ડીનિઆ=એ ઇટાલીમાં બેટ છે
કાર્સીકા=એ ફ્રાન્સમા બેટ છે
બોનીફેશીઓ=એ ઇટાલીમા સામુદ્રધુની છે (સાર્ડીનિઆને કાર્સીકાની વચ્ચે છે)
કાલે=એ ફ્રાન્સમાં શહેર છે.
જીબ્રાલ્ટર=એ એજ નામની સામુદ્રધુનીપર ઘણો મોટો કિલ્લો છે (એ સને ૧૭૦૪ માં અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં આવ્યો)
બેચેની=અસુખ

પ્લીમથ=ઇંગ્લાંડમાંનૌકાસેનાનું સ્થળ
બીચીહેડ=એ ઇંગ્લાંડમાં ભૂશિર છે
ડોવર=એ ઇંગ્લાંડમા શહેર છે.
ટેમ્સ=એ ઇંગ્લાંડમાં નદી છે એ નદી પર લંડન શહેર છે.

વિલાયત જવાના રસ્તા—(૧) પહેલાં પોર્ટુગીઝ, અંગ્રેજ, ફ્રેંચ વગેરે આટલાંટિક મહાસાગરમા થઇ કેપઓફ ગુડહોપ ઓળગી હીંદી મહાસાગરમાં થઇ હિંદુસ્તાન જતા હતા. એ રસ્તે વિલાયતથી હીંદુસ્તાન આવતા ત્રણ મહીના લાગતા. હાલમા એ સિવાય બીજા ચાર રસ્તા નીકળ્યા છે. (૨) મુંબાઇથી આગબોટમાં બેશી અરબી સમુદ્રમા થઇ એડન ઉતરે ને ત્યાથી લાલ સમુદ્રમા થઇ સુએજની સામુદ્રધુની આગળથી મિસરમા અલેકઝાંડિઆ બંદરે ઉતરે છે. અલેકઝાંડિઆથી ચાર રસ્તે જવાય છે. ૧) અલેકઝાંડીયાથી આગબોટમાં બેસી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં માલ્ટાબેટ આગળ થઇ જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુનીમા જાય, પછી આટલાટિકમાંથી પોર્ટુગાલ, સ્પેન અને ફ્રાન્સને કિનારે કિનારે ચાલી ઇંગ્લિશ ચાનલમા સૌધામ્પટન બંદરે ઉતરે. એ રસ્તે જતાં ૨૬ દિવસ લાગે છે. (૨) અલેકઝાંડિઆથી માલ્ટા બેટ આગળ થઇ ફ્રાંસના માર્સેલ્સ બંદરે ઉતરે ને ત્યાંથી આગગાડીમા બેસી ડોવર જાય એ રસ્તે જતા ૨૧ દિવસ લાગે છે. ૩) અલેકઝાડીઆથી ભુમધ્ય સમુદ્રમા અને ત્યાંથી આડ્રિઆટિક સમુદ્રમા થઇ વેનિસ બંદરે ઉતરે ત્યાથી આગગાડીમા બેસી ઇટાલી સ્વિટ્ઝરલાંડ, જર્મનીમા થઇ ફ્રાન્સના કાલે બંદરે ઉતરે અથવા બેલજિયમના ઓસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે અને ત્યાથી આગબોટમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય એ રીતે જતા ૧૯ દિવસ લાગે છે. (૪) અલેકઝાંડીઆથી ભૂમધ્ય સમુદ્રમા થઇ ઇટાલીને પૂર્વકાંઠે બ્રિંડિસી બંદરે ઉતરે, અને ત્યાંથી આગગાડીમા બેસી બોલોના, મિલાન; અને સ્વિટ્ઝરલાંડમા થઇ ફ્રાન્સમા કાલેબંદરે અથવા બેલજિય-

મમાં ઓસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે; પછી ત્યાંથી આગબોટમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય. આ રસ્તે જતાં ૨૬ દિવસ લાગે છે. વિલાયતની ટપાલ તથા ઘણા ખરા ઉતારૂઓ આ રસ્તે જાય છે.

પાઠ ૭૦ મો.

બાર=દરીઆનું મુખ; બંદર.
બ્રિજ=પૂલ
બ્રિટિશબેટ=ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લાંડ બેટ
સમૃદ્ધિ=દોલત
ચોડા=પહોળા,
થીજ=ઠરી
પીલા=પગુગા.
હિંસારી=હિંસા કરનાર; હિંસક
માવજત=સભાળ, બરદાસ,
ગ્રાનિટ=એક જાતનો દાણાદાર પત્થર
સુઘડતા=ચોકખાઇ.
આરંભ=શરૂઆત, ઉત્પત્તિ

પાઠ ૭૧ મો.

રાજપદ્ધતિ=રાજ ચલાવવાની રીત
પાર્લામેન્ટ=ઇંગ્લાંડની રાજકિયસભા (સાધારણ લોકોની, અમીરોની અને રાજાની સભા મળીને પાર્લામેન્ટ કહેવાય છે)
ઉમરાવ=લોર્ડસ
ઉમરાવની સભા=હાઉસ ઓફ લોર્ડસ
હાઉસ=સભા
કોમન્સ=સાધારણ લોક.
રૈયતની સભા=હાઉસ ઓફ કોમન્સ
ધર્માધ્યક્ષ=(ધર્મ+અધિ+અક્ષ=આખ =ધર્મગુરૂ; (ઇંગ્રેજીમાં બીશપ અને મોટા ગુરૂને આર્ચ બીશપ કહે છે.
હસ્તક=હાથમા
પ્રિવીકૌન્સિલ=એ નામની ઇંગ્લાંડમાં સૌથી મોટી કોર્ટ છે.
સ્વતંત્રતા=(સ્વ=પોતે+તંત્ર=તાબે+તા=પણું)=બીજાના હકને નુકશાન ન કરતા વાજબી રીતે ચાલવું તે.
આબાદાની=સુખ શાંતિ
મંત્રિમંડળ=પ્રધાનમંડળ; કેબીનેટ કૌન્સિલ

કોમન્સની સભામાં મુખ્ય બે પક્ષ છે, ૧) લિબરલ=રૈયતના લાભમાં રહેનાર ૨) કોન્ઝરવેટીવ=રાજ્ય હકમાં રહેનાર. એ બને ટોપીમા જે પક્ષના વધારે મત આવે તે પક્ષનો વડો પ્રધાનપદ ધારણ કરે છે. પ્રથમ કોઇ કાયદો કરવો હોય તો તે રૈયતની સભામા મૂકાય છે તે ત્યા ત્રણ વાર પસાર થઇ અમીરોની સભામાં જાય છે. અમીરોની સભામાંથી કેબીનેટમાં જાય છે ને કેબીનેટવાળા પછી રાજાનો સહી માટે મોકલે છે. પાર્લામેન્ટમાં કોમન્સની સભાનું જોર વધારે છે.

વિલાયતમાં કાયદાનું માન ઘણુંજ છે રાજા પણ કાયદા વિરૂદ્ધ ચાલે તો શિક્ષાપાત્ર ગણાયછે. આગળ ઇ. સ. ૧૬૪૯માં પહેલા ચાર્લ્સ ને તથાબીજા જેમ્સરાજાને ૧૬૮૮ માં રૈયત વિરૂદ્ધ વર્તવાથી સજા ખમવી પડી હતી ઇગ્રેજી કાયદામાં હાલ એવી કહેવત ચાલે છે કે "રાજા કદી ગુનો કરતાજ નથી" એની મતલબ એ છે કે રાજાના હુકમથી કોઇએ કાંઇ ખોટું કામ કર્યુ હોય તો તેની સજા રાજાના તરફનો હુકમ માનનાર અમલદારને થાય છે, પણ રાજા તે બાબત જોખમદાર નથી. કારણ કે રાજાનું કહેવું કાયદા વિરૂદ્ધ છે કે કાયદા પ્રમાણે છે તે અમલદારે સમજવું જોઇએ આવા સારા કાયદાને લીધે ઇગ્લંડનો કાયદો બીજા દેશ કરતાં વખણાય છે. એથી લોકોના જાનમાલનું બરાબર રક્ષણ થાય છે. લોકોની આબાદી વધે છે, વેપાર રોજગાર વધે છે, કોઇનાથી જૂલમ થતો નથી. અને તેથી ચઢતી હાલતમાં આવે છે. (આબાદ થાય છે.) બ્રિટિશ રાજનીતિ સાતમીના અર્થમા જુઓ.

પાઠ ૭૨ મો.

ફ્રાન્સ=એ યુરોપખંડમાં ગ્રેટબ્રિટનની દક્ષિણમાં દેશ છે.

છાછર=થોડા ઉંડા

ધાડી=વધારે, ગીચ

ફુળ દુપ=રસાળ

મોર=આંબા આંબલી વગેરેનાં ફુલ

મઘમઘાટ=બહેક બહેક

ઢોળાવ=ઢાળ

લૈઓન્સ=હોનને સોન નદીના સંગમપર બીજા નંબરનુ શહેર છે.

ધનાઢ્ય=પૈસાદાર

ફ્રાંક=ફ્રાન્સ દેશનો પોણા રૂપીઆની કીમતનો રૂપાનો સિક્કો

દશાંશ=જે અપૂર્ણાંકના છેદ દશ, સો હજાર વગેરે દશના દશગણા હોય તે.

સેનેટ=સ્વતંત્રસંસ્થાનની રાજકિયસભા

ડેપ્યુટી=મદદગાર.

પ્રેસિડંટ=અધ્યક્ષ, પ્રમુખ.

સંમતિ= (સં+મતિ) મળતાપણું

અરમાર=લડાઇના વહાણોનો કાફલો

પાઠ ૭૩ મો.

અઘોર=ઘણાજ મોટા

કલણ=જે પાણીવાળી જગામાં પગ ઉંડો ઉતરી જાય છે તે; ખુંચી જવાય એવી જમીન

સરાસરી=રાસ

કવાસ=જળ, મધ અને મીઠું મેળવીને તેનું પાણી કરે છે તે

મોસ્કો=મોસ્કવા નદીપર રશિઆ-

ની રાજધાનીનું શહેર હતું.
પ્લાટિનમ=એક જાતની ધાતુ
સેંટપીટર્સબર્ગ=રૂશિઆની રાજધાનીનું શહેર એ નીવા નદીપર છે.
એકસત્તાક=એકની સત્તાવાળું

સવાલ—ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. વસ્તીના પ્રમાણમા પહેલા, બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. રૂશિઆના રાજ્યના મુખ્ય કેટલા ને કયા કયા ભાગ છે? યુરોપ ખંડમાં સૌથી મોટામાં મોટી નદી, મોટામા મોટું મીઠા પાણીનું સરોવર અને મોટામાં મોટું ખારા પાણીનું સરોવર કયુ છે? રૂશિઆઇ દશિઆના ભાગ ગણાવો, રૂશિઆમાં કયા કયા પર્વતો છે અને તેમાં શેની શેની ખાણો છે? કેરોસીન તેલ કયાંથી નીકળે છે? બાકુથી બાતુમ કેરોસીન લઇ જવા માટે શી ગોઠવણ કરી છે? રૂશિઆની હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું છે? અને જુની રાજધાનીનું શહેર કયું હતું? રૂશિઆના રાજાને શુ કહે છે? રૂશિઆના રાજ્યના ઇતિહાસનો આરંભ કયારથી થયો?

પાઠ ૭૪ મો.

બાબીલન=એ એશિઆ તુર્કસ્તાનમાં શહેર છે (એમા સિકંદર ઇ. સ. પૂ. ૩૨૩ માં મરણ પામ્યો હતો.
ઉદયપામી=ચઢતીમા આવી
અસ્ત થયાં=નાશ પામ્યાં
આર્મિનિઅન=આર્મિનિઆના રહેવાસી.
બર્બર=બાર્બરી સંસ્થાનના રહેવાસી
કોન્સ્ટાટિનોપલ=ઇસ્તંબુલ
લાદીને=નાખીને
ખેહાના=એક જાતની આષંી
કમાવેલા=પકવેલાં
સર્વોપરી=(સર્વ+ઉપરી)=બધાથી ચઢીઆતું
ઉરૂમીઆ=એ ઇરાનમા સરોવર છે.
સંત=સાધુ; ત્યાગી, વૈરાગી.
પરસે પોલીસ=પારસીપુરી
શિરાજ=ઇરાનમા શહેર છે એમાં સાદી અને હાફીઝ નામે કવિ જન્મ્યા હતા.
આયાત=પરદેશથી આવતો માલ
નિકાસ=પરદેશ જતો માલ

તહેરાન=ઇરાનની રાજધાનીનું શહેરછે
જરસ્તોત=પારસી ધર્મ સ્થાપનાર

પાઠ ૭૫ મો.

ક્ષેત્રફળ=લંબાઇ અને પહોળાઇનો ગુણાકાર
ઓડા=ઝાડ પાન વગરના
પુરાં=પુરતા જોઇએ તેટલા
જમાનો=જુગ
ઘાઘરો=ઘેરવાળો ચણીઓ
ભૂષણ=શણગાર
પેકીન=એ ચીનની રાજધાનીનું શહેરછે
ઘરડા વરડા=પૂર્વજો. બાપદાદા
કોરીઆ=એ ચીનમા દ્વીપકલ્પ છે
નવાસવા=અજાણ્યા
પંકિત=વર્ગ
અરમાન=લડાઇના વહાણનો કાફલો
નિપુણ=હોશિઆર
ટોકીઓ=યદો; જાપાનની રાજધાનીનું શહેર છે.

ત્રીજા ભાગના અર્થ સમાપ્ત.

પાઠ ૭૬ મો.

દ્રવ્ય=પદાર્થ
વાસ્તવિક=ખરેખરૂં
કદ=માપ
ઇત્યાદિ-(ઇતિ+આદિ)=વગેરે
સ્પષ્ટ=બરોબર; યથાર્થ
અવકાશ=ખાલી જગા
સિદ્ધ=સાબીત
સ્થાયી=કાયમ
સંબંધાકર્ષણ=(સંબંધ+આકર્ષણ)=પદાર્થના પરમાણુઓ એક બીજાને ખેચી રાખે છે તે.
સમુહ=જથો

સવાલ—દુનીઆની વસ્તુઓ જોતા તેના કેટલા મોટા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા ? દ્રવ્યના ત્રણ વર્ગ શાને લીવે પડયા ? દ્રવ્યના ત્રણ રૂપમાં ફેર થવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૭ મો.

સૃષ્ટિ=દુનીઆ
અભેદ્યપણું=જુદા ન પડવાપણું
વિસ્તાર=ફેલાવો
છલાછલ=માથોમાથ
બુંદ=ટીપુ
પરમાણું=કોઈ પણ વસ્તુનો અત્યંત ઝીણો ભાગ
છીદ્રાળુ=(છિદ્ર+આળુ)=કાણાવાળુ
સંકોચન=સંકડાઈ જવુ તે
રૂપાતર=જુદા જુદા રૂપ
જડ=ચેતય વગરતું
અદ્રશ્ય=(અ=નહીં+દ્રશ=દેખાવું+ય=યોગ્ય)=નહી દેખાવુ, ગુપ્ત
બાષ્પ=બાફ, વરાળ
જડત્વ=જડપણું; પોતાની મેળે હાલે

ચાલે નહિ તેવું

સ્થિતિસ્થાપક=(સ્થિતિ=હાલત, અસલ રૂપ+સ્થાપક=સ્થાપનાર) અગાઉની સ્થિતિમાં આવનાર.

સવાલ—પદાર્થમા સાત સામાન્ય ગુણો છે તે કયા કયા?

પાઠ ૭૮ મો.

સમતોલપણું=સરખાપણું
સ્થળાતર=(સ્થળ+અંતર)=જગામાંફેર
સ્થિરતા=કાયમપણું
ઉપાધિ=અટકાવ, રોકાણ
અવકાશ=પોલાણ, ખાલી જગા
વિકાર=ફેરફાર
બાહ્ય=બહારની
ગતિમાન=ગતિવાળું, ગતિમાં હોય તેવું
અવસ્થા=હાલત
વલણ=ઇચ્છા

સવાલ—બળનું સમતોલપણું દાખલો આપી સમજાવો. પદાર્થો સ્થળાતર થવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૯ મો.

ઢાળ=ઢોળાવ,સરખી ઢાળપડતીસપાટી
અર્થાત=મતલબ કે
ટોટો=ખોટ
સાટું=બદલો; અવેજ
યાત્રિક=યંત્રનો

સવાલ—દાદરો, સીડીઓ અને ડુંગરના રસ્તા એ કયા યંત્રના સાદાં રૂપાતર છે? ઢાળ શી રીતે બને છે? ઢાળમાં ઉંચાઇ વધે તેમ લાભ ઓછો થાય કે વધારે? ઢાળમા કેટલી રીતે બળ લગાડાય છે અને તે કઇ કઇ? જ. બે રીતે લગાડાય છે. ૧) ઢાળની સમાંતર દિશામાં ૨) પાયાની સમાંતર દિશામા. બળમાં લાભ કયારે વધારે અને કયારે ઓછો થાય? ઢાળ વિષે કયો નિયમ યાદ રાખવા જેવો છે?

પાઠ ૮૦ મો.

ફાચર=પાયા આગળ જોડાઇ ગએલા બે ઢાળવાળો કકડો
પેચ=ફેર; સ્ક્રૂ
સ્થાયી=કાયમ.
ચકાસ=ફાટ
કોટીએ=મથાળે
ગોદી=બાંધેલી ખાડી, વહાણ સમારવાની જગા
મરોડી=ફેર
આસ=ધરી
દુમકલાસ=એ નામનું યંત્ર (એ ઘરના થાંભલા ઉચકવા વગેરે કામ

માં વપરાય છે)
પસીઆરૂ =ખીલી ઘાલવાનું નાકુ
અન્ય=બીજા

વા=અથવા
ન=ખીલી

ફાચર વિષે સમજ—પાયા આગળ જોડાઇ ગએલા બે ઢાળને ફાચર કહે છે. એમા બે ઢાળ એકઠા મળેલા હોય છે. ફાચરની લંબાઇ તે ઢાળનો પાયો છે. સુથાર, લાકડા ફાડનાર વગેરે વાંસલો, કુહાડી અને છીણી વગેરે વાપરે છે તે ફાચર છે. તેના પર ખેંચાણ કે દબાણ કરવાથી બળ લગાડતુ નથી, પણ ઉચેથી ઘા માર્યાથી બળ લાગે છે. એવા આકારથી પાણી કાપવું સહેલું પડે છે, તેથી જ હોડી, વહાણ, પક્ષીની પાખ, માછલા વગેરેનો આકાર ફાચર જેવો કરેલો છે.

પેચ વિષે વિશેષ સમજ—પાયાને સમાતર બળ લગાડેલા ઢાળને પેચ અથવા ફેર કહે છે, અંગ્રેજીમા એને સ્ક્રૂ કહે છે. પેચ ચોપડીઓ, ગાંસડીઓ વગેરે દાબવાના ઉપયોગમા આવે છે.

સાર—બધી યાંત્રિક શક્તિઓમાં આ નિયમ ખાસ યાદ રાખવાનો છે કે, "અતરમા જેટલો ટોટો થાય છે તેટલો બળમાં લાભ મળે છે"

પાઠ ૮૧ મો.

ગુરૂત્વાકર્ષણ=(ગુરૂત્વ=ભારેપણું+ આકર્ષણ=ખેચાણ)=પૃથ્વી ભારના પ્રમાણમાં બધા પદાર્થોને ખેંચે છે તે

આકર્ષણ=(આ=મર્યાદા+કૃષ=ખેંચવુ અન)=ખેંચવું તે, ખેંચાણ. આકર્ષણ મુખ્ય પાચ જાતના છે. ૧) ગુરૂત્વાકર્ષણ ૨,સ્નેહાકર્ષણ ૩) કેશાકર્ષણ ૪) લોહચુંબકાકર્ષણ ૫) વિદ્યુતાકર્ષણ

કેશાકર્ષણ=લુગડાની કોર પાણીમાં બોળીએ છીએ ત્યારે ઉચ પણ લુગડું ભીંજાય છે તે

તત્વવેત્તા=તત્વજ્ઞાની

નિરીક્ષા=ધારીને જોવું તે

ચાપનો કાંટો=કાટલા વગર તોળી શકાય એવો કાંટો

રજકણ=(,રજસ=ધૂળ+કણ)=ઝીણા કણ; અણું, પદાર્થનો ઝીણો ભાગ

ઉપયોગી સાર—બધી વસ્તુઓને આકર્ષણ બે પ્રમાણમાં લાગે છે. ૧) રજકણ, ૨) અંતર, રજકણનું સમ પ્રમાણ એટલે રજકણ ઓછા તેમ આકર્ષણ ઓછું, અને અંતરનું વ્યસ્ત પ્રમાણ એટલે અંતર વધારે તેમ આકર્ષણ ઓછું, ને અતર થોડું તેમ આકર્ષણ વધારે. પૃથ્વીપર હવા, ઘસારો વગેરે નડવાથી આકર્ષણ બરાબર જણાતું નથી. ધુમાડો, વરાળ વગેરે ગુરૂત્વાકર્ષણ તોડીને ઉપર ચઢે છે તેનું કારણ એ છે, કે હવાપર વધારે આકર્ષણ થવાથી તે ચારે તરફ દબાણ કરી નીચે આવે છે, ને ધુમાડો વગેરે હલકા હોવાથી તેનાપર તરે છે. મતલબ કે હવા તેને ટેકવી રાખે છે. જો હવા ન હોય તો ધુમાડો વરાળ વગેરે નીચેજ પડે. ઉપર જે ગુરૂત્વાકર્ષણનો નિયમ કહ્યો છે તે ન હોત તો પૃથ્વીના પૃષ્ટ ઉપરના મનુષ્યો, પ્રાણીઓ, પથરા, ઘરો, નદીઓ, સરોવરો અને મહાસાગર હોઇ શકતજ નહિ. પૃથ્વી પણ ગુરૂત્વાકર્ષણના નિયમને લીધેજ પોતાની સ્થિતિમાં રહેલી છે. આકર્ષણની શોધ સર ઐસાક ન્યુટન નામના ઇગ્લાંડના એક વિદ્વાને કરી છે. એ વિદ્વાન ઇ. સ. ૧૬૪૨ થી ૧૭૨૭ માં થઇ ગયો.

પાઠ ૮૨ મો.

ગુરૂત્વમધ્યબિંદુ=(ગુરૂત્વ=ભારેપણું +મધ્યબિંદુ=વચ્ચેનુ બિંદુ)=ભારનીવચ્ચેનું ઠેકાણું; (હરેકોઇ પદાર્થના જે ઠેકાણાને ટેકો દીધાથી તે પદાર્થ બરાબર તોળાય તે ઠેકાણાને તેનું ગુરૂત્વ મધ્ય બિંદુ કહેછે. ગુરૂત્વ મધ્ય બિંદુ પદાર્થની વચ્ચેજ હોય એમ નથી; પણ ભારની વચ્ચે હોય છે.)

ગુરૂત્વરેખા=(ગુરૂત્વ+રેખા=લીટી)= પદાર્થના મધ્યબિંદુથી પૃથ્વીના મધ્યબિંદુ સુધી દોરેલી જે લીટી તે. (પદાર્થના સ્થિર રહેવાનો અને પડવાનો આધાર એનાપર રહેલો છે)

સમતોલ=સરખો ભાર; બરાબર

તળીઉં=હરેકોઇ વસ્તુનો જેટલો ભાગ જમીનને અડકે છે તે.

સાર—ગુરૂત્વમધ્યબિંદુ પદાર્થની વચ્ચેજ હોય છે એમ નથી, પણ ભારની વચ્ચે હોય છે. પદાર્થના સ્થિર રહેવાનો અને પડવાનો

આધાર ગુરૂત્વરેખાપર રહેલો છે. જો ગુરૂત્વરેખા પાયામાંથી ખસી જાય તો પદાર્થ પડી જાય છે. ને પાયાની વચ્ચે હોય ત્યાસુધી પડતો નથી. મલ્લ, કુસ્તી કરનાર પગ પહોળા રાખે છે તેનું કારણ એજ છે કે ગુરૂત્વરેખા પાયાની વચ્ચે રહે

પાઠ ૮૩ મો.

ધ્વનિ=અવાજ; નાદ
ઇંદ્રિયબોધ=ઇંદ્રિયને જ્ઞાન
લોલક=લટકણ
બેશક=(બે+શક)+નક્કી
પડઘો=સામો અવાજ, પ્રતિધ્વનિ
તરંગો=મોજાં
ગુંચવણ=અવઘડ; અગવડ

સવાલ—અવાજ એટલે શું તે સમજાવો. મોજાં શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે દાખલો આપી સમજાવો. અવાજ બધી દિશામાં સંભળાવાનું કારણ શું ? અવાજને ગતિ કોણ આપે છે ? અવાજ દર સેકંડે કેટલા ફૂટ ચાલે છે ? અવાજ કાને શાથી સંભળાય છે ?

પાઠ ૮૪ મો.

ઉષ્ણતા=(ઉષ્=ઉનું થવું+તા)=ગરમી
ઇથર=ઘણો ઠંડો અને પાતળો વાયુ રૂપી પદાર્થ
ઘટ=જાડા
પ્રકાશિત=(પ્રકાશ+ઇત)=તેજસ્વી
ત્વરા=ઝડપ
પ્રત્યેક=(પ્રતિ+એક)=દરેક
મોજા=તરંગો
ગતિ=બળ; શક્તિ
અવકાશ=બે જગા વચ્ચેનું છેટું
પસરે=ફેલાય
સહજ=થોડી મહેનતે
અણુ=રજકણ
પ્રતિસારક=છૂટું પાડનાર
મનોરંજક=આનંદકારક
વિરંગી=(વિ+રંગ+ઇ)=તરેહ તરેહના રંગવાળું
જ્યાત=દીવાની સળગતી વાટ

પાઠ ૮૫ મો.

વાહક=લઇજનાર; લેનાર
મંદવાહક=(મંદ=ધીમું+વાહક=લેનાર)=ધીમ ધીમે ગરમી લઈ જનાર
મદ્યાર્ક=દારૂનો અર્ક
સંસર્ગ=સંબંધ
ભ્રમણ=ભટકવાપણું
ઉષ્ણતાનયન=રજકણોને સાથે લઇને ગરમીનું પસાર થવું
ઉષ્ણતાવહન=રજકણોમાં થઇને

ગરમીનું પસાર થવું
આંદોલન=(આંદોલ=ડોલાવવું+અન)
=હાલ્યા કરવું તે, ગતિ
શોષણ=ખેંચવાની ક્રિયા

આંદોલી=હાલી
કૃત્રિમ=બનાવટી
અભ્યાસ=મનન, અધ્યયન
ઉષ્ણુતાબિંદુ=ગરમીનું બિંદુ
નિકટ=પાસે
કોલોનવોટર=એક જાતની અંગ્રેજી દવા

પાઠ ૮૬ મો.

દ્રાવણ=ઓગાળવું.
દ્રાવણુબિંદુ=ઓગાળવાની હદનુંબિંદુ

સવાલ—સેંટિગ્રેડ ઉષ્ણુતા માપક યંત્રમાં બરફ, સીસુ, રૂપું તથા સોનું કેટલે અંશે ઓગળે છે? બરફનું પાણી થતી વખતે ઉષ્ણુતા માપક યંત્રપર ગરમીની અસર શા માટે જણાતી નથી? તે ગરમી કયા કામમા ખપે છે અને તેને કેવી ગરમી કહે છે? વરાળની છુપી ગરમી સમજાઓ. પાણીને સો અંશ ગરમ કરવાનો સહેલો પ્રયોગ કહો. કૃત્રિમ ઠંડી ઉત્પન્ન કરી પાણીનું બરફ કયા નિયમે બનાવવામા આવે છે તે કહો અને તેનું કારણ સમજાવો. માથું દુખતું હોય ત્યારે કોલોનવોટરના અથવા ઠડા પાણીના પોતા શા માટે મુકે છે? કુજામાંનું પાણી શા કારણથી ઠડુ રહે છે?

પાઠ ૮૭ મો.

સ્વપ્રકાશક=(સ્વ+પ્રકાશક)=પોતાની મેળે પ્રકાશનાર, જે પદાર્થમાંથી પ્રકાશ નીકળે છે તે (જેવા કે સૂર્ય, દીવો, બળતા પદાર્થ વગેરે
પરપ્રકાશક=(પર+પ્રકાશક)=બીજાના તેજથી પ્રકાશનાર (જેવા કે ચંદ્રમા, કાચ, લાકડું, માટી વગેરે)

પરવર્તનપામી=(પરા=પાછું+વૃત=વળવુ+અન)=પાછો ફેંકાઇ.
આંદોલન=હાલવાની ક્રિયા
બોધ=ભાન
ત્વચા=ચામડી
જ્ઞાનતંતુ=(જ્ઞાન+તંતુ)=શરીરમાં ઝીણા તાર જેવી મગજને ખબર

પહોંચાડનારી નસો; જ્ઞાનરજ્જુ
કિરણ=સીધી લીટીમાં પડતો પ્રકાશ
તેજસ્વી=પ્રકાશિત
ભેદીને=અંદર પેસીને

સવાલ—અજવાળા ને ગરમીનુ મોટુ મૂળ કયું? આંધળા માણસ શા માટે દેખી શકતા નથી? હરકોઇ પદાર્થ જોવાને માટે કઇ કઈ ત્રણ ચીજ જોઇએ? (તે પદાર્થ, અજવાળું ને આંખ) સ્વપ્રકાશક અને પરપ્રકાશક પદાર્થો ગણાવો, પ્રકાશ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? પ્રકાશના કિરણો સીધી લીટીમાં જાય છે એ વાત પ્રયોગથી સાબિત કરો. અપારદર્શક પદાર્થનો ઓળો શા માટે પડે છે તે સમજાવો. છાંયડામા અને આપણા ઘરમાં પ્રકાશ જોઇ શકીએ છીએ તેનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૮૮ મો.

ઘાડાઇ=જાડાપણું, જાડાઇ
અસમાનતા=(અ+સમાન+તા) સરખાપણું નહિ તે
અનિયમિત=(અ+નિયમ+ઇત)=નિયમ વગર
વક્રીભવન=(વક્રી=વાકુ+ભવન=થવુ) =એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમા જતાં પ્રકાશમા કિરણ વાકા પળે છે તે
પ્રમાણ=માપ
ઉદાહરણ—દાખલો, દ્રષ્ટાંત
બેશ=સારી
પ્રતિબિંબ=(પ્રતિ=સામું+બિંબ=આકાર)=સામો આકાર
પૃષ્ટ=બાજુ પડ
ઉંધી=અવળી, સામી
અસ્થિર=(અ+સ્થિર)=સ્થિર નહિ તે
અસમાન=(અ+સમાન=સરખી) સરખી નહિ તે

સવાલ—આરસી સુરજની સામી ધરવાથી આપણી મરજી પ્રમાણે કિરણો હરકોઇ દિશામા શા કારણથી ફેરવી શકીએ છીએ? આરશીમાંથી કિરણો શા માટે પરાવર્તન પામે છે? અપારદર્શક પદા-

ર્યનું પ્રતિબીંબ શા કારણથી પડતું નથી? આરસીની સામે સીસા-પેનની અણી ધરી પ્રતિબંબ તરફ નજર કરશું તો શું માલમ પડશે?

પાઠ ૮૯ મો.

અર્થાત=મતલબકે
વાસ્તવિક=ખરી
રેખા=લીટી
બહુધા=ઘણું કરીને
ક્ષિતિજ=પૃથ્વી ને આકાશ મળી ગએલું બતાવનાર લીટી
વસ્તુત:=ખરી રીતે

પાઠ ૮૭, ૮૮, ૮૯ ના સાર—અજવાળા તથા ગરમીનું મૂળ સુરજ છે. પ્રકાશના કિરણ વસ્તુઓપર પડે છે, તે ત્યાથી પાછા ફેંકાઇ આપણી આખમા પેસે છે તેથી હરેક વસ્તુ આપણે જોઇ શકીએ છીએ. હરેકાઇ પદાર્થ જોવાને માટે તે પદાર્થ, અજવાળું અને આંખ એ ત્રણ જોઇએ. પ્રકાશના કિરણના ગુણ—(૧) પ્રકાશનાં કિરણ પરાવર્તન પામે છે. જે પદાર્થના પૃષ્ઠ ચળકતા છે, તે ઉપરથી પરાવર્તન ઘણું થાય છે, ને ઝાખા પદાર્થપરથી પરાવર્તન થોડું થાય છે. (૨) પાણી અને કાચ જેવા પારદર્શક પદાર્થમાથી પ્રકાશ આરપાર જઈ શકે છે પણ અપારદર્શક પદાર્થમા તેમ થતું નથી. કેમકે ત્યા કિરણો પાછાં ફેંકાઇ બીજે રસ્તે ચાલ્યા જાય છે. પ્રકાશના કિરણ દબાતા જાય તેમ સામેના પદાર્થનો ઓળો મોટો પડે છે (૩) પ્રકાશના કિરણ એક જગાએથી બીજી જગાએ બહુ ઝડપથી જાય છે પ્રકાશ એક સેકંડમાં એક લાખ ૮૬ હજાર મૈલ ચાલે છે. સૂર્યથી પ્રકાશને આવતાં ૮ા મિનિટ લાગે છે. એની શોધ રીમર નામે ડેન્માર્કના ખગોળવેત્તાએ ઇ. સ. ૧૬૭૫ મા કરી. હીરા વગેરે ચળકતા પદાર્થોમા પોતાનું તેજ નથી, પણ બીજાનું તેજ તેમના ઉપર પડીને તે બધુ પરાવર્તન પામે છે; તેથી તે વધારે ચળકતા જણાય છે પ્રકાશનાં કિરણ આપણા મો ઉપર પડીને ત્યાથી પરાવર્તન પામી આરસીપર પડે છે ને ત્યાંથી પાછા પરાવર્તન પામી આપણી આખમા પેસે છે, તેથી આ-

રસીમાં આપણું મોં દેખાય છે. પ્રકાશના કિરણનાં પતન કોણ=પડતી વખતનો ખુણો અને પરાવર્તન કોણ=પાછાં ફેંકાતી વખતે જે ખુણો થાય છે તે બરાબર હોય છે. ૫) પ્રકાશનાં કિરણ ત્રાંસી લીટીમાં જવાથી તેના આકાર સામેના પદાર્થ પર ઉંધા દેખાય છે તેને લીધેજ પાણીમાં ઝાડની ટોચ નીચે અને થડ ઉંચે જણાય છે. અથવા આરસીમાં જોઇએ તો ડાબો ભાગ જમણી તરફ અને જમણો ભાગ ડાબી તરફ દેખાય છે. બીજું પરાવર્તન પામવાથી પદાર્થ મોટા પણ દેખાય છે. ૬) પ્રકાશનાં કિરણ વક્રીભવન પામે છે એટલે એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતા પ્રકાશનાં કિરણ વાંકાં મળે છે. એજ કારણથી દીવાના કોડીઆમાં મુકેલી સળી તથા પાણીમાં મુકેલી લાકડી વાંકી જણાય છે. કારણ કે કોડિઆમાં જે સળીમાં મુકેલી છે તેમાંથી નીકળતાં કિરણ દીવેલની બહાર સીધી લીટીમાં જતાં નથી પણ મરડાય છે તેથી સળી વાંકી જણાય છે વક્રીભવનથી નાના પદાર્થ મોટા દેખાય છે અને આઘેના પદાર્થ પાસે જણાય છે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાંથી અથવા દૂરબીનમાંથી જોતાં પદાર્થ મોટા તથા પાસે દેખાય છે તેનું કારણ વક્રીભવન થવાથી એમ દેખાય છે. વક્રીભવન થવાથી અજવાળાનાં કિરણનું પૃથક્કરણ થાય છે ને તેથી તેના સાતે રંગ જુદા જણાય છે.

પાઠ ૯૦ મો.

વિદ્યુત (વિ=વધારે+દ્યુત=પ્રકાશવું+ત=ભૂતકૃદંતનો પ્રત્યય=એલું) =પ્રાણી માત્રમાં જે ગુપ્ત બળ રહેલું છે તે. વિજળી (એને ઇંગ્રેજીમાં ઇલેકટ્રિસિટી કહે છે.)

ગર=અંદરનો માવા; ગર્ભ

ઘર્ષણ-ઘસારો;

ઘર્ષણ વીજળી=બે પદાર્થોને ઘસવાથી જે વીજળી ઉત્પન્ન થાય છે તે

આકર્ષાય=ખેંચાય

આકર્ષણ=ખેંચાણ

વિરૂદ્ધ=ઉલટા

સવાલ—ઘર્ષણ વીજળી એટલે શું તે પ્રયોગ કરી સમજાવો. કયા કયા પદાર્થમા વિદ્યુત શક્તિ ઉત્પન્ન થઇ શકે ? કાચમા વિદ્યુત ઝટ વહેતી નથી તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. વિરૂદ્ધ ગુણવાળી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી બતાવો. વિદ્યુતનો ઉપયોગ કહો.

પાઠ ૯૨ મો.

ઠઠો=પતંગની વચ્ચેની ઉભી દાડી
ઘનઘોર=અંધરાએલું
ભંગ=નાશ
વિદ્યુતવાહક=(વિદ્યુત+વાહક)=જેમાંથી થઇને વીજળી ઝટ વહી શકે છે તે
તણુખો=સળગતી ચીણગારી
સર્પાકાર=(સર્પ+આકાર)=સાપના જેવો ઘાટ
સંયોગ=મેળાપ; સાથે જોડાવું
ધારણા=અટકળ; અનુમાન
ધ્વનિ અવાજ

સવાલ—વાદળામાની વીજળીને નીચે ઉતારવા માટે ફ્રેંકિલને શી યોજના કરી ? વાતાવરણમાં વીજળી કયારે હોય એ બાબત કંઇ નિયમ છે ? વીજળી ક્યારે પડે છે ? મોટી ઇમારતનો વીજળીથી બચાવ કરવાને શી ગોઠવણ કરેલી હોય છે ? કેવા પદાર્થ પર વીજળી પડવાનો સંભવ વધારે છે ? વીજળીનો ચમકારો પહેલો થાય છે ને ગર્જના મોડી સંભળાય છે તેનું કારણ શું ?

સાર—વીજળી કોઇ પદાર્થ પર પડીને નુકશાન કરે છે તેમ એનાથી લાભ પણ ઘણા છે ૧) હલકી ધાતુપર ઉંચી ધાતુ ચઢાવી શકાય છે. ૨) આગબોટો ચાલે છે. ૩) ભાગેલા વહાણના ખોખાં દરીયામાંથી ઉડાવી દે છે. ૪) પહાડ ફાડી રસ્તા બનાવે છે. ૫) સંધીવા જેવા કેટલાક રોગ મટાડે છે. ૬) લાખો ગાઉની ખબર ટુંક મુદતમા પહોચાડે છે. ૭) આગગાડી ચાલે છે. ૮) છબીઓ પડે છે. ૯) દીવા થાય છે. ૧૦) સંચાઓ એની મદદથી ચલાવાય છે. વગેરે વગેરે.

પાઠ ૯૨ મો

લોહચુંબક=(લોહ=લોઢું+ચુંબક=ચુશી લેનાર)=એ એક એવી જાતનું લોઢું છે કે એની પાસે થોડે છેટે સોય વગેરે બીજું સાધારણ લોઢું ધરીએ તો તેને તે ખેંચી લઇ પોતાની જોડે વળગાડી દે છે

હોકાયંત્ર=(હુક્ક=હુકકો+યંત્ર)=વહાણમાં દિશા જાણવાનો સંચો. (એની સોય હંમેશા ઉત્તર દિશા તરફજ રહે છે)

લોહ=લોઢું

નાવિક+(નૌ=વહાણ=ઇક)=વહાણવટી, સુકાની; ટંડેલ

અન્વય—(લોહ)ચુંબક લોહને નચવે (છે,) (અને) ઉત્તર દિશામા રાખે (છે;) નાવિક હોકાયંત્રથી ખરેખર આશીશ દે (છે)

સમજુતી—લોહચુંબક લોઢાને નચવે છે. અને (હોકાયંત્રની સોયને) ઉત્તર દિશામા રાખે છે; માટે હોકાયંત્રથી વહાણવાળા ખરેખર આશીશ દે છે.

લોહકાંત=લોઢાનેખેંચનારલોહચુંબક

ચમકબાણ=એક જાતનું મટોડી સાથે મળી ગયેલું લોઢું

ચુંબક=ચુશી લેનાર

ઘેલું=ગાડપણ

આકર્ષણ શકિત=ખેંચાણ શકિત

ઘુમરી=ચકરી

આભ=વાદળ

માલમ=કપ્તાનના હાથ નીચેનો અમલદાર.

બનાવટ=રચના

ઘર=હરકોઈ વસ્તુ મુકવા માટે અંદરથી પોલી જે વસ્તુ તે

સવાલ—લોઢાને ખેંચવાનો ગુણ શેમા હોય છે? લોઢાને આપણે એવો ગુણ આપી શકીએ છીએ તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. લોહ ચુંબકના કયા ભાગપર ચુંબક ગુણ હોય છે? લોહ ચુબકનો ગુણ કઇ દિશા તરફ વળી રહેવાનો છે? એ પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હોકાયંત્રની શોધ આજથી કેટલા વર્ષપર થઇ? અને જ્યારે

એ યંત્ર નહોતું ત્યારે શી શી હરકતો પડતી હતી? હોકાયંત્રની રચના સમજાવો. જમીનપર વાપરવાનું હોકાયંત્ર અને દરીઆમાં વાપરવાનું હોકાયંત્ર એ એમાં શું ફેર હોય છે?

પાઠ ૯૩ મો.

ઘટના=બનાવટ
અદૃશ્ય=(અ=નહિ+દ્રશ=દેખાવું+ય=યોગ્ય)=દેખાય નહિ તેવું; ગુપ્ત
ઘટક=તત્વ; મુખ્ય અવયવ
વહેર=ઝીણો ભુકો.
કિંચિત=જરા જેટલા, થોડા
ઘર્ષણુ=ઘસારો
દહન=સળગવું તે, બળવું તે
સેંદ્રિય=(સ+ઇંદ્રિય)=ઇંદ્રિયવાળા
અંશ=ભાગ

સવાલ—હવામાં ઓક્સિજન શા પ્રમાણમાં છે? હવામાં ઓક્સિજન પાંચમા ભાગ જેટલો છે તે પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હવામાં બીજું કયુ મુખ્ય તત્વ છે? નૈટ્રોજનનો ગુણ કહો. હવા કુયા કયા બે મુખ્ય તત્વના સંયોગથી બનેલી છે? હવામા એ બે તત્વ સિવાય બીજા કયા કયા પદાર્થો છે? પાણીની વરાળ શા પ્રમાણમાં છે? કાર્બોનિક એસિડ શા પ્રમાણમાં છે ?

પાઠ ૯૪ મો.

ઘટકાવયવ=(ઘટક=તત્વ+અવયવ ભાગ)=તત્વનો ભાગ
પેશી=ઝીણા તંતુ
તેજાબ=ઓસડ; ગરમ રસ
સોડાવોટર=સોડા+વોટર=પાણી)= સોડાવાળું પાણી
હાનિકારક=(હાનિ=નુકસાન+કારક=કરનાર)=નુકસાન કરનાર
ઉચ્છવાસ=(ઉત=ઊંચો+શ્વાસ)=ઊંચો દમ લેવો તે; દમ કાઢવો તે
પૂર્તી=પૂરણી
ઉત્કૃષ્ટ=ઘણું સારૂં, શ્રેષ્ટ

સવાલ—ઓક્સિજનના ગુણુ તથા ઉપયોગ કહો. નેટ્રોજનના ગુણ તથા ઉપયોગ ગણાવો. કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ શું શું મળીને બનેલો છે ? કાર્બોનિક એસિડ વાયુ બનાવો. કાર્બોનિક

એસિડ વાયુ હવા કરતાં ભારે છે તે તમે શાથી જાણ્યું ? કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ કોને ફાયદો કરતા છે ? પ્રાણીઓ શ્વાસમાં હવામાંથી શું લે છે શું બહાર કાઢે છે ?

સાર—શીશીમાં દીવો બાળવાથી કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. એજ શીશીમાં જો આપણે દીવો મુકીએ તો તે હોલવાઇ જાય છે. કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ એ ઝેરી હવા છે. પ્રાણીને તે કામનો નથી; પણ વનસ્પતિને તે ઘણો જરૂરનો છે. પ્રાણીઓ જે વાયુ લે તે ઓક્સિજન છે અને બહાર કાઢે છે તે કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ છે. ઓક્સિજન વગર પ્રાણીઓ જીવી શકે નહિ. માટે એને પ્રાણવાયુ પણ કહે છે. જો આપણે બારણામાં ફોસ્ફરસ બાળીશું તો તેમાં ફાસ્ફરસ એસિડ બનશે અને તેમાની હવામાંનો નૈટ્રોજન તેમા રહેશે. એ દહન ક્રિયાને મદદ કરતો નથી, અને એ જીવતાં પ્રાણીને ઉપયોગી નથી. વળી તેમાં ઉંદરો મુકવાથી તેઓ તરત મરી જાય છે. એમાં સ્વાદ અને વાસ નથી. ઓક્સિજન વાયુ એકલો લેવાથી નુકશાન થાય છે કારણ કે તે બહુ જલદ છે માટે તેને મંદ કરવાને નૈટ્રોજન ઉપયોગી છે. જો તમો સ્લેટપર ઉચ્છ્વાસ મુકશો તો તે ભીની થશે એ ઉપરથી જણાય છે કે હવામાં પાણીની વરાળ છે. જો હવામાં પાણીની વરાળ ન હોય તો સઘળી વનસ્પતિ સુકાઇ જાય અને પ્રાણીઓ મરી જાય એને લીધેજ વનસ્પતિ લીલી રહે છે. ચુનામાં નવસાર મેળવવાથી એમોનીઆ ઉત્પન્ન કરી શકાયછે. વાતાવરણમાં (હવામાં)ઓક્સિજન, કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ, પાણીની વરાળ ને એમોનીઆ હોય છે. ૧૦૦ ભાગ વાતાવરણ (હવા)માં ૨૧ ભાગ ઓક્સિજન, ૭૮·૪ નૈટ્રોજન અને ·૬ ભાગમા કાર્બોનિક એસિડગ્યાસ, પાણીની વરાળ, એમોનિઆ,અને ઝીણી રજ વગેરે હોયછે

પાઠ ૯૫ મો.

કાળજું=કલેજું; પેટમાનું જમણી તરફનું એક અંગ
બરોળ=પેટમાની ડાબી બાજુની ગાંઠ; તલ્લી
મૂત્રપિંડ=ગુરદા, પેટુમાં રહેલી પિશાબની ગાઠ
ઉદર=પેટ
પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લી
પરોક્ષ=અદ્રશ્ય, ગુપ્ત
પિત્તાશય=(પિત્ત+આશય=ઠેકાણુ) પિત્તને રહેવાનું ઠેકાણુ, કાળજુ
યકૃત=હ્રદય, કાળજું
અતિરડુ=પેટના ડાબા છેડાથી ગાડની કુલી સુધીની જે નળીમા નર્ક રહે છે અને જેમાથી નર્ક નીચે ઉતરે છે તે, મળની નળી
રતુમડો=રતાશ પડતો
અસમાન=સરખું નહિ
આશ્ચર્યકારક=(આશ્ચર્ય+કારક)=નવાઇ જેવુ
કોષો=શરીરમા પાંચ ઘર કલ્પ્યા છે તે (પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય, આનંદમય અન્નમય)
માતબર=ધાડું ને મેલું
પિત્ત=કાળજામા લોહીથી જુદો પડેલો પીળો પ્રવાહી પદાર્થ
દ્વાર=બારણાં, રસ્તા, કાણાં
માંસરસ=માસગોળમાથી નીકળેલો રસ; જેમાથી માસ બને છે તે રસ
શર્કરા=ખાંડ; સાકર
બેચેની=ઉદાસી; અસુખ
ગંભીર=ભયકર
પ્લીહા=બરોળ
ઘટકો=તત્વો
અંતર્ગોળ=પોલી બાજુઓ
ગુરદા=મૂત્રપિંડા.
રંગસીઆ=જ્ઞાઓ વખત પહોચે એવા

પાઠ ૯૬ મો.

મુકાબલે=સરખામણીમા
પ્રકાશમાન=(પ્રકાશ+માન)=તેજસ્વી
તેજોમય=પ્રકાશિત
તેજાવરણ=(તેજ+આવરણ=ઢાકણુ) =પ્રકાશનુ ઢાકણુ
આવરણ=ઢાકણ
રંગાવરણ=(રંગ+આવરણ)=રંગનું ઢાકણ
મુકુટાવરણ=(મુકુટ=મુગટ+આવરણ) =કિરણોનું ઢાંકણ
અદ્યાપિ=(અદ્ય=આજ+અપિ=પણ) આજ પણ, આજ સુધી, હજીસુધી
વિલક્ષણ=નવાઇ જેવા

સવાલ—પૃથ્વીથી સુરજ કેટલો આઘે છે ? પૃથ્વીથી સુરજ કેટલા ગણો મોટો છે ? પૃથ્વીથી સુરજ જેટલા ગણો મોટો છે તેટલા ગણો ભારે છે, કે નહિ ? અને નહિ તો તેનું કારણ શું ? સૂર્ય પોતાની ધરી પર એક ફેરો કેટલા વખતમાં ફરી વળે છે ? ને જાવરણ સિવાય બીજા આવરણ છે કે નહિ અને છે તો કયા કયા? રંગાવરણ શેનું બનેલું છે? મુકુટાવરણ શેનું બનેલુ છે? એ આવરણો દેખાતા કેમ નથી? એ આવરણો કયારે દેખી શકાય છે?

પાઠ ૯૭ મો.

કળા=ચંદ્રબિંબનો ૧૬ મો ભાગ, તેજ

સૂર્યગ્રહણ=જયારે સૂર્ય અને પૃથ્વી એ બેની વચ્ચે ચંદ્ર આવે છે ત્યારે ચંદ્રની છાયા પૃથ્વી ઉપર પડવાથી પૃથ્વીના લોકોને સૂર્ય દેખાતો નથી તે (એ અમાસે થાયછે કેમકે તેજ દિવસે સૂર્ય ચંદ્ર અને પૃથ્વી એ ત્રણે સીધી લીટીમાં આવે છે સૂર્ય ગ્રહણ ત્રણ જાતનું થાય છે. ૧) ખગ્રાસ; ૨) કંકણાકાર, ૩ ખંડીત)

ક્ષિતિજ=આકાશ અને પૃથ્વી મળી ગએલાની હદ બતાવનાર લીટી

ગ્રહણ=(ગ્રહ=લેવુ+અન=ક્રિયા બતાવનાર પ્રત્યય)=આકાશમા એક પદાર્થનો છાયો બીજા પદાર્થ પર પડે છે ત્યારે તે બીજા પદાર્થનું ગ્રહણ થયુ કહેવાય છે.

ધુમકેતુ=પુંછડીઓ તારો

ષષ્ટાંશ=(ષષ્ટ=છ+અંશ=ભાગ) છઠ્ઠો ભાગ

નિરીક્ષણ=ધારી ધારીને જોનાર

અવકાશ=ખાલી જગા (ક ય ત્ર

સેંટિગ્રેડ=સો અંશવાળુ ગરમી માપ

અમાસ=સંસ્કૃત અમાવાસ્યા ઉપરથી (અમા=સાથે+વસ=રહેવુ+ય+આ)=ચંદ્રનુ સૂર્યની સાથે રહેવું.

સવાલ—ચંદ્રને પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ શા માટે કહે છે ? પૃથ્વીની આસપાસ કેટલા દિવસમાં એક ફેરો ફરી વળે છે ? ચંદ્રનો અર્ધોજ ભાગ આપણને શા માટે દેખાય છે ? ચંદ્રની કળા સમજાવવા માટે શો પ્રયોગ કરશો ? એ પ્રયોગ કરી બતાવો. સૂર્ય ગ્રહણ અને

ચંદ્ર ગ્રહણ થવાનાં કારણ કહો. ચંદ્ર પૃથ્વીથી કેટલે અંતરે છે? ચંદ્રમા કરતાં પૃથ્વીનું વજન કેટલા ગણું છે? પૃથ્વીપર જે પદાર્થનું વજન ૬ શેર થાય તેજ પદાર્થ ચંદ્રમાં લઇ જવાથી તેનું કેટલું વજન થશે અને શા કારણથી? ચંદ્રને દુરબીનમાંથી જોવાથી તેમાં શું શું દેખાય છે? ચંદ્રમા કેટલા દિવસનો દહાડો અને કેટલા દિવસની રાત હોય છે? આપણા જોવામાં જેવા પ્રાણી અને વનસ્પતિ આવે છે તેવાં પ્રાણી અને વનસ્પતિ ચંદ્રમાં કેમ જીવી શકતાં નથી?

પાઠ ૯૮ મો.

કક્ષા=સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વીને ફરવાનો માગ

મુખ્યગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરનાર ગ્રહ. એ આઠ છે. ૧) પૃથ્વી ૨) બુધ ૩) શુક્ર ૪) મંગળ ૫) બૃહસ્પતિ ૬) શનિ ૭) યુરેનસ ૮) નેપચ્યુન

ખગોળવેત્તા=(ખ=આકાશ+ગોળ=ગોળા+વિદ્=જાણવું+તા=પણું)=આકાશ સંબંધી જ્ઞાન ધરાવનાર;

અવગણના:-(અવ+ગણના=ગણતરી) =તિરસ્કાર

સવાલ—સૂર્યની આસપાસ કયા કયા ગ્રહો ફરે છે? અંદરના ને બહારના ગ્રહોના નામ દો. કયા બે ગ્રહો દેખાતા નથી અને શા કારણથી? કયા દેશમાં બુધને જોવાનું અઘરૂં છે? બુધ અને શુક્ર સૂર્યથી કેટલે દૂર છે અને તેઓ સૂર્યની આસપાસ કેટલા વખતમાં ફરી રહે છે? બુધનો અને શુક્રનો દિવસ કેટકેટલા કલાકનો છે? આપણી પૃથ્વીથી શુક્ર વધારેમાં વધારે ને ઓછામાં ઓછો કેટલો દૂર છે? આપણા ત્યાંની સાધારણ હવા કરતાં શુક્રની શા કારણથી વધારે ગરમ હોવી જોઇએ? આપણી પૃથ્વીપર જેમ ઋતુભેદ થાય છે તેમ શુક્રપર થતા હશે કે નહિ?

છઠ્ઠી ચોપડીના અર્થ ભાગ ૩ જો સમાપ્ત.

કવિતાની સમજુતી.

પાઠ ૪ થો. કુદરતનું વર્ણન.

દીસત=દેખાય.
મંગળકારી=મંગળ+કાર+ઇ) આ-નંદદાયક
પરિતાપ=(પરિ=ચારે તરફથી+તાપ =દુઃખ)=પુરેપુરૂ દુખ
નિવારી=મટાડી
મધુર=મીઠી
કોમળ=નાજુક; સુંદર
શી=કેવી
તરૂવર=(તરૂ+વર)=મોટાં ઝાડ
અમૃત=મીઠાશ
ઝીલે=લે; ચાખે
રસીયું=ઓપ ચઢાવ્યો
પરમ=મોટું
શોભન=શોભાવનારૂં
લોભન=લલચાવનારૂં
લોચન=આખ; નેણુ
સ્વર=સૂર; અવાજ
સરિતા=નદી
મલિનતા=મેલાપણું; ગંદકી
સમાવતી=મટાડતી
રમતાં=રમત કરતાં
શશી=ચંદ્ર
અંતર=મન
મંદ=ધીમો
વિહારતો=વાતો; મોજ કરતો.
લે'રી=લહેર; તરંગ
પ્રસારતો=ફેલાવતો
હરે=લઇ લે
પુરણુ=પુરૂં
વાસીત=(વાસ+ઇત)=વાસ વાળુ, સુગંધીદાર
શ્રમ=થાક
વિરામતા=આરામ લેતાં; શાંત થતાં
નાવડી=નાની હોડી
ઉદર=પેટ
વિશાળ=મોટું
ધવળ=સફેદ; ધોળું
ખળળ=ખળખળ
શબ્દ=અવાજ
નાવિક=નૌહોડી+ઇક)=હોડીવાળો
સમો=વખત
વાગોળતા=મોંમાં પાછું લાવી ચાવતા
કદીપ=કદી
શીંગડી=નાના નાજુક શીંગડાં

કંઠની=ગળામાંની
વાજતી=વાગતી
પથિક=(પથ+ઇક)વટેમાર્ગુ;રસ્તેજનાર
ઓઢણુ=ઓઢવાનું લુગડું
ભ્રાંત=શંકા
શાંતિ=જંપ
ત્રાસ=બીક
નિવાસ=રહેઠાણ
સકળ=બધી
રચના=શોભા
ઉચરતી=બોલતી
કીરતી=વખાણ, સ્તુતિ
કરતા=કરનાર (પરમેશ્વર)

પાઠ ૪ થો કુદરતનું વર્ણન.

અન્વય—જગલ મંગળકારી દીસત, મનુષના પરિતાપ નિવારી કોમળ મધુર ચંદની શી ખીલે (છો) સહુ તરૂવરો અમૃતને ઝીલે (છે.) (૧) બધું અને રૂપેરી રસે રશીયુ (હોય તેવુ) પરમ શોભન (તે) લોચને લોભન (કરનારૂં છે) મીઠા સ્વર કરતી જતી સરિતા મલિનતા (અને) તાપ સમાવતી. (૨) (નદીના) જળે ચદ્ર તણા કિરણ રમતા (જણાય છે. વળી) વિહારતો શીતળમદ પવન જળમહી ઝીણી લે'રી પ્રસારતો જાય છે. તેથી શશી તણી છબી અંતર ઉછળે છે. (૩) (તે પવન) વન (ના) ફુલોની ઘણી સુગધી હરે (છે ને તે વડે) તે વનને પુરણ વાસિત કરે (છે) દિવસના અતિશે શ્રમ પામતા પશુ પખી (ત્યા) છુપી ગયા (ને) વિરામતા (જણાય છે) (૪) નદી મહીં જળ કાપતી નાવડી (નો) સફેદ સઢ અતિ પવને ફુલ્યો (છે) અરે એનું ઉદર વિશાળ હશે (તેથી) ખરે ધવલ વસ્ત્રથી ઢાકી દીધી (છે.) (૫) જળમા ખળખળ બહુ શબ્દ થતા, બહુ શ્રમથી નાવિક હાફતા (હતા) સમો જતા નદી તીરે ગાડી છૂટી (છે તેના) બળદ બેસી શું ઘાસ વગોળતા ! (૬) કદીમ વાકડી (શીંગડી) ડોલતી (જણાય) કંઠની ઘંટડી મધુર વાજતી (સંભળાય છે) પથિક

ભયની ભ્રાંત તજી નિરાંતે ઓઢણ તાણી (ને) સુઇ ગયા. (૭)અહીં શાંતિ નિવાસ કરી રહી (છે તેથી) અહીં તો જન ત્રાસ વિસરતા;આ સકળ રળિઆમણી રચના (પોતાના) કરતાતણી કીરતી ઉચરતી (૮)

સમજુતી—જંગલ આનંદદાયક દેખાય છે, માણસોનાં દુઃખને મટાડી આ મધુર કોમળ ચાંદની કેવી શોભી રહી છે! બધા ઝાડો અમૃતને ઝીલે છે અર્થાત્ ચંદ્રિકાને ધારણ કરે છે. (૧) બધુ વન જાણે રૂપાના રસવડ (ચંદ્રિકાથી) રસી લીધું ન હોય! મતલબકે રૂપેરી ચાંદની પુર્ણ પ્રકાશી રહી છે એવું જે ઘણુ શોભિતું તે આંખને લલચાવનારૂં છે અર્થાત્ આવી લલિત શોભા આંખમા લોભ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે જાણે જોયાજ કરીએ એવી આંખને ઇચ્છા થાય છે. મધુર અવાજ કરતી જતી નદી મેલાપણુ (મેલ) અને તાપ શાંત કરતી (૨) નદીના પાણીમા ચંદ્રનાં કિરણ રમતાં જણાય છે, વળી મોજમા વાતો ઠંડો ધીમો પવન પાણીમા ઝીણા તરંગો ફેલાવતો જાય છે તેથી ચંદ્રમાની છબી ઉછળતી હોયની! અર્થાત્ પવનથી પાણી હાલવાથી ચંદ્ર જાણે ઉછળતો હોયની! એવું આપણા મનમાં લાગે છે. (૩) તે પવન વનમાના ફુલોની ઘણી સુવાસ લઇ લે છે ને તેવડે તે (પવન) જંગલને પુરેપુરં સુગંધીદાર કરે છે; દિવસની ઘણી મહેનતથી થાકેલા પશુ પંખી ત્યા છુપાઇ જઈને આરામ પામતાં જણાય છે (૪) નદીમા પાણી કાપતી જતી હોડીનો ધોળો સઢ ઘણા પવનથી ફુલેલો જણાય છે, અરે એનું પેટ મોટું હશે તેથી ખરે ખર ધોળા લુગડાથી તેને ઢાકી દીધુ છે. (૫) (હોડીના ચાલવાથી) પાણીમાં ખળખળ ઘણા શબ્દ થતા, અને ઘણી મહેનતથી ખલાસીઓ હાંફતા હતા; વખત થઇ જવાને લીધે નદી કિનારે ગાડી છૂટી છે, તેના બળદ બેસીને કેવા ઘાસ વાગોળે છે! (૬) કદી તે બળદોની વાંકી શીંગડીઓ હાલતી જણાય છે અને ગળામાંની

ઘંટડી મધુર અવાજથી વાગતી સંભળાય છે, વટેમાર્ગુઓ બીકની શંકા છોડી દઇને નચિંતે સોડ તાણીને સુઇ ગયા છે. (૭) અહીંઆં શાંતિ (શીતળતા) રહેઠાણ કરી રહી છે તેથી અહીંઆં તો માણસ બીક ભુલી જાય છે; આ બધી શોભાયમાન બનાવટ જાણે બનાવનારની [પરમેશ્વરની] આબરૂ બોલતી હોયની ! મતલબ કે પરમેશ્વરની અગાધ શકિતનું ભાન કરાવતી હોયની ! (૮)

(રા. સા. મધુવચ્છરામ બળવચ્છરામ મુન્સફ એઓ સુરતના વીસનગરા નાગર બ્રાહ્મણ છે.)

પાઠ ૯ મો ઈશ્વર કેમ ખુશ થતો નથી તે બાબત.

વિષે=બાબત

પ્રસન્ન=ખુશ; રાજી

નવ=નહિ

કીર્તન=ભજન, ગુણ ગાન

સ્મરણ=ધ્યાન

અતીશે=ઘણું; વધારે

આળસ=સુસ્તી; આળસાઇ

તારે=તાહરે

ડાચાકૂટ=નકામી વાતચીત

લવ=લવારી, ગમે તેમ બોલવું તે

પર=પારકી

નિંદા=બદગોઇ

પૂજન=પૂજા સેવાની ક્રિયા

કાયા=શરીર

કંપે=ધ્રૂજે

ગંજીફો=રમવાના પાનાં

કૂટતાં=રમતાં

આઠપહોર=દહાડો ને રાત;

એક પહોર ૭.૧ ઘડી એટલે ત્રણ કલાકનો કહેવાય છે.

જપે=ઠરીને બેસે

ચંદન=સુખડ; સુગંધી કાષ્ઠ

શ્રમ=મહેનત

કુંડી=મસાલો છુંદવાનું માટીનું કુંડું.

કુદકુ=લાકડાનો દસ્તો (મસાલો છુંદવાનું હોય તેને કુદકું કહે છે)

ભાવે=ઉમંગથી

રગડે=વાટે, ઘુંટે

એકાદશી=અગ્યારસ

ઓચ્છવ=ઉત્સવ, પવિત્ર દિવસ

જાગરણ=ઉજાગરો

ભાંડ=ભુંડાબિભત્સ શબ્દ બોલનારા
ભવૈયા=ભવાઇ કરનારા
સારી=આખી
લુખું=ઘી વગરનું
સુકુ=સૂકાઇ ગએલું
વેઠ=પીડા
પરણા=પરોણા
મિષ્ટ=મીઠું ભોજન
પરાણે=બળાત્કારે; પરાકાષ્ટે
મગન=ખુશી
ડોલે=ડોકું ધુણાવી હા પાડે
ભગવત=ઇશ્વર
ભુષણ=ઘરેણું
મણિ=હીરા; રત્ન
મુકતા=મોતી
વીણ=વગર
સુત=છોકરો
જગ=દુનીઆ
જપવા=જપ કરવા; ધ્યાન ધરવા
ગળા કાપે=વિશ્વાસઘાત કરે
ગળગળો=ગરીબ
ભાવા=ચાળા; ઢોંગ
અન્ય=બીજા
શિક્ષા=શિખામણ; બોધ
અનુચિત=(અન+ઉચિત=લાયક)=અયોગ્ય, અણઘટતું
કર્મ=કામ

અંતર=મન
છળ=કપટ; ઠગાઇ
લહે=જાણે
અંતરજામી=અંતર્યામી; ઇશ્વર
સ્વામી=ધણી; માલિક
સંગી=સોબતી
વૃંદાવન=ગોકુળની પાસેનું વન (જ્યાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને લીલા કરી હતી તે)
કાન=શ્રીકૃષ્ણ
નાદે=અવાજથી
વેધી=વીંધી
મુનિવર=(મુનિ+વર=મોટા)=મુનિયોમાં જે શ્રેષ્ઠ તે, મોટા મુનિ
સાન=સમજ; ભાન
તરૂ=ઝાડો
શાખ=ડાળી
ઝુકી=લચી, નીચે વળી
ચરણે નમવાને=પગે લાગવાને
કાજ=માટે
વૃક્ષ=ઝાડ
ભાગ્ય=નસીબ
જમુના=યમુના (એ નદી હિમાલયના જન્મોત્રી શિખરમાંથી નીકળી સંયુકત પ્રાંતમાં વહી ગંગાને મળે છે. એને કાંઠે થાનેશ્વર, દિલ્હી, મથુરા, આગ્રા, ઇટાવા, કાલ્પી, અલ્હાબાદ વગેરે છે.

નીર=પાણી, જળ
મૃગ=હરણ
મોહન=ખુશ
નાદ=અવાજ
કાન દઇને=ધ્યાનથી, એક ચિત્તે
પય=દુધ
પય પાન કરે નહિ=ધાવે નહિ
ગાળા=ડોકમાં બાંધેલા દોરડાં
પળે=જાય, દોડે
કમળજળ=પાણીમા પેદા થતું લાંબી દાંડીનું એક જાતનું ફૂલ

ટાટડી=સ્થિર
ઉદીઓ=ઉગ્યો
ભાણુ=સૂર્ય, સુરજ
શંકર=શિવ; મહાદેવ
સમાધી મેલી રહ્યા=સ્તબ્ધ થઇ ધ્યાન છોડીને એક ચિત થઇ રહ્યાં
જાણુ=ખબર

પાઠ ૯ પ્રભુ પ્રસન્ન કેમ થતો નથી તે વિષે.

અન્વય—તારા દીલનું કપટ નવ જાએ, (તોપછી) તને પ્રભુ તે કેમ પ્રસન્ન થાએ? પ્રભુ (ના) કીરતન અને પ્રભુ (ના) નામ સ્મરણમાં તારે અતિશે આળસ (છે) (પણ તું) આખો દિવસ ડાચાકુટ લવ (અને) પરનિંદા (કરવામા હારે નવ (તો પછી) તને પ્રભુ. (૧) પ્રભુનું પૂજન કરતી વેળા તારી કાયા કંપે; (પણ) ગંજીફો સોગટાં કુટતાં આઠે પહોર નવ જંપે. (ટેક) (૨) હરિનું ચંદન ઘસતા, શ્રમથી તારૂં શરીર બગડે; (પણ) કુડી કુદકું લઇ મરી, મસાલો (અને) ભાગજ ભાવે રગડે (ટેક) (૩) એકાદશી ઓચ્છવના જાગરણ તને અતિ કઠણ લાગે; (પણ તુ) ભાંડ ભવૈયા જોવા સારૂ સારી રાતજ જાગે. (ટેક) (૪) હરિના ભગતને જાણે વેદજ વળગી હોય (તેમ) લુખુસુકું (ખવરાવે) (પણ) સગા સંબંધી (ને) પરૂણા આવે, તેને પરાણે મિષ્ટ (ભોજન) પીરસે. (ટેક) (૫) ગુરૂ એ પૈસાની સેવા બતાવે, (ત્યારે) ત્યા ગણગણતું બોલે; (પણ) જ્યારે ઘરની સ્ત્રી ઘરેણું માગે ત્યારે ત્યાં હસી (ને) મગન થઇ ડોલે. (ટેક) (૬) ભગવત (ને) ખોટાં મોતી, કાચ (અને) કિડીઆં (ના) ભૂષણ ઘાલે (પણ) સુત (અને)

સ્ત્રીને સોનું, રૂપું, મણિ, મુક્તા વીણ નવ ચાલે (ટેક) (૭) જગ દેખાતા જપવા બેસે, બાકી ખાવા (ને માટે પણ) ન નહાય; ગળાં કાપે ત્યાં ગળગળો થાય. એ વૈષ્ણવના ભાવ (છે.) (ટેક) (૮) આ કરવું આ ન કરવું એમ અન્યને શિક્ષા દે છે; (પણ) તું તે પ્રમાણે કરતો નથી (અને) અનુચિત કર્મ કરે છે. (ટેક) (૯) અંતરના છળ અન્ય ન લહે. પણ અંતરજામી જાણે; દાસ દયાનો સ્વામી જે (પ્રભુ) છે તે તો સાચાનો (જ) સંગી છે (ટેક) (૧૦)

અન્વય—વૃંદાવનમા કાન ઉભો ઉભો વાસળી વગાડે (છે) તે વાગે (છે) રે (તે) નાદે મુનિવરની પાસળી વ્રેધી, અને) કોને સાન નવ રહીરે. (ટેક) (૧) ચરણે નમવાને કાજ તરૂની શાખાઓ ઝુમી રહી (છે) રે; અને વૃક્ષ સાથે વેલી (પણ) ઝુમી રહીરે, આજ અમારા ભાગ્ય (ને ધન્ય છે.) (ટેક) (૨) જમુના નીર ચાલે નહિરે, (અને) મૃગ મન (મા) મોહન થાય પંખી માળામાં હાલે નહિ રે, (અને તે) નાદ સૂણી (મારાથી) ન રહેવાય. (ટેક) (૩) વાછરૂ પય પાન કરે નહિ, (અને) કાન દઈને સાભળેરે; કાને નાદ સૂણવાને ગાયો ગાળા તોડી તાહા પળે રે. (ટેક) (૪) ટાટડી જળ કમળ ફુલ્યા, (તેથીજાણે) ભાણ ઉદીઓ દીસે છે રે; શંકર સમાધ મેલી રહ્યા (છે) (એ સઘળુ) જગતને જાણ થયું રે (ટેક) (૫)

સમજુતી—તારા મનમાના છળભેદ જાય નહિ તો પછી તારા પર પરમેશ્વર શી રીતે રાજી થાય? પ્રભુના ભજનમા અને ઇશ્વરનું નામ યાદ કરવામા તને ઘણુંજ આળસ આવે છે પણ તુ આખો દહાડો પારકી બદગોઈ કરવામાં, લવારીમા અને ડાચાકુટ કરવામાં થાકતો નથી. તો પછી તારાપર પ્રભુ. ઇશ્વરની પુજા સેવાની ક્રિયા કરતી વખત તારૂં શરીર ધ્રુજે છે; પણ તું પાના અને સોગટાં રમતાં રાત દહાડો ઠરીને બેસતો નથી. (ટેક (૨) ઇશ્વર માટે સુખડ

ધમસવાની મહેનતથી તારૂં શરીર બગડે પણ કુંડી અને કુદકું લઇને ભરી મસાલો અને ભાંગ હોંસથી વાટે છે (ત્યારે તારૂં શરીર બગડતું નથી) (ટેક) [૩] તને અગીઆરસના અને ઓચ્છવના ઉજાગરા કરવા ઘણા ભારે લાગે છે. પણ તું ભાંડ અને ભવાયા જોવાને માટે આખી રાત જાગે છે, (ત્યારે તને ઉજાગરા નડતા નથી. (ટેક) (૪) હરિ ભક્ત આવે તો જાણે પીડા વળગી હોય તેમ લુખું સુકું ખવરાવે; પણ જો સંબંધી અને પરોણા આવે તો તેને તું આગ્રહે કરીને મીઠું ભોજન મુકે છે. (ટેક) (૫) ધર્માચાર્ય એ પૈસાની (નજીવી) સેવા કરવાનું કહે ત્યારે ત્યા તું ગણુગણુતું (નહિ સમ જાય એવું) બોલે છે પણ જ્યારે ઘરની બાયડી ઘરેણું માગે છે ત્યારે તુ હસીને ખુશી થઇ હા કહે છે. (ટેક) (૨) ઇશ્વરને ખોટાં મોતી, કાચ અને કિડીઆના ઘરેણાં ઘાલે છે પણ છોકરા અને બાયડીને સોના રૂપા, હીરા, મોતી વગર ચાલે નહિ (ટેક) (૭) દુનીઆને બતાવવાને જપ કરવા બેસે છે, બાકી તો તું ખાવાને માટે પણ નહાય નહિ. વિશ્વાસઘાત કરે ત્યાં ગરીબ થાય એવા વૈષ્ણવના (તારા) ચાળા છે. [ટેક] (૮) આમ કરવું, આમ ન કરવુ એમ બીજાને શિખામણ છે, પણ તું તો તે પ્રમાણે કરતો નથી, અને અયોગ્ય કામ કરે છે (ટેક) (૯) તારા મનમાં પ્રપંચ બીજો જાણે નહિ પણ ઇશ્વર જાણે છે; દાસ દયારામનો ધણી (પરમેશ્વર) એતો સાચાનોજ સોબતી છે. [ટેક] [૧૦]

જમના કિનારે ગોકુળની પાસેના વનમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉભા ઉભા વાંસળી વગાડે છે, તે વાસળી વાગે છે તેના અવાજથી મુનિયોમાં શ્રેષ્ઠ તેમની પણ પાંસળી વીંધાઈ જાય છે મતલબ કે તેઓ વાંસળીના

મધુર સૂરમાં મશગુલ થઇ ગયાં અને તેથી કોઇને પણ ભાન રહ્યું નહિ. (ટેક) (૧) શ્રી કૃષ્ણને પગે લાગવાને માટે ઝાડની ડાળીઓ લચી રહી છે, અને વૃક્ષની સાથે વેલી પણ લચી રહી છે, તે જાણે કહેતાં હોય કે આજ અમારા નસીબને ધન્ય છે. (ટેક) (૨) એ અવાજ સાંભળીને યમુના નદીનું પાણી વહેતું નથી, અને હરણના મનમાં મોહ થાય છે, પક્ષીઓ માળામાં હાલતા નથી. મતલબ કે સ્તબ્ધ થઇ ગયા છે. એ અવાજ સાંભળીને મારાથી રહેવાતું નથી. (ટેક) (૩) વાછરડા ધાવતાં નથી, અને ધ્યાન દઇને સાંભળેછે કાને અવાજ સાંભળવાને માટે ગાયો ગળામા બાધેલું દોરડું તોડીને ત્યા જાય છે. (ટેક) (૪) સ્થિર જળ કમળ (જળમાં પેદા થના કમળ) ખીલ્યાં તેથી જાણે સુરજ ઉગ્યો દેખાય છે. મહાદેવ સ્તબ્ધ થઇ ધ્યાન છોડીને એક ચિત્ત રહ્યા છે. એ બધી દુનીઆને ખબર પડી છે. (ટેક) (૫)

પાઠ ૧૬ મો ઉપદેશ

ઉપદેશ=બોધ, શિખામણ
છત્રે=છત્રાયી
છાંય=છાયા
છડીધર=છડી ધરનારા; ચોપદાર
છાજતા=શોભતા
હોદ્દો=છત્રીવાળી અંબાડી
માંય=માહે, માં
રસિક=આનંદી
બિરાજતા=શોભતા.
આયુષ=આવરદા જીંદગી
રિદ્ધિ=દોલત; ધન.
ભાગ્યમા=નસીબમાં
આગ્યમા=આગમાં
ઉપયોગ=મોજમઝા, સુખવિલાસ
જોગ=લાયક, યોગ્ય
અજોગ=અયોગ્ય; નાલાયક
દામ=પૈસો
ખજાને=ત્રિજોરીમા
સોડતાણી=મોઢું ઢાકીને
મસાણ=હિંદુ લોકોના મુડદાં દાટવા બાળવાની જગો
ઇંદ્રપુરી=ઇદ્ર રાજાની નગરી
અનુસાર=મળતી, જેવી
નગરીઓ=શહેરો
નોખ=શોભા
કોટીધજ=કરોડો પતિ, લખેશરી.
ગરજતા=ગાજતા, બોલતા

ગોખ=ઝરૂખો, રવેશ, માળનો આગળ વધારેલો ભાગ,
સુંદરી=ખૂબસુરત સ્ત્રી, દેખાવડી સ્ત્રી, ફુટડી સ્ત્રી
ગુણસાર=સારા ગુણવાળી
મર્દ=મરદ; પુરૂષ
કો=કોણ
ઠાર=ઠેકાણું, જગો.
ગર્દ=ધુળ; ખાડો
મટો=ટળો
ભ્રાત=ભાઈ
પવિત્ર=શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા
જીવનનું=જીંદગીનુ, જીવતરનું
ફળ=લાભ
અંત=મન
પ્રીતી=પ્યાર
નિત=હમેશા
ધ્યાનધરો=સ્મરણ કરો
શ્યામ=કૃષ્ણ
ચરણ=પગ
સ્મરણ=યાદ
ત્રિલોક=(ત્રિ+ત્રણ+લોક)=સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાલના લોક
મધ્ય=મા
હસ્ત=હાથ
કરણ=કાન
કૃપાળ=કૃપાળુ, દયાળુ
નેત્ર=આખ
વદન=મોં
દંત=દાંત
ખાનપાન=ખાવા પીવાનું, ખોરાક
અભાગી=કમનસીબ
ઇષ્ટદેવ=પોતે પસંદ કરેલો દેવ.
પામ્યો=કમાયો
કાપ=કચરો
જામ્યો=એકઠો કર્યો, બાઝયો
ઘડીક=વખત
અયુ=આવરદા, જીંદગી
મનરંજન=(મન+રંજન)=મનને ખૂશ કરે એવી
ગુપ્તોત્તર=(ગુપ્ત=છુપો+ઉત્તર)= છુપો જવાબ
નાથ=ધણી, સ્વામી
નરક=પાપી પ્રાણીઓને તેમના મરણ પછી શિક્ષા પામવાને માટે રહેવાનુ ઠેકાણુ દોજખ.
સાર=તત્વ
પોથી=ચોપડી
ભોજન કરનારી=રાધનારી
લહો=લો; જાણો
માન=આવકાર
અંતર્બહિર્લાપિકા=અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમસ્યા ગુપ્ત અને ખુલ્લો અર્થ સમજાય એવી સમસ્યા.
શ્રીફળ=નાળિએર
હારે=ગુમાવે
અધિક=મોટી

પદવી=હોદ્દો, દરજ્જો	દનદન=રોજરોજ
લહે=લે,	આદિ=પહેલા
આદ્ય=પહેલું, પ્રથમ	વરણુ=અક્ષર
અંત=છેલ્લું	પદ=તુક, કડી
વાચા=વાણી	ગામેતી=પટેલ
અવિચળ=સ્થિર, સ્થાયી, અચળ	શાશ્વત=શ્વાસ

પાઠ ૫૬ મો ઉપદેશ. (જેને) છત્રે છાંય થાતી, [અને જેની આગળ]છડીધર છાજતા, અને [જે] રસિક હાથીના હોદ્દામાબિરાજતા; (વળી જેના) ભાગ્યમા આયુષ [અને] અનેક રિદ્ધિ ભરેલી (હતી;) તે પણ એક દિન ઉછગતી આગમાં સુના,[૧] [જેઓ] ઉપભોગ ભોગવતા [હતા] [અને તેમા] મહા સુખ માણતા [હતા,] જોગ અજોગ જરી જોતા (કે) જાણતા (પણ નહિ,) [વળી જેઓએ] કરોડ દામ ખજાને (અને) ખાણમાં કીધા [હતા.] (તેઓપણ) મસીદ [કે] મસાણમાં સોડતાણી [ને] સુતા. [૨] નોખમા ઇંદ્રપુરી અનુસાર નગરીઓ [હતી] [ને તેમા] કોટીધજ સાહુકાર ગોખમા ગરજતા [હત ,]સારા ગુણની સુંદરીઓ [હતી] [અને મર્દમા મહા ગુણ (હતા,] [તે નગરીઓ] કો જાણે કઇ ઠાર ગર્દમા મળી ગઇ ! [૩] માટે [હે] મારા મિત્ર, (આ) વાત વિચારોરે, ભ્રાત પાપી મટો, (અને) ભલા અને પવિત્ર થઈ જાઓરે; (અને) જીવનનું ફળ ભગવાનતુ ભજન જાણી [તેને] ભજોરે; અંતર પ્રીતિ આણી [તમે] નિત [તેનું] ધ્યાન ધરો. [૪]

મહીદીપછંદ

અન્વય—[હે] મિત્ર શ્યામ [ના] ચરણ (નું) સ્મરણ [કરવુ] [એજ] સાચી [અને] સરસ રીત (છે;) તે વિના ત્રિલોક મધ્યે કોડ વાત કાચી [છે;] [હે] કૃપાળુ તેં હસ્ત, ચરણ, કરણ (અને] નાક કીધું [છે;] (અને) નેત્ર, વદન [અને] દાંત આપી (વળી]જ્ઞાન [નું]

દાન દીધું. આજ એજ ખાનપાનની ખુબ ચીજ આપે [છે;] [અને] વળી] ભૂખ, તરસ, ઠંડ, તાપ [તથા] સર્વ કષ્ટ કાપે [છે;] તે તને ઘડીએ ઘડીએ યાદ આણે (છે,) [પણ] તું દુષ્ટ અભાગી તે દષ્ટ દેવને ન જાણે. [હે અલ્યા] જીવ તું વિચારી જો (કે] જનમ પામીને [તું] શુ પામ્યો ? [તેં] ભકિતની જુકિત ન જાણી [અને] પાપ [નો] કાપ જામ્યો, [પણ] હજી ઉપાય છે [તે] થાય તો ઘણુંજ સારૂ, કારણુ કે જે ઘડીક જાય [છે તેમાં] તારૂં આયુ(ષ્ય) ઓછું થાય (છે.]

મનરંજન કવિતા.

અન્વય—નરકનો નાથ કોણુ ? દહીનું સાર [તેને] શુ કહીએ? બાળક તણી પોથી તેનું નામ શુ લઇએ ? ભોજન કરનારી નિત્ય ઘઉંનું શેર શુ કરે [છે?] ચતુર પુરૂષ એ ચાર (પ્રશ્નના) ઉત્તર મનમાં વિચારી લહો. જો સમજી શકે તો માન દઇ બેસવા ઓટલી આપુ; [અને જો] નહિ સમજી શકો તો [હું] તને કહું (છુ કે) જમ, ઘી, ચોપડી, રોટલી. (ઘી ચોપડી રોટલી જમ.)

અંતર્બહિર્લાપિકા છપ્પો.

અન્વય—શ્રીફળમા શું હોય ? દગો કરતા શું હારે ? ગામડામાં હી અધિક ભારે પદવી કોણ લહે ? મટે નહિ તે કોણુ ? સૌથી પરમ દુઃખ શુ છે ? આદ્ય ને અંત (અક્ષર) દાટી, ત્યા જે નામ રહ્યુંછે; એ વાચા (નો આપનાર) અવિચળ દેવ છે, (અને) દન દન આદિ વરપદ પર રહેમ નજર રાખી રહે (છે) (એમ) મધ્ય વરણુનો કવિ જન કહે છે.

પ્લવંગમ છંદ.

સમજુતી—જેને છત્રથી છાયા થતી, અને જેની આગળ છડી ધરનારા શોભતા; અને જે રસીઆ હાથીના હોદામાં શોભતા; વળી જેના

નસીબમાં આવરદા અને ઘણી દોલત ભરેલી હતી; (મતલબ કે પૈ-
સાદાર તથા લાંબી ઉમરવાળા હતા) તે પણ એક દિવસ જોસભેર
બળતી આગમાં [ચિતામા] સુતા. [મરણ પામ્યા] [૧] જેઓ મોજમ-
ઝા ભોગવતા હતા, અને તેમા ઘણું સુખ સમજતા હતા, ને યોગ્ય
અયોગ્ય જરા પણ જોતા કે જાણતા પણ નહિ, [મતલબ કે મરજી
મુજબ વર્તતા, વળી જેઓએ ત્રીજોરીમાં અને ખાણુમાં કરોડો
રૂપીઆ ભેગા કીધા હતા, તેઓ પણ મસીદ [કબરસ્તાન] કે મસાણમાં
સોડ તાણીને સૂતા. [મરણ પામ્યા] [૨] શોભામા ઈંદ્ર રાજાની
નગરી જેવાં શહેરો હતા, તેમા લખેશરી સાહુકારો ઝરૂખામાં
ગાજતા હતા; [ખુશાલીના પોકાર કરતા હતા] વળી તે શહેરમાં
સારા ગુણ વાળી દેખાવડી સ્ત્રીઓ હતી, અને પુરૂષમાં મોટા ગુણ
હતા, તે નગરીઓ કોણ જાણે કયે ઠેકાણે ખાડામાં દટાઇ ગઇ !
[૩] માટે હે મારા મિત્ર આ વાત વિચારો, ભાઇ તમે પાપી ટળી
ભલા અને પવિત્ર થઇ જાઓ; અને જીવતરનો લાભ ઇશ્વરનું ભજન
જાણી, તેને [ઇશ્વરને] ભજો, મનમા હેત લાવો, તમે દરરોજ
તેનું સ્મરણ કરો. (૪)

મહીદીપછંદ.

સમજુતી—હે મિત્ર કૃષ્ણના ચર્ણનું ધ્યાન ધરવુ, એજ
ખરી અને સારી રીત છે; તે વગર ત્રણ લોક મધ્યે કરોડો વાત
નકામી છે, હે દયાળુ તે હાથ, પગ, કાન અને નાક કર્યું છે; અને આખ
મો અને દાત આપીને વળી સમજણ પણ આપી છે. આજ પણ એજ
(ઇશ્વર) ખાવા પીવાની ઘણી વસ્તુ આપે છે, અને વળી ભૂખ,
તરસ, ટાઢ, તડકો તથા સર્વ દુઃખને દૂર કરે છે. તે [ઇશ્વર]
તને વારંવાર યાદ કરે છે, પણ તુ પાપી, કમનસીબ તે મોટા દેવ
[કૃષ્ણ]ને જાણતો નથી. હે અધ્યા જીવ ! તુ વિચારી જોકે અવતાર
લઇને તું શું કમાયો ? [મતલબ કે કઇજ નહિ] તે ભક્તિની
તદબીર જાણી નહિ, અને પાપનો કચરો (પાપ રૂપી કચરો) એકઠો

કર્યો; પણ હજુ ઇલાજ છે તે થાય તો ઘણુંજ સારૂં, નહિ તો જે વખત જાય છે, તેમા તારૂ આવરદા ઓછું થાય છે. માટે જીંદગી પુરી થાય તે પહેલા કાંઇ ઇશ્વર ભજન કરી લે.

મનરંજન કવિતા.

સમજુતી—નરકનો માલિક કોણ છે? દહીંનું જે તત્વ તેને શું કહીએ છીએ? બાળકની ચોપડી તેનું શુ નામ લઇએ છીએ? ભોજન કરનારી દરરોજ ઘઉનું ઘેર શું બનાવે છે? હે! શાણા માણસ તમે એ ચાર સવાલના જવાબ મનમા સમજો. જો સમજી શકો તો આદરમાન આપીને બેસવાને ઓટલી આપું, અને જો નહિ સમજી શકે તો હુ તને કહું છું કે જમ, ઘી, ચોપડી, રોટલી. [ઘી ચોપડી રોટલી જમ]

ઉપર જે ચારે સવાલ પૂછેલા છે તેના ચાર જવાબ છેલ્લી લીટીમા છે [જમ, ઘી, ચોપડી, રોટલી.] એ ચાર શબ્દો લખેલા છે તેજ જવાબ છે નરકનો રાજા જમ, દહીનું તત્વ ઘી, બાળકની પોથીનુ નામ ચોપડી, ભોજન કરનારી સ્ત્રી દરરોજ ઘેર ઘઉનુ ખાવાનું રોટલી કરે છે.

અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમસ્યા.

સમજુતી—નાળિએરમા શું હોય છે? કપટ કરતા શું ગુમાવે છે? ગામડામાં મોટી ભારે પદવી કોણ લહે? મટે નહિ એવું શુ છે? સૌથી મોટું દુખ શું છે? [ઉપલા પાંચ સવાલના પાચ જવાબના શબ્દના] પહેલા અને છેલ્લા અક્ષર દબાવી [પછી] ત્યાં જે નામ રચ્યુ છે, એ વાણીનો આપનાર અચળ દેવ છે, અને [એ]રોજ

રોજ પહેલા અક્ષરના પદ પર મહેરબાનીની નજર રાખી રહે છે. એમ વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિ માણસ કહે છે ઉપલા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબ કયા ? દેવનું નામ નીકળે છે તે નામ કયું? એ દેવ પહેલા પદના પહેલા અક્ષરના નામ પર રહેમ નજર રાખી રહે છે તે નામ કયુ? અને વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિજન કયો?

જવાબ--[૧] કોપરૂં. [૨] ધર્મ. [૩] ગામેતી. [૪] શાશ્વત. [૫] મરણ. ઉપર જે પાંચ જવાબ કહ્યા તેના દરેકનો પહેલો અને છેલ્લો અક્ષર દાબી રાખીએ અને બધા વચલા અક્ષર લઇએ તો "પરમેશ્વર" એવું નામ થાય છે. તેમજ છપ્પામાં પહેલી છ લીટી લખી છે તેનો પહેલો અક્ષર લઇએ તો "શ્રી અમદાવાદ" નામ થાય છે અને એ છપ્પાના પદમાથી વચલો અક્ષર લઇએ તો "દલપતરામ" એવું નામ થાય છે.

પાઠ ૨૧ મો.

માન=ગર્વ, મોટાઇ
વાન=શરીર
નૃપતિ=રાજા
નામે=પગે લાગે, નમે
વિમળ=ચોકખી, શુદ્ધ
વાણી=વેણ શબ્દ
મોહિની=મોહ પમાડનાર
સદ્વિદ્યા=સારી વિદ્યા
વિશાળ=મોટું, કિંમતી
વડુ=મોટું
કશું=શા હિસાબમાં, શા લેખામાં
હીન=વગર, વિના
મૂઢ=મૂર્ખ, અભણ
બગ્ગા=બગલો
કોકિલા=કોયલ
કગ્ગા=કાગડો, કાગ
રાંકા=ગરીબ, નિર્ધન
સિંધુ=દરીઆ
શિર=માથે
મોર=મુગટ, છોગું, ઉપરી
જટા=લાંબો ચોટલો
ધરે=રાખે
વૃક્ષ=ઝાડ
પતંગ=પતંગીઉ
નિજ=પોતાની
કાયા=શરીર
જળચર=પાણીમાં રહેનાર પ્રાણી

ધ્યાન=સ્મરણ
બગ=બગલા
ધાયા=દોડયા
ગાડર=ઘેટું
શીષ=માથું
અજા=બકરો
ગર્ધવ=ગધેડો, ખર
લોટે=આળોટે
છાર=રાખોડી
શુક=પોપટ
ભાખે=બોલે
માનિની=સ્ત્રી
શ્વાન=કુતરો
સકળનુ=બધાનું
ભાળે=જુએ
વાગોળ=એક જાતનું પક્ષી, વન-
વાગોળ
ન્યાળે=જુએ
તરૂવર=મોટાં ઝાડ
રહે છે=ખમે છે, વેડે છે
પા'ડ=પર્વત
આસન=બેઠક
દ્દઢ=અચળ, કાયમ
છુપીને=સંતાઇને
નોળી કર્મ=નાકેથી પાણી પીવું તે
ગજરાજ=મોટો હાથી
ભક્ષ=ખોરાક
પત્ર=પાંદડા
કપિ=વાંદરો

અનુભવ=અભ્યાસ, મહાવરો
વિણ=વગર
ભાવના=ઇચ્છા, ધારણા
ભંગ=વક્રતા, ખામી
મનસા=મનથી મનવડે
સિદ્ધ=નક્કી
કાથરોટ=કથરોટ
ગંગ=ગંગાજી
તિલક=ટીલું
વણ્યા=ગયા
જપમાળા=જપ કરવાની માળા
નાકા=છેડાં
તીરથ=પવિત્ર ધામ
ચર્ણ=પગ
તોય=તો પણ
પોતા=પહોચ્યા
શર્ણ=શરણ
કથા=ઇશ્વર સંબધી વારતા
સુણી સુણી=સાંભળી સાભળીને
કાનફુટયા=કાન બહેર મારી ગયા
નાવ્યુ=આવ્યું નહિ
બ્રહ્મજ્ઞાન=ઇશ્વર સબધી જ્ઞાન
પાન=પાંદડા
ઉત્પાત=તોફાન, ખોટી મહેનત
તપ—મનની ઇચ્છા પુરી પાડવા
માટે દેહ કષ્ટ કરવું તે
સમરસ=સરખાપણું, સરખો પ્રેમ
સેજ=જલદી

સંજોગ=મેળાપ
સાવ=બધા
સ્વતંત્ર=પોતાને તાબે
ભોગ=સુખ, વૈભવ
તિંમિગલ=મોટો મચ્છ
પેરેપેરે=યુક્તિથી; ધીરે ધીરે
મથી=ઘણી મહેનત કરી
વેંત=બિલસ
અળગો=જુદો, નોખો
ટળ્યો=મટયો
આથ્ય=પુંજી

પાઠ ૨૧ મો. પરચુરણ છપ્પા.

અન્વય—વિદ્યા માન મુકાવે, વિદ્યા પૂર્ણ જશ આપે, વિદ્યા(થી) વાન શોભે છે, (નૃપતિ વિદ્યાને નામે (છે.) વિદ્યામાંહીથી વિવેક (અને) વિદ્યાથી વિમળ વાણી (છે.) વિદ્યાને જગતમાં મોહિની જાણી, વિશ્વ (તેને] વશ (રહે છે.) સદ્‌વિદ્યા વિશાળ રત્ન છે, વિદ્યાથા કશું વડું નહિ; સદ્‌વિદ્યા આગળ ધન કશું (અને) વિદ્યા હીન જન તે પશુ [છે] (૧) જયમ હંસ આગળ બગ્ગા (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ [ને સમજવો] [જેમ] કોકિલા આગળ કગ્ગા. (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (ને) (સમજવો) જયમ રાય આગળ રાકાં, (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ [ને] [સમજવો] જેમ સિંધુ આગળ ટાંકાં, (તેમ) પડિત આગળ મૂઢ [ને સમજવો,] પંડિતમા ઘણાં પ્રાક્રમ છે, [તેથી] પંડિત સૌ શિર મોર છે શામળ કહે [છે કે] પડિત આગળે મૂઢ તો ચાકર (અને) ચોર (જેવો) [છે] [૨]

(વડનું) વૃક્ષ જટા ધરે (છે) પતંગ નિજ કાયા બાળે [છે.] જળચર જળમાં નહાય [છે.] બગ ધ્યાન ધરવા ધાયા; ગાડર શીષ મુંડાવે (છે) અજા મુખે દાઢું રાખે (છે,) ગર્ધવ છાર (માં) લોટે (છે.) શુક મુખ(થી) રામજ ભાખે [છે.] વળી મોર માનિની તજે છે, (અને) શ્વાન સકળનું ખાય છે; શામળ કવિ કહે (છે કે) (પણ)સાચા વિના સ્વર્ગમાં કોણ જાયછે? [૩] ઉંટ ઉંચું ભાળે (છે.)

(અને) વાગોળ નીચું ન્યાળે [છે,] (વળી) તરૂવર તાપ સહે છે, પહાડ દ્દઢ આસન વાળે [છે] નાગ ઘર કરી ન રહે, ઉંદરો છાનીને રહે [છે.] ગજરાજ નોળીકર્મ [કરે છે,] કપિને ફળ [અને] પત્ર [નો] ભક્ષ [છે. પણ] અનુભવ વીણ ઇશ્વર નવ મળે; ભાવના સહેજ ભાગ છે; (તો પણ) શામળ કવિ કહે [છે કે] [જેને] મનસા સિદ્ધ [છે] તેને કાયરોટમા [જ] ગગ છે [૪]

અન્વય—તિલક કરતા ત્રેપન (વર્ષ) વહ્યાં, અને જપ કરવાની માળાના નાકા [ઘસાઇ] ગયા, તીરથ ફરી ફરી ને (ચર્ણ) થાકયા, તોય હરિને શર્ણે ન પોતા; કથા સુણી [ને] કાન ફુટયા તોય બ્રહ્મજ્ઞાન ન આવ્યું એમ અખો (કહેછે)[૧] એક મુરખને એવી ટેવ [કે] [જેટલા] પત્થર એટલા દેવ [માનીને] પુજે, પાણીને દેખી (ને)ન્હાન કરે (અને) તુળશી દેખી (ને) પાન તોડે અખાભ્રગત કહેછે કે એતો બહુ ઉત્પાત ઘણા પરમેશ્વર એ કયાંના વાર્તા [૨) [સો) હરિ (ને) પામવા [નેમાટે] તપ કરે [છે] [પણ] આખો [તો] હરિમા મેળે ફરે [છે,] મારે [તો] સમરસ [હોવાથી) સજોગ સેજ (છે] [એમ] સાવ સ્વતંત્ર (હોવાથી] [હુ] ભોગ પામ્યો જેમ ભર સાગરે તિમી ગલ રૂમે [તમે] હું હરિમા તો દેહ કોણ દમે [૩] મે પેરે પેરે નથી જોયુ જે હરિ વિના (એક પણ] પદાર્થ નથી. તો હું જે આઠ વેંતનો ઘડયો તે તે કયાં અળગો જઇ (ને] પડયા; એમ જોતા હરિ હાથ લાગ્યો [જેથી] આખો ટળ્યો અને એ[જ] આથ્ય રહી. [૪]

સમજુતી—વિદ્યા અભિમાન છોડવે છે, વિદ્યા પુરેપુરી આબરૂ આપે છે, વિદ્યાથી શરીર શોભે છે. રાજા વિદ્યાને [વિદ્વાનને] નમે છે, વિદ્યામાં વિવેક રહેલો છે, અને વિદ્યાથીજ શુદ્ધ વાણી બોલાય છે; દુનીઆમા વિદ્યાને મોહિની જાણી, દુનીઆ વિદ્યાને તાબે રહે છે, સારી વિદ્યા એ કીંમતી જવાહિર છે, વિદ્યાથી કંઇ પણ મોટું નથી; સારી વિદ્યા આગળ પૈસો કંઈ (વિસાતમાં] નથી;

તેથી અભણુ માણુસને ઢોર જેવો જાણુવો (૧] જેમ હંસ આ-ગળ બગલો, તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણુવો. [જેમ કોયલ આગળ કાગડો, તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણુવો. જેમ રાજા આગળ ગરીબ, તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણુવો. જેમ દરીઆ આગળ ટાકું, તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણુવો. વિદ્વાનમા ઘણું પરાક્રમ છે તેથી વિદ્વાન બધાથી મોટો છે. શામળ કવિ કહે છે કે, વિદ્વાન આગળ મૂઢ તો ચાકર અને ચોર જેવો છે. [૨]

ખરી સમજ. સમજુતી—વડનું ઝાડ લાંબો ચોટલો (વ-ડવાઇ] રાખે છે, અને પતંગીઉં પોતાના શરીરને બાળે છે પાણીમાં રહેનાર પ્રાણીઓ પાણીમા [હમેશા] નહાય છે, અને ધ્યાન ધરવા બગલાઓ દોડે છે, ઘેટા માથુ મુડાવે છે. અને બકરા મોઢે દાઢી રાખે છે, ગધેડા રાખમા આળોટે છે અને પોપટ મોઢેથી રામ રામ બોલે છે, વળી મોર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે. અને કુતરો બધાનુંજ ખાય છે, પણ શામળ કવિ કહે છે કે સાચા વગર સ્વર્ગમા કોણ જાય છે ? [મતલબ કે કોઈ નહિ] [૩] ઉંટ ઉંચુંજ જુએ છે, અને વાગોળ પક્ષી નીચુંજ જુએ છે, ઝાડો તાપ વેઠે છે અને પર્વત સ્થિર આસન વાળી પડયા છે, નાગ ઘરમા રહેતો નથી, અને ઉંદરો સંતાઇનેજ રહે છે, હાથી નાકેથી પાણી પીવાની ક્રિયા કરે છે, અને વાદરાને ફળ અને પાદડાનો ખોરાક હોય છે, પણ ઇશ્વર ખરી ઓળખ વગર મળતો નથી કારણ કે ભાવનામા સહેજ ખામી છે; [તો પણ] શામળભટ કવિ કહે છે કે મનથી જેણે નક્કી કરેલું છે તેને તો કથરોટમાજ ગંગા છે. (તેની પાસેજ પરમેશ્વર છે,] (૪)

સાર—જેઓ ઉપર બતાવેલી ક્રિયાઓથી ઇશ્વર મળે છે,

એમ સમજે છે તે ખોટું છે. કારણ કે એવી ક્રિયાઓ તો પશુ, પંખી, ઝાડ, પહાડ હંમેશાં કરે છે, પણ તેમનામાં ઇશ્વરને ઓળખવાની ખરી સમજ નથી; તેથી તે ક્રિયા નકામી છે. માટે મનથી ખરી ભકિત અને સાચવટ વગર બીજી બધી ક્રિયાઓ નકામી છે.

સમજુતી—ટીલુ કરતાં કરતાં ૫૩ વર્ષ વહી ગયાં, મતલબકે ઘરડાં થયા ને જપ જપવાની માળાનાં નાકાં ઘસાઇ ગયાં; પવિત્ર ધામોએ ફરી ફરીને પગ થાકી ગયા, [બહુજ તીર્થો કીધાં] તોપણુ પરમેશ્વરને શરણે પહોચ્યા નહિ; કથા સાંભળી સાંભળીને કાન બહેર મારી ગયા, [બહુ કથાઓ સાંભળી) તોપણુ અખો કહેછે કે ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન પેદા થયુ નહિ. [૧] એક મુરખને એવી ટેવ હતી, કે જેટલા પત્થર દેખે એટલા બધાને દેવ ગણીને પૂજે, જ્યાં પાણી દેખે ત્યાં નહાય, તુળસી દેખીને તેના પાદડાં તોડે, અખો કહે છે કે આ બધો ઉત્પાત કહેવાય કેમકે ઘણા પરમેશ્વર એ કયાની વાત (૨] બધા પરમેશ્વરને મેળવવા માટે કષ્ટ વેઠે છે. પણ અખો ભકત તો પરમેશ્વરમા પોતાની મેળે મળેલો છે. મારે તો [અખાને તો] સરખો પ્રેમ હોવાથી સહેજમા પ્રભુનો મેળાપ છે, અને તમામ [મારે] પોતાને તાબે હોવાથી હું સુખ પામ્યો; જેમ મોટા સમુદ્રમાં મોટું માછલુ રમે છે તેમ પરમેશ્વરમાં હું રમી રહ્યો છું તો પછી શરીરને નકામું દુ ખ કોણ આપે (૩) યુકિતથી મેં ઘણી મહેનત કરીને જોયું, [તો મને માલમ પડયુ કે] પ્રભુ વગરની કોઇ પણ વસ્તુ નથી, [બધેજ પ્રભુ છે] તો પછી (મારી] આઠ વેંતની ઉંચાઇનો મને જે ઘડયો, તે ઘડનાર તે [વળી] જુદો કયા જઇને રહ્યો, એમ વિચારી જોતા પ્રભુ હાથ લાગ્યો. જેથી અખો ટળ્યો [અખાનું હુંપણું ગયુ] અને એ પરમેશ્વર રૂપ પુંજીજ રહી. [૪]

પાઠ ૨૮ મો.

કબીરવડ=એ નર્મદા કિનારે આવેલા શુકલતીર્થની પાસેના બેટમા વડ છે. (એના જેવો મોટો વડ દુનીઆમાં બીજો નથી એને માટે એવુ કહેવાય છે કે મહાત્મા કબીરે અહીં વડનું દાતણુ કરીને ચીરા નાખેલી તેમાંથી એ વડ ઉગી નીકળેલો.)
ભાસ્યો=દેખાયો, જણાયો
જોદ્ધો=લડવૈયો
એકાતે=શાંત જગામા
કદે=માપમાં, ઉંચાઇ અને વિસ્તારમા
અચરતી=નવાઇ પમાડનાર
મોરૂ=આભૂષણુ; નાક
મોરાનો=મોખરાનો, આભૂષણુનો
મગરૂબ=અભિમાની, અહંકારી
સત્સંગે=કબીરના સમાગમથી સારી સોબતથી
કબીરા ભગતમાં=કબીર પંથીઓમાં
વૃદ્ધિ=વધારો
પ્રજા=છોકરા છેયા
તંતુ=વડવાઈ, મૂળી
ખુંચે=ભોયમાં પેશી ઉગી નીકળે તેવા
સંકેલી=એકઠી કરી, નાની કરી
જટા=માથાપરના લાબા વાળ, વડવાઇ
ગિર=પર્વત
ભાનુ=સૂર્ય
ભેદી=ઘટામાંથી પેશી
।મત=મધ્યમ, થોડો
અચળ=મેલ વિનાનું, ચોકખું, નિર્મળ, ઉંચા પ્રકારનું
સમાતાં=સમાસ થતાં, માતા
ઘટા=ખીચોખીચ પાંદડાનો જથો, ફેલાવો, ભરાવ
છાયા=છાયડો
શબ્દ=શબ્દ, સ્વર
ખગ=પક્ષી
હીણુ કરમના=ઓછા ભાગ્યવાળા, કમનસીબ
થાળા=મૂળીઆ બાઝેલી ઉંચી જગા
ગલી=સાંકડો રસ્તો
બખોલો=ગુફા
રમણીય=સુંદરી
બેઠક=બેસવાની જગા
લાલ=જુવાન પુરૂષ
લલના=જુવાન સ્ત્રી
લાલ લલના=જુવાન સ્ત્રી પુરૂષો
જપ=ઇશ્વરનું નામ અથવા મંત્ર

વારે વારે મનમા બોલાવો તે	નીરખી=જોઇ
છાયી=પથરાઇ	ખરી=ખરી પડી, જતી રહી.
હરિત=લીલાં	ખરીજ=ખરેખરી
ઠુમસાં=ટુકા ને જાડાં	વિશેષે=ખાસ કરીને, વધારે
ચુગી=કોચી	ગંભીર=ગંભીર, પ્રૌઢ
ખુશનુમા=આનંદ આપનાર	નરમદા=નર્મદા, રેવાજી
ઠાર=ઝાકળ, હીમ	કૃતાર્થી=ધારેલું પામેલો, સુખી
ઠરી=ટાઢી થઇ, સંતોષ થતો	નરમદ=નર્મદાશંકર કવિ

સમજુતી—ધુમસને લીધે દુરથી કબીરવડ ભુરો ઝાંખો પહાડ જેવો નદી વચ્ચે નિર્ભયપણે એક સરખો [તટસ્થ] ઉભેલો દેખાયો હારેલો લડવૈયો જાણે (નદી વચ્ચે બેસીને) ધ્યાન ધરતો હોયની! એવો દેખાયો. એવો એ કબીર વડ સવારે એકાંતે શોકને હરે છે (૧) મોટાઇમા અને દેખાવમા એ (કબીરવડ) જગતમા નવાઇ પમાડનાર જણાય છે ખરે જે દેશમાં આવુ અભૂષણુ હોય તે દેશ (જગ્યા) મગરૂબ કેમ નહિ રહે? કબીરના સમાગમથી એ (કબીરવડ) કબીર પંથીઓમા પવિત્ર મનાયછે, ડાળી અને વડવાઇના વધારાને લીધે એ હંમેશ અમર કેમ નહિ કહેવાય (૨) પ્રથમ ઝાડની ડાળોમાથી ફુટીને નીકળતી ભોયમાં પેસી જાય એવી વડવાઇઓ વધી જઇને નીચે લટકે છે, વડની જટાની એટલે વડવાઇની શોભાથી ઘણુા શરમાઇને શિવજી ઉઠયા, ને પોતાની જટા સંકોચીને વડ છોડી હિમાલય પર્વતપર જઇ રહ્યા. (૩) એ વડની ઘટા એવી છે કે જેમા ઉનાળામાં પણ સૂર્યનું એક પણ કિરણુ ઘણી મહેનતે પણ પેસી શકે નહિ, ઉચે એવી ઘટા હોવાથી નીચે શિતળ છાયા પડે તે છાયાનું લોકો સુખ લે છે. ખુલ્લી બાજુઓ તરફથી પુષ્કળ પવન આવી જમીન ઉપરનો ધુળ કચરો વગેરે

સાફ કરેછે, પછી જોઇએ તેટલો પવન આવવાથી માણુસોના મનને ખુશી કરેછે. (૪) ઘણા જંતુ અને પક્ષીઓ અહીં રહીને ઉંચાપ્રકારનું સુખ પામે છે, અહીં ઘણા જાત્રાળુઓ પુણ્ય સમજીને ઉતરે, અહીં ઘણા શિકારીઓ બહુ ગમત કરે છે. અહીં હજારો લોકોનો સમાસ થતા પણ અડચણ પડતી નથી. એ વડની છાંયામાં ૧૫૦૦૦ માણુસ સુખે રહી શકે એવો મોટોછે. (૫) અહીંથી નદીને દુર વહેતી જોવી તે ચકચકિત દેખાય છે. ને કોઇકોઇ પશુઓ બેટપર અહીં તહીં ચરે છે તે જોવા, ભારે ઘટા જોવી, ને કોઇ પક્ષીઓના સ્વર સાંભળવા, શરીરમા ચોકખો વાયુ લેવો. આવું સુખ કમનસીબ માણુસોહોયતેજ ન લે. (૬] ઘટા અને મૂળીઆની આજુબાજુ થએલી ટેકરીઓને લીધે ફરવા લાયક ઘણી ગલીઓ થઇ છે, વડવાઇઓની પોલાણુમા કેટલીક ગુફાઓ થઇ, અને તેમા શોભિતી ઘણી બેઠકો બની છે, જેમા નિરાતે જુવાન સ્ત્રી પુરૂષો ખુશીથી રમી શકે અથવા નિરાંતે જોગી પુરૂષ ખુશીથી (જપમા) ઇશ્વર સ્મરણુમાં બેશી શકે, (જોગી ભોગી બંનેને ફાવે એવી જગ્યા છે.) (૭) જાડા, લીલાકુમળાં, હુમસાં પાદડા છાયા કરીને શોભે છે. વળી રાતા (પાકા) ટેટા ખાઇને ઘણાં જીવો પેટ ભરે છે, બાજુ પદથી ઘણા આનદદાયક રંગના કિરણો પડે છે, નીચે કરોળીઆ વગેરે એ બાંધેલા પડો હીમથી (હીમનું પાણી પડેલું હોવાથી) તડકામાં બરફ સરખાં ચળકતા જણાય છે. (૮) હે! કબીર વડ તને જોઇને મારી આખો ટાઢી થઈ (સતોષ થયો. મારી પાપવાળી બુદ્ધી જતી રહી ને મને ખરેખર સારી જાત્રા થઇ, હે ગંભીર કબીરવડ તારા વડે નર્મદા નદી સારી શોભે છે. (વધારે શોભે છે) (હે નર્મદા નદી) અગર હું નર્મદાશંકર કવિ તારા દર્શનથી ઘણો સુખી થયો છું. (૯)

પાઠ ૩૪ મો.

વિનાશ=નાશ પામવું તે
વિનાશકાળે=નુકસાન થવાને વખતે, દુઃખ આવવાને વખતે, નાશ થવાને વખતે.
વિપરીત=અવળી, ઉલટી,
બુદ્ધિ=અક્કલ, મતિ
સમાણી=સમાન, જેવી, સરખી
સતિ=પતિવ્રતા
શાણી=ડાહી
પ્રતિજ્ઞાય=આજ્ઞા, હુકમ
પ્રમાણી=અનુસરી, તે પ્રમાણે ચાલી
કુરંગહણુવા=હરણને મારવા
નીતિ ભ્રષ્ટ કીધી=બુદ્ધિ બગાડી
કાળજ્ઞાની=ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળની હકીકત જાણનાર
પાની=પગલુ, પગ
દ્વેષ=ઝેર, અદેખાઇ, બીજાનું ભુંડું કરવાની ઇચ્છા
સહિત=સાથે
ક્રોધી=ગુસ્સાવાળા
નિપુણતા=હોશિઆરી, માહીતી
ન્યાય=ઇનસાફ
ધરાવી=મેળવી
જમાવી=એકઠી કરી, મેળવી, પાથરી
વળુંધી=વળગીને
યદુપુરી=જાદવ રજપુતોની રાજધાની દ્વારકા
સુરા=દારૂ
ભરાણો=ભરાયો
શરીર શુદ્ધિ=શરીરનું ભાન
વેત્તા=જાણનાર
નિકટ=પાસે, સમીપ
લહ્યું=લીધું, ભોગવ્યું
કુબુદ્ધિ=નઠારી બુદ્ધિ
સંત=સાધુ
સમાગમ=મેળાપ; સંગત
સુખદાયક=સુખ આપનાર
સાચા=ખરા
ટળે=દૂર થાય, મટે
આશા=અમુક ઇચ્છેલું મળશે એવું ધારવુ તે
તૃષ્ણા=મેળવવાની ઇચ્છા
ઇર્ષા=અદેખાઇ
મોહ=માયા
મત્સર=ચરબી
મમતા=મારાપણું
પ્રગટે=પેદા થાય
ઉર=મન
દૃઢ=પાકુ, સચોટ
મુનિ=ઋષિ
અનેક=ઘણા

પતિત=પાપી, ધર્મથી ભ્રષ્ટ થએલા
ઓધારીઆ=ઉગાર્યા, ઉદ્ધાર કર્યો; તાર્યાં.
પરતાપ=મહિમા
સિધ્ધ=સિધ્ધવાળો પુરૂષ
શુક=વ્યાસના પુત્ર
આદિક=બીજા, વગેરે
મુનિવર=મોટા મુનિ
ચોટયુ=લાગ્યું
મર્મ=ભેદ, છુપી વાત
અનુપ=[અન+ઉપ=ઉપમા]=કોઇની સાથે સરખાવી ન શકાય એવો. ઉત્કૃષ્ટ
મહિમા=મોટાઇ
મહાંત=મહંત, મોટા સાધુ
સેવ્યે=સેવા કર્યાથી
છુટે=જતી રહે
માયાની જાળ=જગતના પ્રપંચ
પરિબ્રહ્મ=પરમેશ્વર; સર્વ વ્યાપક ઇશ્વર
મુકતાનંદ=સાધુનું નામ છે.
આળપંપાળ=ફાંફાં

અન્વય.—સીતા સમાણી કોણ શાણી સતી (હતી,) [કે જેણે] સદા પતિ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણી, [તેણે પણ] કુરંગ હણવા (ને) ભ્રષ્ટ મતિ કીધી, [એ] વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી.) [૧] કૌરવ કેવા કાળજ્ઞાની હતા? [તેમણે પણ] કુસંપમા પાછી પાની ન કરી, [તે] દ્વેષ સહિત ક્રોધી કપૈ મુઆ, [એમ] વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ [સૂઝી.] [૨] નળે ન્યાય વિષે નિપૂણતા ધરાવી (ને) જગતમા સુકીર્તિ જમાવી, (તેણે પણ) દ્યૂતને વળુધી ગાદી ગુમાવી, એ વિનાશકાળે૦ [૩] યદુપુરી (ના) યાદવ યાદ આણો, (તેમનો) જીવ સુરા વિષે ભલો ભરાણો. (તેથી તેઓ પણ) શરીર સર્વ શુદ્ધિ મુકી (ને) મુઆ, (એ) વિનાશકાળે [૪] રાવણ રૂડો શાસ્ત્રવેત્તા હતો, નવે ગ્રહો (તેની) નિકટમાં રહેતા, (તેણે) સીતા હરી (ને) કુબુદ્ધિ (એ) કષ્ટ લઘું. (એ) વિનાશકાળે૦ [૫]

સમજુતી.—સીતાના જેવી કોઇ ડાહી સતી ન હતી, કે જે હંમેશાં ધણીના હુકમ મુજબ ચાલી; તેણે પણ હરણ મારવા માટે બુદ્ધિ બગાડી જ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે અવળી બુદ્ધિ સૂઝે છે. [૧] કૌરવ કેવા ત્રિકાળજ્ઞાની હતા, (ભીષ્મ, દ્રોણ, સંજય)

તેઓ પણ કુસંપ કરવામાં હઠ્યા નહિ, તે ક્રોધી (કૌરવો) અદેખાઈ સહીત કપાઇ મુઆ. (ટેક) [૨] નળરાજાને ન્યાય કરવામાં ઘણી માહીતી મેળવી હતી જેથી તેની દુનિયામા સારી આબરૂ ફેલાઇ હતી. તેણે પણ જુગારને વળગીને રાજપાટ ગુમાવ્યું. (ટેક) [૩] દ્વારકાના જાદવોને સંભારો કે તેમનો જીવ દારૂ પીવામા ઘણો ભરાયો મતલબ કે દારૂ પીધો તેથી તેઓ પણ શરીરનું બધું ભાન ભુલીને અંદર અંદર લઢીને કપાઇ મુઆ, (ટેક) [૪] રાવણ સારી રીતે શાસ્ત્રને જાણનાર હતો, અને નવે ગ્રહો તેની સેવામાં પાસે ને પાસે રહેતા હતા, પણ તેને સીતાનું હરણ કરવાની નઠારી બુદ્ધિ થઇ તેથી દુઃખ વ્હોર્યું. (ટેક) (૫).

સમજુતી—સાચા સાધુ પુરૂષનો સમાગમ ખરૂં સુખ આપે-છે. ખરૂ સુખ આપનાર છે; માટે સંત સમાગમ કરવો. સંત સમાગમથી આશા તૃષ્ણા, અદેખાઇ, અહંકાર, માયા, ચરબી, મારાપણું એ અવગુણો બળી જાય છે અને તેથી મનમાં ઇશ્વરનું પાકું જ્ઞાન થાય છે, (ટેક) [૧] સંત સમાગમથી નારદ મુનિ પોતે ઇશ્વરનું મન થયા, અને ઘણા પાપીઓનો ઉદ્ધાર કર્યો, તેથી આબરૂનો મોટો મહીમા ગવાય છે. (ટેક) [૨] શુકદેવ વગેરે મોટા મુનિઓ સતસંગથી સિદ્ધિવાળા પુરૂષ થયા અને તેમનું મન સુખરૂપ (સારી રીતે) હરિના રૂપના ધ્યાનમાં ચોટયુ. એવો મોટો ગુપ્ત ભેદ સાધુ પુરૂષોથી એમણે જાણ્યો. (ટેક) [૩] મહાતનો મહિમ મોટો છે. કે જેમની સેવાથી માયાની જાળ (જગતના પ્રપંચ) થી છુટાય છે; અને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ વધે છે, મુકતાનંદ કહે છે કે ફાંફાં છોડી દઇને સંત સમાગમ કરવો. (ટેક) (૪).

પાઠ ૩૮ મો.

ઝેર=અદેખાઇ
વેર=દુશ્મનાઇ
કેર=કોપ, જુલમ
પર=પારકી
નાતીલા=નાતના
જાતીલા=જાતના
સંસાર=દુનીઆ
હરખ=ખુશી થા, હરખા
અનોપમ=જે બીજા કોઇ સાથે સરખાવી નહિ શકાય તે, ઉત્કૃષ્ટ
લાજ=આબરૂ
લેખ=જાણ
ઘોર=ભયંકર
કુકર્મી=નઠારાં કામ કરનાર
મારણ=મારનાર
તુલ્ય=બરાબર
જડ=મૂળ
વિધવિધ=તરેહ તરેહનાં
વૈભવ=સુખનાં સાધન
પટકુળ=લુગડાં
હુલકર=હોલકર
ખરાબી=પાયમાલી
કોણુજ માત્ર=શી ગણુતીમાં
સંહાર=નાશ
પિંઢારા=લુટારા
નેજા=વાવટા
તનુજ=છોકરાં
ગુલતાન=મશગુલ, ચકચુર
બળવંત=જોરાવર
આશ્રય=છાંય, મદદ
ધવળ=ધોળ
મંગળ=કલ્યાણ
ધારા=કાયદા, નિયમ
નિર્બળ=કમજોર
ડર=બીક
ચિત્ત=મન
કોળી નાળી=કોળી વીગેરે
સંસ્થાન=પાસેનો મુલક
ફાંસીખોરા=ફાંસીઆ, દગાખોર
ફેલ=ઢોંગ
વાટ=રસ્તો
વનમાં વાટ પાડી ન શકે=રસ્તો રોકી ન શકે
ધીંગા=મજબુત
કાઠી=કાઠિયાવાડના રહેવાસી
જત=જત સંસ્થાનના રહેવાસી
ધાડા=ટોળા
ધટ=ઓવારા
કુવેતર=કુવાનું પાણી પાઇ પાક પકવવાનુ ખેતર, વાડી.
હિમાચળ=(હિમ=બરફ+અ=નહિ +ચળ ખસે)=જ્યાથી બરફ ખસે નહિ તે, હિમાલય
પ્રવેશ=દાખલ, આરંભ
માળવ=માળવા

આદિક=વગેરે	આશીશ=આશિર્વાદ
સજજે=પહેરજે	મહી=પૃથ્વી
શણુગાર=સાજ, આભૂષણ	

અન્વય–ઝેર ગયાં ને વેર ગયાં, વળી કાળા કેર કરનાર (પણ) ગયા, પર નાતીલા જાતીલાથી સંપ કરી (ને) સંસાર ચાલે (છે), દેખ બિચારી બકરીનો પણ જાતા કોઇ કાન ન પકડે, હે ! હિંદુસ્તાન એ ઉપકાર ઇશ્વરનો ગણીને હવે તું હરખ. [૧] (તારા ઉપર) અનોપમ રાજ્ય આજ થયું છે, અને તારી લાજ (તેણે) વધારી લેખ, ઘોર કુકર્મી ચોર ગયા ને દગાનું જોર ડુબ્યું (તે તું) દેખ, (હવે) મહમુદ સરખા મારણ ન મળે, (અને) તૈમુર તુલ્ય તોફાન ન મળે, માટે હે ! હિંદુસ્તાન એ ઉપકાર ઇશ્વરનો ગણીને હવે તું હરખ (૨) જુલમી રાજાની જડ ઉખડી, (અને) નાદિર સરખા પણ નાશ પામ્યા, (હવે) ભીલ તણો ભારે ભય કયાં છે ? (અને) કજીઓ ને કંકાસ (પણ) કયા છે ? (હવે) તો વસ્તીને વિધ વિધ વૈભવ (મળે છે) (અને) તે પટકુળ પહેરે (છે અને) પાન ચાવે (છે,) હે ! હિંદુસ્તાન એ ઉપકાર ઇશ્વરનો ગણીને હવે તું હરખ (૩) હવે લુલકરથી ખરાબી હોય નહિ, (અને) કહો (કે) મરાઠા કોણજ માત્ર, સિંધીઆ (હવે) કદી સંહાર ન કરે, (અને) કુપાત્ર પિંઢારા પણ ગયા, ઇંગ્લિશના નેજાની નીચે તારા તનુજ ગુનતાન કરે (છે) માટે હે ! હિંદુસ્તાન એ ઉપકાર ઇશ્વરનો ગણીને હવે તુ હરખ (૪) એ બળવંતા આશ્રય આગળ (લોકો) ધવળ મંગળ ગુણુગીત ગાય (છે,) (કે) જેના ધારા સૌથી સારા (છે કે જેથી) નિર્બળ નરને ચિત્ત ડર નહિ, (વળી) કોળી નાળીનો ભય ટાળી (ને) સંસ્થાન સંભાળી રાખે (છે,) માટે હે ! હિંદુસ્તાન એ ઉપકાર ઇશ્વરનો ગણીને

હવે તું હરખ. (૫) ફાંસીખોરા ફેલ કરીને વનમા વાટ પાડી ન શકે, ધીંગા કાઠી અને જત (લોકોનાં) ધાડા ઘોડા (થી) ઘાટ ઘેરી ન શકે, ખેતર કે કુવેતરમાં જઈ લશ્કર ધાન્ય લુટી લે નહિ, માટે હે ! હિંદુસ્તાન એ ઉપકાર ઇશ્વરનો ગણીને હવે તુ હરખ. (૬) લંકાથી હિમાચળ લગભગ અને કલકત્તાથી કચ્છ (મા) પ્રવેશ (કરતા સુધી) પંજાબી, સિંધી અને સોરઠીઆ (લોક) તથા દક્ષિણુ,માળવ આદિક દેશ (ના લોકના) ડરના ને દુ ખના દિવસ ગયા, અને સુખના દિનનું દાન દીધુ, માટે હે! હિ દુસ્તાન એ ઉપકાર ઈશ્વરનો ગણીને હવે તું હરખ. (૭) તે માટે તુ તો તનમનથી એનો આભાર માની લે, (અને) નિરંતર રાજી રાજી રહી (ને) સ્વર્ગ સમો શણગાર સજજે, (વળી) દલપત (રામ કવિ) દીલથી એવી આશિશ દેછે (કે) (તુ) મહીમાં મોટું માન મેળવ હે! હિંદુસ્તાન એ ઉપકાર ઇશ્વરનો ગણીને હવે તું હરખ. (૮)

સમજુતી—અદેખાઇ ગઇ અને દુશ્મનાઇ ગઈ, વળી ઘણો જુલમ કરનાર પણ ગયા, પારકી નાતના અને પોતાની જાતનાથી હળી મળીને દુનીઆનો વહેવાર ચાલે છે, જોકે બિચારી બકરીનો પણ કોઇ કાન પકડી શકતુ નથી, (મતલબ કે ગરીબમા ગરીબ જે બકરી તેને પણ કોઇ દુ ખ દઇ શકતું નથી તો પછી માણસને તો કેમજ દુ ખ દઇ શકાય ? મતલબ કે કોઇને પણ દુ ખ દઇ શકાતું નથી) માટે હે ! હિંદુસ્તાન (હીદુસ્તાનના લોકો) એ આભાર પરમેશ્વરનો સમજીને હવે તુ (મનમા) ખુશી થા. (૧) તારાપર અનોપમ રાજ્ય હાલમા થયુ છે, અને એ રાજ્યે તારી આબરૂ વધારી છે એમ તું સમજ; ભયકર નઠારા કામ કરનાર ચોર ગયા ને કપટનું જોર નાશ પામ્યુ તે તુ જો, હવે મહમુદ સરખા મારનાર નથી. અને તૈમુર જેવા તોફાન પણ નથી, માટે હે ! હિંદુસ્તાન (૨)

જુલમી રાજાઓનો તો સમુળો નાશ થયો, અને નાદિરશાહ જેવા પણ મરી ગયા, હવે ભીલનો ઘણો ભય નથી તેમજ કજીઓ અને કંકાસ પણ નથી, હવે તો હિંદુસ્તાનની પ્રજાને તરેહ તરેહના સુખનાં સાધનો મળે છે. (મતલબ કે મરજી મુજબ સુખ ભોગવી શકે છે.) જોઇએ તેવા લુગડા પહેરે છે અને પાન ખાય છે, (આગળના જુલમી રાજાઓના વખતમા મરજી મુજબ લુગડાં પહેરી શકતા નહોતા તેમજ પાન ખાઇને બહાર નીકળી શકાતુ નહોતુ.) માટે હે! હિંદુસ્તાન (૩) હવે હોલકરથી ખરાબી થઇ શકતી નથી અને મરાઠા લોક તો કંઇ ગણત્રીમાજ નથી [મતલબ મરાઠાઓ હવે હુલડ તોફાન કરી શકતા નથી] સિંધીઆથી હવે કદી પણ કોઇનો નાશ થઇ શકતો નથી અને નઠારા જે પીંઢારા લોક તે પણ ગયા, અંગ્રેજ સરકારના અમલ નીચે તારા છોકરા (હિંદુસ્તાનના લોક (મોજ મજામા) મશગુલ રહે છે, માટે હે! હિંદુસ્તાન. (૪) અંગ્રેજ સરકારની એ જોરાવર સત્તા નીચે લોકો તેના શુભ ગુણનુ ધોળ અને ગીત ગાયછે કે જેના કાયદા સૌ [રાજા] કરતા શ્રેષ્ટ છે કે જેથી કમજોર માણસને પણ મનમા બીક રહેતી નથી, વળી કોળી નાળીની બીક મટાડીને સસ્થાનનું રક્ષણ કરે છે, માટે હે! હિંદુસ્તાન (૫) ફારીઆ લોકો ઢોંગ કરીને જંગલનો રસ્તો પણ રોકી શકતા નથી. જગમ કાઠી લોક અને જત લોકોનાં ટોળા ઘોડાથી ઓવારા (પર્વતના રસ્તા) રોકી શકતા નથી, ખેતર કે કુવેતરમા જઇને લશ્કર અનાજ લુટી શકતુ નથી, માટે હે! હિંદુસ્તાન. (૬) (દક્ષિણમા) લંકાથી તે (ઉત્તરમા) હિમાલય સુધી અને (પૂર્વમા) કલકત્તાથી (પશ્ચિમમા) કચ્છમાં દાખલ થતા સુધી પંજાબી, સીંધી અને સોરઠીઆ લોક તથા દક્ષિણ માળવા વગેરે દેશના લોકના બીકના ને દુખના દિવસ ગયા અને

સુખના દહાડાનું દાન આપ્યું, માટે હો હિંદુસ્તાન [૭] તેટલા માટે તુ [હિંદુસ્તાનના લોક] તો ખરા અ તકરણથી એનો પાડ માન, અને હંમેશ [મનમા] ખુશી ખુશી રહીને સ્વર્ગના જેવો શણુગાર પહેરજે, વળી દલપતરામ કવિ પોતાના ખરા મનથી એવો આશિર્વાદ આપે છે કે તું [હિદુસ્તાન] દુનીઆમા મોટી મોટાઈ મેળવજે. હે ! હિંદુસ્તાન એ આભાર પરમેશ્વરનો સમજીને તું [મનમાં] ખુશી થા. [૮]

પાઠ ૪૩ મો.

નરદેવ=રાજા
ભીમક=ભીષ્મક, વિદર્ભ (બીરાર) દેશનો રાજા, દમયંતીનો પિતા,
સુતા=પુત્રી
સુંદરી=સુદર અગવાળી સ્ત્રી
પ્રસંસા=વખાણ, તારીફ
વરી=પરણી
સ્વયવર=કન્યાએ પોતે વર પસદ કરી પરણવું તે
સુર=દેવ, દેવતા
નરાદિક=મનુષ્ય રાજા વગેરે
વરમાળ=પસદ કરેલા ધણીની ડોકમા પહેરાવવાની માળા
નૃપ=રાજા
કંઠે સજી=ગળામા પહેરાવી
દિવ્યાંગના=દેવતાઇ દેહવાળી, દેવી
તનયા=પુત્રી
તનય=પુત્ર
સાપડયા=થયાં
સુરપુર=દેવલોકની નગરી, સ્વર્ગ. ઈંદ્રપુરી, અમરાપુરી
ભાવતા=ગમતા
પુણ્યશ્લોક=યશવાળો, પવિત્ર ચરિત્ર; (એ ચાર ગણાય છે, નળ, યુધિષ્ઠિર, જનક અને જનાર્દન કે વિષ્ણુ)
પ્રસરાવતા=ફેલાવતા
જુગટુ=જુગાર
સુજ્ઞ=(સુ+જ્ઞ)=સારો જાણીતો, જ્ઞાની
નીજબધુ=પોતાનો ભાઇ
પુષ્કર=નળરાજાનો પીતરાઇ ભાઈ
અવળુ જ=ઉલટુ જ
દુર્દશા=નઠારી હાલત

શિરપર ફરે=માથે ભમે
કર=હાથ
ક્ષર ગયું=તાબામાં ગયું
સંતાન=છોકરાં
પળ્યા=ગયાં
સુકુમાર=અતિ કોમળ
શુળ=કાંટાવાળી ડાળખી
આકરો=સહન ન થઇ શકે એવો
ઉપવાસ=ભૂખ્યા રહેવું તે.
કાંતિ=શોભા, રૂપ
તાકાત=બળ, જોર
ભૂપરે=જમીન પર
ક્ષુધા=ભૂખ
ખગ=પક્ષી
પટ=વસ્ત્ર, લુગડું
દંપતી=ધણી ધણીઆણી
ધરતા=પહેરતા
દુર્ભાગ્ય=કમનસીબ
મતિ=બુધ્ધિ, અક્કલ
પળવા=જવા
પ્રાણ=ધણી, નાથ
અલગુ=નોખુંદું, જુદું
ગુણવંતી=સારા ગુણવાળી સ્ત્રી(દમયંતી)
રજની=રાત
હેરાન=દુખી

સતી=પતિપર પ્રેમવાળી સ્ત્રી
બેભાન=શુધ્ધિ વગરની
જીવન=જેના વડે જીવવાનું છે તે, પ્રાણ, ધણી.
ઘડી ઘડી=વારંવાર
વિકળ=ગભરાએલી
વ્યાધ=પારધી, શિકારી
વૈદર્ભી=વૈદર્ભ દેશના રાજાની પુત્રી- દમયતી નળની સ્ત્રી.
વલવલતી=ટળવળથી
કુળગુરૂ=કુળગોર
સલુણી=મનોહર કાંતિવાળી સ્ત્રી
સહી=નક્કી
અહિંદંશ=સાપના ડંખ, કર્કોટકનો ડંખ
વિરૂપ=કદરૂપું, બેડોળ, કુબડો
ઋતુપર્ણ=અયોધ્યાનો રાજા,
સારથી=રથ હાંકનાર
શીઘ્ર=તરત
નરમણિ=પુરૂષોમાં રત્ન, રાજા
ફેર=તફાવત
બાહુક=નળરાજા (એ નામ એણે ઋતુપર્ણ રાજાને ત્યાં રાખ્યું હતું)
લક્ષણ=સ્વભાવ, ગુણ, ટેવ
કળ્યા=જોયા

બાળુડાં=છોકરાં, બાળક
હર્ષ ઘેલાં=હરખથી ગાંડા જેવાં થએલાં
અસર=પાસ
શરણે=તાબામાં
ગત=ગએલું
હરિકૃપા=પરમેશ્વરની મહેરબાની
સાનુકુળ=[સ+અનુકુળ]=મરજી માફક, પાધરૂં
છકી જવું=છાકી જવું, બહેકી જવું ફાટી જવું, અહંકારે ભરાવું.
હારવી=ગુમાવવી
ટકતા=રહેતાં
નીતિ=નિયમ
ઉર=મન
કિવા=અથવા
દ્યુત=જુગાર, જુગટું

સમજુતી—વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની દમયંતી નામે સુંદર પુત્રીએ હંસને મોઢેથી નળના વખાણ સાભળીને મનથી તેને [નળને] પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો, સતી સ્વયવરની મોટી સભામા દેવ મનુષ્ય, રાજા વગેરેને છોડી, તેણે [દમયતીએ] પ્રેમથી નળ રાજાને ગળે વરમાળ પહેરાવી. [૧] દેવી સમાન શોભતી દમયંતીથી નળરાજાને સારા ગુણ ને રૂપવાળાં એક પુત્ર ને પુત્રી થયા, તેઓએ સ્વર્ગના જેવા મન ગમતા બહુ સારા સુખો ભોગવ્યા, નળ રાજાએ પવિત્ર આચરણથી વર્તી સારી આબરૂથી રૈયતને પાળી [૨] અરે નળરાજા વિચારવાન હતો છતા પોતાના ભાઇ પુષ્કરના સાથે જુગાર રમ્યો; જેના માથાપર નઠારી હાલત ભમતી હોય તેને અવળુ જ કામ સૂઝે; [મતલબ કે વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ સૂઝે છે.] પોતાનું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમા ગયુ, બાળકો મોસાળ ગયા, અને નળ દમયંતી એક લુગડાભેર શહેર બહાર નીકળ્યા. [૩] અતિ કોમળ પગમાં ઘણી શળો, કાંટા અને કાંકરા વાગ્યા અને ટેકરા ચઢતા ઉતરતાં સહન ન થઈ શકે એવો ઘણો થાક લાગ્યો; ત્રણ દિવસના અપવાસ થયા, અને તેથી આંખો ઉંડી પેશી ગઇ, મોની શોભા ઝાંખી પડી

ને શરીરમાં બળ રહ્યુ નહિ. [૪] ત્યાં આઘેથી ભોંયપર ઘણાં પક્ષીને બેઠેલાં જોયા, તેથી રાજાએ ભૂખનું દુઃખ સમાવવાને તે પક્ષીઓપર પોતાનું કપડું ફેંક્યું; તે કપડું લઇને પક્ષીઓ ઉડી જવાથી, ધણી ધણીઆણીએ એક વસ્ત્ર પહેર્યું. આવું કમનસીબ જોઇને નળની બુધ્ધિ ઠેકાણે રહી નહિ. [૫] દમયંતીને દુઃખોથી બચવા માટે પીયર જવાને ઘણું કહ્યું, પણ તે ગુણવાન સ્ત્રીને પતિથી છુટા પડવું ગમ્યું નહિ. જંગલમા ઘણી હેરાન થઇને રાત પડતા બંને જણ ઉંઘી ગયા, પણ મધરાતે નળરાજા અરધું વસ્ત્ર ફાડી નાખીને દયા તજીને ચાલ્યો ગયો. [૬] સતી જાગીને જુએ તો ધણીને ન દીઠો, એટલે બેભાન થઇને ભોયપર પડી, અને હે નાથ! હે જીવન! કયા ગયા? એમ વારવાર પોકારતી; ગભરાઇને નળને શોધતી હતી એવામા અજગરના મોંમા આવી પડી, એવા દુ ખમાં ટળવળતી દમયતીને એક પારધીએ તદબીરથી બચાવી. [૭] જેમ તેમ કરીને માસીને ત્યા ગઇ, અને ત્યાં દુ ખે સુખે કેટલાક દિવસ રહી પછી સુદેવ કુળગોરની શોધથી મનોહર કાંતિવાળી [દમયંતી] નક્કી પીયરમા પહોંચી, કર્કોટક નાગના કરડવાથી કદરૂપો બનીને નળ ઋતુપર્ણ રાજાનો રથ હાકનાર થઇને રહ્યો, પછી સતી દમયતીનો ફરી સ્વયંવર સાભળીને પુરૂષોમાં રત્ન એવો નળરાજા તરત ત્યા ગયો. [૮] બાહુક [નળ] ના રૂપમા બહુ તફાવત હતો પણ લક્ષણો નળના જોયા પછી બે બાળક અને દમયંતી નળને હરખ ઘેલા થઇને મળ્યા, આ વખતે નાગના ઝેરની અસર [પાસ] ગઈ એટલે નળ સુરૂપવાન થયો, અને પુષ્કર તાબામા આવી નમ્યો. ને ગએલુ રાજ્ય મળ્યુ, માટે પરમેશ્વરની મહેરબાની થાય તો બધું સીધુ થાય છે. [૯] કોઇએ સુખના વખતમા છકી જવુ નહિ,

તેમજ દુ:ખને વખતે હીંમત છોડવી નહિ, કારણ કે સુખ કે દુ:ખ હમેશાં રહેતા નથી, વળી ગરીબ અથવા રાજા બધા જુગારથી દુ:ખી થાય છે. એ નિયમ મનમા રાખવો, માટે કોઇએ એ દુષ્ટ દુર્ગુણ પાસે કદી પણ નક્કી જવુ નહિ (મતલબ કે જુગાર રમવો નહિ.) [૧૦]

પાઠ ૪૭ મો.

હાક=બુમ
ભાગા=તૂટયા, નરમ પડયા
તાક=ગાત્ર; અવયવો
ઉદ્યો=ઉગ્યો.
નૈષધમાણ=નિષેધ દેશનો સૂર્ય
સમાન=પેઠે, જેવા
ઝળકે=પ્રકાશે
જોત=તેજનો ભમકો
ઉદ્યોત=આગીઓ
રવિ=સૂર્ય
પેર=પેઠે
કુડળ=કાનની લાલીએ પહેરવાનું ઘરેણુ
લહેકે=શોભે
અરગજા=ઘણી જાતની સુગધી મેળવીને બનાવેલો પીળો ભૂકો, ચંદન
બહેકે=મઘમઘે
વદન=મોઢું
કમળ નયન=કમળની પાખડી જેવી આંખ
ફદ=ફાંદો, પાશ
નાસા=નાક
કીર=પોપટ
ચચ=ચાચ
પચ=પાચ નળ
ગજમુકતા=હાથીના ગંડસ્થળમાંથી નીકળતા મોતી જેવા રસના ટીપાં
કુંજર=હાથી
શુંડાકાર=સુઢના આકારના
હૃદે=છાતીએ
શોભાળ=શોભાવાળી
નાભી કમળ=જેની દુટીમાથી કમળ ઉત્પન્ન થયું છે એવા; વિષ્ણું
કટી=કેડ
કુંજરકાળ=હાથીનો દુશ્મન; સિંહ વાઘ
સાર્દુલ=વાઘ
ગત્ય=ચાલ; ગતિ
નિરાશ=નાઉમેદ
નરપત્ય=નૃપતિઓ; રાજાઓ
પ્રાણ=જીવાડનાર
નિર્વાણ=નક્કી

તવ=ત્યારે
જાણુ=ખબર
વિખાણુ=વખાણુ; સ્તુતિ
તેજે=પ્રકાશમા
ભાણ=સૂર્ય; ભાનુ
સોમ=ચદ્ર
ગતે=ગતિથી, જોરવડે
વાય=વાયુ
મહિમાએ=મોટાઇમા

સ્થિરતા=અડગપણું
મેર=મેરૂ પર્વત
કુબેર=અલકાપુરીનો રાજા; મહાદેવના ધનનો અધિપતિ; ભંડારી
ઐશ્વર્ય=મોટાઇમા
જુધ્ધે=લડાઇમા
ત્યાગી=મોહ વગરનો, જેણે સર્વસ્વ છોડી દીધું હોય તે

સમજુતી—સ્વયવરમા બુમ પડી કે ઓ ! નળ આવ્યો, એ સાંભળી સઘળા રાજાઓના ગાત્ર સિથિલ થયા, મતલબ કે નરમ થઇ ગયા અને જેમ સૂર્યના ઉગવાથી બધા તારાઓ ઝાખા પડી જાય છે તેમ નળરાજા રૂપી સૂર્ય આવવાથી સઘળા રાજાઓ તારાની પેઠે અસ્ત પામ્યા મતલબ કે ઝાખા પડયા (૧) નળરાજાના મુગટ ઉપર આગીઆના જેવા હીરા ચળકે તેના કિરણ ઝળકી રહ્યા હતાં અને શરીર પર સુગધવાળા પદાર્થ મઘમઘે છે (૨) પુનેમના ચંદ્રની પેઠે મોઢું શોભે અને આખ રૂપી કમળ તો જાણે પ્રેમનો ફાંસો હોયની ! નાક પોપટની ચાચના જેવુ શોભે છે, એવી શોભા વાળા પાચ જણ (ચાર દેવ અને પાચમો નળ) સરખે સરખા આવતા હતા તેમને કોઇ ન દેખતા સો કોઈ એકના નળનેજ દેખતા હતા. (૩) જેના ગળામાં હાથીના મદના ટીપા જેવા મોતીનો હાર હતો, જેના હાથ હાથીની સૂંઢના આકારના હતા, જેનું હૃદય અને નાભિકમળ ઘણા શોભાવાળા હતા અને જેની કંમર સિહને પણ હડાવી દે એવી હતી. (૪) નળને વાઘની પેઠે ચાલતો આવતો દેખી સર્વે રાજાઓ

નાઉમેદ થયા કે એતો દમયંતીને જીવાડનાર છે તેથી હવ નક્કી એ [દમયંતી] એને પરણુશે. (૫) દમયંતીને ખબર થઇ કે જે નળના હંસે વખાણુ કીધાં હતાં તે નળ આવ્યો. તેનું તેજ તો જાણે સૂર્ય તપતો હોયની! પણ ચદ્રના જેવી તેનામાં શિતળતા હતી. (૬) ચાલમાં તો જાણે પવન જેવો, મોટાઇમા તો જાણે મહાદેવ જેવો, મનના સ્થિરપણામાં તો જાણે મેરૂ પર્વત જેવો, અને ધનમાં તો જાણે કુબેર હોયની! એવો દેખાતો હતો. (૭) સાચું બોલવામાં શિબિર રાજા જેવો, મોટાઇમા નિર્ધુવ રાજાના જેવો, લડાઇમા જાણે ઇદ્રના જેવો અને ત્યાગીમા જાણે હરિશ્ચંદ્ર જેવો નળ આવ્યો. (૮)

પાઠ ૫૦ મો.

ધનવંત=[ધન+વંત]=પૈસાદાર,
ધર્મ=ફરજ, કર્તવ્ય; કરવા લાયક કામ
વિનતિ=અરજ
રૂડા=ખરા, સાચા
લક્ષ=ધ્યાન
દો=આપો
વડા=ખૂબ
જરણુ=ઝરડા
પાગળા=પગમા જન્મથી ખોડ હોવાથી ચાલી ન શકે તેવા
નિકટ=નજીક; પાસે
સ્નેહી=વહાલાં દોસ્ત
કારજો=કામો
સરો=પાર પાડો; કરો
હરો=લઇ લ્યો; મટાડો
દોહલા=અઘરા, દુખેઃપાર પડે એવાં
શ્રમ=મહેનત
રૂઝવો=મટાડો; રૂઝ લાવો; સારા કરો
ધ્રુજત=ધ્રુજતા
હાડ=હાડકાં; શરીર
મંદ=ધીમી
વેદના=દુ:ખ
અસર=લાગણી
વજ્ર=દયા વગરનું, કઠણુ
છાતી=હૈયુ
રૂડી=ઘણી
ધર્મકાજ=પુણ્યનું કામ
નિરાશ્રિતો=આશ્રયવગરના;નિરાધાર

તણુંજ=તુંજ
કમર બાંધીને=મંડયા રહીને
કષ્ટ=દુઃખ
કાપીએ=મટાડીએ, દૂર કરીએ
સાથ=સાથે
ધીરવું=આપવું
હણી=નાશ કરી
વિષે=માં
સંચીએ=મેળવીએ; એકઠું કરીએ
જીવ ગયા પછી=મરી ગયા પછી
મુક્તિ=મોક્ષ
છાંડજો=મૂકી દેજો; છોડી દેજો
કરો=વેરા; રિવાજ
વરવધૂ=વરવહુ
ઠાઠ=શોભા; ભપકો
હરો=હરણ કરો; છોડી દો.
ધુર્ત=ધુતારા
દીન=ગરીબ
વે'મ=વહેમ
ચોપ=કાળજી, ચેટક; ખંત
દળદરી=ગરીબ
ધરમબુદ્ધિ=દાન કરવાની બુદ્ધિ
મોખરે=આગળ
પાત્ર=માણસ; લાયક
મતિ=બુદ્ધિ; અક્કલ
તુલ્ય=બરાબર; જેવી
નરમદા=નર્મદાશંકર કવિ
વિનવી=સમજાવી
નિર્જળ=(નિર્+જળ) પાણી વગરના
નવાણ=પાણીની જગાઓ; (જેવા કે કુવા, વાવ વગેરે)
તીર=ઓવારા
સધ=તરતજ
ધીંગી=મોટી, જબરી
રચો=બનાવો
રૂડી=સારી
ધર્મશાળા=વટેમાર્ગુઓને વગર ભાડે રહેવાના મકાન
નરનારી=પુરૂષ ને બાયડી
નબળા=કમજોર; માંદા
જન=માણસ
તન=શરીર
તાપ=દુખો
નિવારો=મટાડો; ટાળો
વિશાળ=મોટી લાંબી પહોળી
ચણાવો=બંધાવો
ભલીભાત=સારી તરેહની
તણા=ના
ઉપકારો=પાડો
આદરવી=શરૂ કરી; ચલાવવી
વડી=મોટી
ઔષધશાળા=ઇસ્પિતાલો, દવાખાનાં

જાત=શરીર
દુખાળા=રોગી
ભાળી=જોઈ
ભિખારી=ભીખ માગી ગુજરાન કરનાર માણસ
ભાખો=બોલો
ઉઠાવ=જમાવ, ફેલાવ
ગળેલ=બળી ગએલા, દાઝેલા
અંધા=આધળા
ધારી શકે=કરી શકે
પાલન=પોષણ, ગુજારો
પુંજી=દોલત
ઉધારો=ખરચો, કાઢો
સંપી=હળી મળીને
સુધારી=સુધારો કરીને
શિરસ્તો=રિવાજ; રૂઢી
સાજ=સામાન
રચો=કરો
જમાવો=ફેલાવો, સારી રીતે ચલાવો
કળા=હુન્નર
ધરો=રાખો
કાવ્યકળા=(કાવ્ય=કવિતા+કળા=હુન્નર)=કવિતાનો હુન્નર, એટલે નવી કવિતા કરાવવી તે
ધીર=ધીરજવાન
જુગોજુગ=ઘણા કાળ સુધી
ધરાવો=રાખો
જન=લોક
જોગ=વખત, દાવ
શુભ=સારો
લા'વો=ઓરિઓ

અન્વય--રૂડા દેશીઓ હું (તમને) વિનંતી કરૂં (છું, કે તમે) ગરીબ જનને (માટે) વડા લક્ષ દો); બહુ જરચુ, આંધળાં, પાંગળા (હોય તેની અને) સહુ રોગી તણી (તમારે) ખબર લેવી (૧) નિકટ સ્નેહીનાં કારજો સરો, [અને] પરજનો તણાં દુખડાં હરો; તમે શ્રમ લઇ તન મનનાં ઘણાં દોહલાં દરદ રૂઝવો. (૨) ધ્રૂજતા હાડ (ના) ને મંદ નાડીનાં [તેમજ] મુંગા (પ્રાણી) રોગ વેદના કયમ સહે ? (તેમને જોઇને) વજ છાતીમા અસર લાગશે (તો) ધર્મ કાજમાં રૂડી દયા ધરો. (૩) આટલીજ સમજણો દીસે [છે.] કે દુખી નિરાશ્રિતો (ને) હકે પાળવા, દેશીતણુંજ સુઆભમાન એજ કે કંમર

બાંધીને કષ્ટ કાપીએ [૪] ધન આપણી સાથે ન આવશે, (માટે) પાપને હણી [ને]ધર્મને ધીરવું; (જેથી કરીને) આ જગત વિષે માન સંચીએ (અને) જીવ ગયા પછી મુક્તિ પામીએ. (૫) (તમે) જમણવારના કરો છાંડજો [અને] વરવધુ તણા ઠાઠને હરો; જો કીર્તિ આણુવા ગરવ હોય [તો] ધૂર્તને ન દઇ [ને] (દીન) (ને) પાળવા. [૬] જડ ચડે થકી વહેમ (ને) બાળજો, [અને] સુધરવે ગણી ચોંપ રાખજો; દળદરી તણા દુખડા હરો [અને] ધર્મબુધ્ધિને મોખરે કરો. (૭) ગરીબ પાત્રને દાન દેવુ, તેની તુલ્ય બીજી મતિ નથી; નરમદા (શંકર કવિ) તમો (ને) વીનવીને કહે છે, (કે) દીનને મદદ દઇને (તમે) રમો. (૮)

અન્વય—નિર્જળ ગામ (માં) નવાણ ગળાવો, (અને) વાવ, કુવા, નદી, તળાવો (અને) તીર જુના શોધી (કાઢી) તને સઘ સુધારો, તે ધર્મ [હે] ધનના ધણી તમારો (છે) [૧] રૂડી ધીંગી ધર્મશાળાઓ રચો, [કે] જ્યાં નબળા નર નારીઓ રહે; તે જનના તન [ના] તાપ નિવારો, તે ધર્મ [હે] ધનના ધણી તમારો [છે.] [૨] ચોકખી વિશાળ નિશાળ ચણાવો, [અને] બાળકને ભલી ભાતે ભણાવો; [કે જેથી] આખી ઉમર તણા ઉપકારો (રહેશે) તે ધર્મ (હે) ધનના ધણી તમારો (છે.) (૩) વડી ઔાષધશાળા આદરવી, [કે જેથી] જાત (ના) દુખાળા જન દુખ તજે, [અને] બિચારો રોગી બાળક સુખ લે, તે ધર્મ (હે) ધનના ધણી તમારો (છે.) (૪) ભિખારી ભાળી (ને) દયા ભરી (ને) ભાખો, (અને) રોટલી નાખી [ને] ભિખારી ન રાખો, ઉઠાવ હોય (એવા) હજારો ઉદ્યોગ [કરો] તે ધર્મ (હે) ધનના ધણી તમારો (છે) (૫) અંગ ગળેલ, (અંગ) જળેલ (અને) અંધા ધીરજ (ધરી) ધંધા ધારી

શકે નહિ, એ જન (ના) પાલન (માટે તમારી) પુંજી ઉધારો, તે ધર્મ (હે) ધનના ધણી તમારો (છે,) (૫) હરેક શિરસ્તો સ પી (ને, સુધ રી (ને) સૌ (નો) સુખસંપ બહુ સરનો કરો; (અને) નિત્ય નઠારો વિકાર ન રચો તે ધર્મ (હે) ધન । ધણી તમારો (છે) પરદેશ જઇ (ને) દુકાન જમાવો, (અને) પરલોકની લાખ (જાતની) કળા (શીખી) લાવે, હોશ ધરો (અને, હિંમત હારો નહિ. તે ધર્મ (હે) ધનના ધણી તમારો (છે) .૮) કવિ પાસે કાવ્યકળા કરાવો. (અને તમે) જુગોજુગ ધીર (એવું) નામ ધરાવો, ઓ, જન ! આવો જોગ જડે નહિ, (માટે) દલપત રામ કવિ) કહે (છે કે તમે આ) લહાવો લો (૯)

સમજુતી--ખરા દેશીઓ હું તમને અરજ કરૂં છું, કે તમે (તમારામા પૈસાદાર હોય તે) ગરીબ માણસોને માટે ખુબ ધ્યાન આપો, ઘણા ઘરડાં, આંધળાં, પાંગળાં માણસો છે તેની અને બધા રોગીની તમારે ખબર લેવી. (મતલબ કે મદદ કરવી) (૧) નજીકના વહાલાના કામ કરો.) અને પારકા માણસોનાં દુ ખ લઇ લો, (મતલબ કે તેમને મદદ કરો.) તમે મહેનત લઇને તેમના શરીર અને મનના ઘણા અઘરા રોગો મટાડો. (૨) ધ્રુજતા શરીરના અને ધીમી નાડીના તેમજ મુંગા પ્રાણી દરદનું દુ ખ શી રીતે વેઠી શકે ? તેમને જોઇને કઠણ હૈયમાં પણ (વજ્ર છાતીવાળા માણસને) લાગણી પેદા થશે તો તમે ધર્મના કામમાં ઘણી દયા રાખો. (૩) દુ ખી અને આશ્રય વગરનાને પાળવા એ આપણો હક છે, (મતલબકે એવા માણસોને પાળવા એ આપણી ફરજ છે એમ સમજવુ) આટલીજ સમજણ દેખાય છે, તો મંડયા રહીને દુ ખ દૂર કરવા એજ દેશનું ખરૂં અભિમાન છે. (૪) (આપણે મરી જઇશું ત્યારે) પૈસો આપણી સાથે આવવાનો નથી. પણ ધર્મ આવવાનોછે માટે પાપનો નાશ કરીને પુણ્યને આપવો; [મતલબકે

પાપને રસ્તે પૈસો ન ખર્ચતાં તે પૈસો પુણ્યના કામમાં ખરચવો.) જેથી ક-રીને આ દુનિઆમા આબરૂ મેળવીએ અને મરી ગયા પછી મોક્ષ પામીએ (૫) તમે નાત જમાડવાના રી ‘ાજ છોડી દેજો, અને વરઘોડાની શોભાને હરણ કરો. (છોડી દો.) જો આબરૂ મેળવવા માટે અભિમાન (રાખતા) હોય તો ધુતારાને આપવુ નહિ. અને (તે પૈસાથી) ગરીબોને પોષવા (૬) વહેમને જડમાથી (સમુળગો) કાઢી નાખજો, અને સુધારવાને માટે ઘણી કાળજી રાખજો, ગરીબનાં દુ:ખો મટાડો, અને પુણ્ય કરવાની બુદ્ધિને આગળ લાવો. (મતલબ કે ગરીબોનાં દુ ખ મટાડીને પુણ્ય કરો) [૭] ગરીબ અને લાયકને દાન આપવું તેના જેવી બીજી (સારી) સમ-જ નથી. નર્મદાશંકર કવિ તમને નમનતાઇથી કહે છે કે ગરીબોને મદદ આપીને પછી તમો રમો [મોજમઝા ભોગવો] [૮]

સમજુતી—પાણી વગરના [પાણીની તંગીવાળા) ગામોમાં પા ણીની જગાઓ ગાળી કઢાવો અને જુના વાવ, કુવા, નદી, તળાવ, ઓ વારા વગેરે હોય તેને શોધીને તરતજ સમરાવવા, એ ફરજ હે ! પૈસા-દાર માણુસો તમારી છે. (૧) સારી જબરી ધર્મશાળા બધાવો, કે જ્યા માદા સ્ત્રી પુરૂષો રહે, તે માણુસના શરીરના દુ ખ મટાડો. એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૨) ચોકખી મોટી (ઘણા બાળક માય એવી] નિશાળ બધાવો, અને બાળકોને તરેહ તરેહની વિદ્યા ભણુાવો કે જેથી (તેમા શીખેલા બાળકો પર) આખી ઉ-મર સુધીના (જીદગી સુધીના) ઉપકારો રહેશે એ ફરજ હે ! પૈસા-દાર માણુસો તમારી છે (૩) મોટા દવાખાનાં બંધાવી ચલાવો કે જેથી શરીરના દુ ખી માણુસ પોતાનું દુ ખ મટાડે; અને બિ-ચારો રોગી બાળક (હોય તે પણ ત્યા રહી) સુખ લે, એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૪) ભીખારીને જોઇને (તેમની

સાથે) દયા લાવી બોલો, અને રોટલી આપીને (પાછો) ભીખ માગતો રાખો નહિ, (મતલબ કે તેને ધંધે રોજગારે વળગાડો કે જેથી તેને ફરીથી ભીખ માગવી ન પડે.) ઉડાવ હોય એવા હજારો ઉદ્યોગ કરો, એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે (૫) શરીરે ગળાઈ ગએલા, દાઝેલા, અને આંધળા હીંમત રાખીને રોજગાર કરી શકે નહિ, એવા માણસના ગુજરાન માટે તમારી દોલત ખરચો, એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે [૬] હરેક રિવાજ હળી મળીને સુધારીને બધાના સુખનો સામાન બહુ સરતો કરો; અને હમેશા નઠારો વિચાર કરો નહિ. એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે (૭) પારકે દેશ જઈને દુકાન સારી રીતે ચલાવો અને બીજા લોકોના લાખો જાતના હુન્નર શીખી લાવો. ઉમંગ રાખો અને હીંમત છોડી દો નહિ એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે (૮) કવિની પાસે કવિતાનો હુન્નર કરાવો, (મતલબ કે નવી કવિતા બનાવરાવો) અને ઘણા કાળ સુધી ધીરજવાન એવું નામ રાખો, અરે માણસો આવો વખત (પૈસાદાર સ્થિતિ) (ફરીને) મળશે નહિ, માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે તમે આ સારો ઓરીયો લઇ લો. (૯)

પાઠ ૫૪ મો.

જગતકર્તા=દુનીઆ બનાવનાર; પરમેશ્વર

સ્તુતિ=ગુણનુ ગાયન;

સાજ=સામાન

ગાવે=ગાય

જશ=આબરૂ

હામ=હીંમત

ન્યારા=અદ્દભુત

પાતાળ=પૃથ્વીની નીચેનો ભાગ

પોપડા=જમીનતુ ઉપલું પડ

ઢાળ=ઢોળાવ

ઉદ્‌ભિજ=વનસ્પતિ
સૃષ્ટિ=દુનીઆ
મહલાઇ=ફેરવાઇ
ક્રમે=એક પછી એક
મંડાઇ=સ્થપાઇ
નમુનો=કંઇક ભાગ
નિશાની=પત્તો; એંધાણી
પડ=પોપડા;
વિધવિધ=તરેહ તરેહના
કંકર=કાંકરા
જળચર=પાણીમાં વસનાર પ્રાણીઓ
ભૂચર=જમીનપર વસનારા પ્રાણીઓ
સુનુ=સાનુ
સરવ=સર્વ, બધા
દિલદાઝ=મનની લાગણી
કષ્ટ હરનારા=દુઃખ લઇ લેનારા, પરમેશ્વર
ભંડાર=જથા, ખજાના
પ્યાર=વહાલા
અપાર=પાર વિનાના, ઘણાજ
રચના=બનાવટ
પ્રકાશ-તેજ; અજવાળું
રાજે=શોભે
રજનીરાજ=રાતના રાજા, ચંદ્ર
નેતર=નક્ષત્ર

સાજ=સાહિત્ય
સ્થિરતા=શાંતિ
છાજે=શોભે
મારગે=રસ્તા
રાશી=સૂર્ય અને ચંદ્રને ફરવાનો માર્ગ
કળા=તેજ
ગંગા=આકાશગંગા, તારાઓના જથો
સોહાએ=શોભે
અધર=આધાર વગર; અતરીંગ
ગોલ=ગોળાઓ, (ગ્રહો)
પોલ=આકાશ, પોલાણ
જગદાધાર=જગતનો આધાર, પરમેશ્વર
ખટરૂતુ=છ ઋતુ. (હેમંત શિશિર વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા; ને શરદ)
ધારા=કાયદા, નિયમો
ઠાઠ=શોભા
હાટ=બજાર, ચૌટા
તરૂ=ઝાડ
લતા=વેલી
ભરપૂર=ભરેલી
પાષાણ=પથરા
માનવ=માણસ

સાથ=જથો; સમૂહ
રહોય=શોભે ગ્રહણે=ગાયનથી
ડીલી=ચાલીને ચળકારા=ચમકારા
કલ=બોલ અવાજ સિંધુ=દરીઓ
લહેરે= પાણીમાં થતા ગોળ કુંડાળાથી
નગ=પર્વત ઉપવન=વાડી, બાગ
રઢીઆળા=શોભીતા, દેખાવડાં
સગુણ=મધુર ઘટ ઘટમા=સર્વ સ્થળે
અગાધ=ઊંડીજ
લીલાવાડી=દુનીઆ રૂપી વાડી;
સૌંદર્યરૂપી વાડી, લલિત=સુંદર
ક્ષેમ=આરોગ્ય, કુશળ

લાડતી=વહાન કરતી
ભાવે=હેતથી સજી=પહેરી
નેક=ટેક. ટેક=કાળજી
ભાવે=ગમે સર=સરોવર
રમ્યપણું=સુંદરતા
દર્શાવ્યુ=બતાવ્યું ખગ=પક્ષી
સુસ્વરૂ=સારા સ્વરવાળુ
દાન=ધર્મ બુદ્ધિથી આપવુ તે
શુદ્ધ=પાવન બુદ્ધ=બુદ્ધિ
પાપ દહનારા=પાપ બાળનારા[વૃત્તિ
લીલામૃતધારા=સૌંદર્ય રૂપી અમૃતની
લીલા=શૌર્ય

હે ! જગતના ધણી પરમેશ્વર આ કેવી શોભા ! અને કેવો સામાન બનાવ્યો છે ! તારા ગુણ ગાવામા કવિ અને ભકતો હીંમત હારી ગયા, એવા તારા કામ ઘણા અદભુત છે.

હુ પાતળની બનાવટ શી કહુ તેમા પડો, ઢોળાવો અને જુદી જુદી જાતની જમીનની જેમા ઘણી જુની વસ્તુઓ ઘણી જુદી તરેહની વનસ્પતિ અને ઘણી જાતના જીવ છે. ઘણી દુનીઆ અનુક્રમે બદલાઇ ગઇ અને વળી પાછી સ્થાપન થઇ એ વાતો ખોટી નથી, કારણ કે તેની નિશાનીઓ અને નમુનાઓ હમણા પણ છેજ. મટોડીના જાત જાતનાં પડો અને વળી કાકરાના જાત જાતનાં પડો અને ચુનાના ને પત્થરના જાત જાતના પડો અહીંઆ અનુક્રમે નથી, અને પૃથ્વીપર ચાલનારા-વસનારા અને જળમાં રહેનારાં પ્રાણીઓનાં નિર્જીવ ખોખા પત્થર રૂપ થએલાં હોય છે ઘેર ઘેરના બધા લોક લોઢું અને સોનુ વાપરે છે. તે, એ બધું હે ! દુ ખને લઇ લેનાર પ્રભુ તેં મનમા દયા લાવીને માણસોને માટે બનાવ્યુ છે. હે ! વહાલા પ્રભુ તારા ડહાપણનો ભંડાર પાર વિનાનો છે. [ટેક] (૧) આકાશની રચના શુ કહું બધા ગ્રહોમાં સૂર્યનો પ્રકાશ વધારે દીપે છે, તે (પ્રકા-

વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓને માટે જમીનને ગરમી આપે છે. વળી રાત્રે ચંદ્રમા નક્ષત્રોના સહિત્ય સાથે ઘણો દીપે છે અને વાયુની ધીમ ધીમે આવની લહેરોથી શાંતિ ફેલાઇ રહી છે. સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાના માર્ગો અને રાશીઓ કહેવાય છે તેઓ ચંદ્રની કળા શુદમા વધે છે અને વદમાં ઘટે છે. તે અને આકાશમાનું ચાદરણું (સફેદ પટો) જોઇને મન ખુશ થાય છે. અને વાદળના ઘણા રંગો તરેહ તરેહની રીતે શોભે છે. અરે આકાશનું પોલાણ મોટું છે તેમા બધા ગોળા (ગ્રહો, તારાઓ) અધર રહેલા છે. તુ જગતનો આધાર છે. અર્થાત પેલા પોલમાં અદ્ધર રહેલાઓને પણ તુંજ આધાર છે. તે છએ ઋતુઓના ધારા નિયમિત કર્યા છે. (ટેક) (૨)

આ સૃષ્ટિની શી શોભા છે! ઘણે ઠેકાણે શોભતા ચૌટા પાણીવાળી જગ્યાઓ અને પથરાવાળી જગ્યાઓ ઝાડ અને વેલાથી ભરપૂર દેખાયછે.

પશુઓનો, પખીઓનો ને માણસ જાતનો સાથ (સમૂહ) એવો મંડયો રહ્યાછે કે જાણે તે નાટકોના જેવો લાગે છે. (કવિ કલ્પના કરે છે કે આ વિશ્વ એમ નાટયસ્થળ છે, અને તેમા પશુઓના, પંખીઓના અને માનવ જાતના એવા જુદા જુદા સાથ—સમૂહ નાટક મંડળી રૂપે છે, તેઓ એકજ રંગભૂમિપર એકત્ર થએલા છે) તે રૂપે, રંગે અને ગુણથી શોભેછે. ને ગાયનથી મન ખેંચે છે. મતલબકે મોહ પમાડેછે

બધા ખેતરોનો ઉભો પાક હલીને ચમકારા કરે છે, અને પક્ષીઓના મધુર પ્યારા શબ્દ દુઃખ ભૂલાવે છે; સમી સાંજે સિંધુ અને નદી નાળા લહેરે દીપે છે તેમજ પવન, વન, ઉપવન, મેદાન અને ગાત પણ સુંદર શોભે છે. આવી રીતે બધુ સાદુ અને સુંદર છે. તોપણ હે! બનાવનાર પ્રભુ બહુ ચતુરાઇનુ કામ જણાય છે. સર્વ સ્થળે ઘણી શાંતિ અને બહુ સારો બોધ લેવા લાયક છે. (ટેક) (૩)

સૌંદર્ય રૂપી વાડીની શોભાનુ હું વર્ણન કરૂં તે સુંદર, કુશળતા ભરેલી હોસથી લાડ કરતી ઠામે ઠામે ખૂબ નાચે છે અને પ્રીત ઉપજાવે છે

તે નિયમ રૂપી સુંદર સાડી પહેરીને બહુ કાળજી રાખીને હેતથી ગાવેછે, અને હંમેશા મધુરા ગીત ગાય છે, તેથી તે સર્વને ગમે છે.